

Analiza dječjeg crteža

Frljak, Petra

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:144730>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-17**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA UČITELJSKE STUDIJE**

Petra Frljak

ANALIZA DJEČJEG CRTEŽA

Diplomski rad

Zagreb, srpanj, 2023.

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA UČITELJSKE STUDIJE**

Petra Frljak

ANALIZA DJEČJEG CRTEŽA

Diplomski rad

Mentor rada:

Doc.dr.sc. Marijana Županić Benić

Zagreb, srpanj, 2023.

SADRŽAJ

1. Uvod	1
2. Kreativnost.....	2
2.1. Poticanje razvoja kreativnosti	4
2.2. Ometanje razvoja kreativnosti	5
3. Dječje likovno izražavanje.....	7
4. Faze razvoja likovnog izraza djece	8
4.1. Faza izražavanja primarnim simbolima (faza šaranja).....	10
4.2. Faza izražavanja složenim simbolima (faza sheme)	12
4.3. Faza intelektualnog realizma	14
4.4. Faza vizualnog realizma	20
5. Dječji crtež.....	21
5.1. Crtež ljudske figure	22
5.2. Boje u dječjem crtežu	24
5.3. Emocije u dječjem crtežu.....	26
5.4. Crtačke tehnike u dječjem crtežu	27
6. Šablone	32
7. Uloga učitelja	34
8. Metodologija istraživanja	35
8.1. Analiza dječjih crteža učenika prvog razreda osnovne škole s obzirom na fazu dječjeg likovnog izražavanja	38
8.2. Analiza dječjih crteža učenika četvrtog razreda osnovne škole s obzirom na fazu dječjeg likovnog izražavanja	52
8.3. Usporedba dječjih likovnih radova učenika prvog i četvrtog razreda s obzirom na fazu dječjeg likovnog izražavanja	67
9. Zaključak	72
10. Literatura	74
11. Prilozi	76

Sažetak

Likovni potencijal djeteta je urođena sposobnost koju dijete s vremenom može razvijati. Dječji crtež može se smatrati dobrim pokazateljem intelektualnog, motoričkog i emotivnog stanja djeteta. Kod dječjeg likovnog stvaralaštva često se ističe kreativnost. Postoje određeni čimbenici koji utječu na razvoj, ali i ometanje kreativnosti. Važno je da okolina u kojoj dijete boravi bude poticajna kako bi dijete do maksimuma razvilo svoje kreativne mogućnosti. Likovni izraz djeteta razvija se kroz četiri faze. Svaka od tih faza nastavlja se jedna na drugu i povezane su s kronološkom dobi djeteta. Prva faza se naziva faza izražavanja primarnim simbolima ili faza šaranja. U ovoj fazi dječji rad se temelji na šarama, prema čemu je ova faza dobila naziv. Druga je faza izražavanja složenim simbolima. U toj fazi djeca koriste složene simbole, a najveća promjena koja se ovdje događa je prikaz ljudskog lika. Faza intelektualnog realizma smatra se zlatnim dobom dječjeg stvaralaštva jer se u toj fazi pojavljuju različite osobine dječjeg stvaralaštva. Posljednja faza naziva se faza vizualnog realizma i u toj fazi dječji crtež slični crtežu odraslih. Kroz dječji crtež može se promatrati kako se razvija prikaz ljudske figure po fazama. Dječji crtež može služiti kao komunikacijski posrednik između djeteta i okoline. Iz dječjeg crteža mogu se iščitati skrivene emocije. Važno je da se prate oblici, boje, linije kako bi se shvatila poruka koju nam dijete poručuje preko vlastitog crteža. Postoje razne crtačke tehnike koje dijete koristi kako bi prenijelo tu poruku. Dijete u svom crtežu ponekad koristi šablone, a njihova upotreba je vrlo štetna jer predstavlja gotovi predložak koji dijete oslobađa od vlastitog razmišljanja. Važna je uloga učitelja koji primjerenim sadržajima i metodama mora omogućiti razvoj izražajnih mogućnosti djeteta. Kroz analizu dječjih crteža učenika prvih i četvrtih razreda može se zaključiti da su neki učenici u fazi likovnog izražavanja u kojoj bi morali biti, odnosno u fazi intelektualnog realizma, dok neki učenici zaostaju u odnosu na tu fazu ili su već prešli u sljedeću fazu likovnog izražavanja.

Ključne riječi: dječji crtež, faze razvoja likovnog izraza, likovno izražavanje, učitelj

Summary

A child's artistic potential is an innate ability that the child can develop over time. A child's drawing can be considered a good indicator of a child's intellectual, motor and emotional state. Creativity often stands out in children's art. There are certain factors that influence the development, but also hinder creativity. It is important that the environment in which the child lives is stimulating in order for the child to develop his creative abilities to the maximum. A child's artistic expression develops through four stages. Each of these stages continues one after the other and is related to the child's chronological age. The first phase is called the phase of expression with primary symbols or the phase of patterning. In this phase, children's work is based on patterns, which is why this phase got its name. The second stage is expression with complex symbols. At this stage, children use complex symbols, and the biggest change that occurs here is the representation of the human figure. The phase of intellectual realism is considered the golden age of children's creativity, because in this phase different characteristics of children's creativity appear. The last stage is called the stage of visual realism, and in this stage children's drawings resemble adult drawings. Through a child's drawing, one can observe how the representation of the human figure develops in stages. A child's drawing can serve as a communication mediator between the child and the environment. Hidden emotions can be read from children's drawings. It is important to follow the shapes, colors, lines in order to understand the message that the child is telling us through his own drawing. There are various drawing techniques that the child uses to convey this message. The child sometimes uses stencils in his drawing, but their use is very harmful because it represents a ready-made proposal that frees the child from his own thinking. The role of the teacher is important, as he must enable the development of the child's expressive abilities with appropriate content and methods. Through the analysis of children's drawings of students in the first and fourth grades, it can be concluded that some students are in the phase of artistic expression in which they should be, that is, in the phase of intellectual realism, while some students lag behind in relation to that stage or have already moved to the next phase of artistic expression.

Key words: children's drawing, stages of development of artistic expression, artistic expression, teacher

1. Uvod

Likovno izražavanje djeteta temelji se na dječjem doživljaju svijeta. Proučavanje dječjih crteža pojavljivalo se u prošlosti. Mnogi stručnjaci proučavali su karakteristike i zakonitosti dječjeg crteža kako bi otkrili emocionalne i psihološke aspekte crteža. Dijete kroz svoj crtež prikazuje ono što osjeća, a ne ono što zna. Odrasli koriste verbalno izražavanje za prenošenje poruke, dok je djeci glavni medij za prenošenje poruke vizualno izražavanje, odnosno crtanje. Crtanje je primjerena aktivnost jer se djeci osigurava sloboda likovnog izražavanja i izražavanje emocija.

U središnjem dijelu ovog diplomskog rada pojasnit će se dječje likovno izražavanje i osnovni pojmovi i pojave vezane za dječje likovno izražavanje poput kreativnosti i načina na koje učitelj može utjecati na poticanje i ometanje razvoja kreativnosti. Nakon toga će se pojasniti dječje likovno izražavanje i četiri faze razvoja likovnog izraza. Rad se temelji na dječjem likovnom izražavanju koje podrazumijeva i razvoj dječjeg likovnog izraza podijeljenog u četiri faze. Svaka faza je drugačija, ima različita obilježja i ovisi o kronološkoj dobi djeteta. Dječji crtež ima neke osobitosti kao što je prikaz ljudske figure, boje, emocije i crtačke tehnike u dječjem crtežu. Zanimljivost dječjeg likovnog izraza je primjerice razvoj ljudske figure. Iz dječjeg crteža može se protumačiti upotreba određene boje i njena simbolika. Emocije su jedna od sastavnica koje se mogu iščitati s dječjeg crteža. Također, navest će se i pojasniti koje crtačke tehnike djeca koriste u svom crtežu i koje su osobitosti svake pojedine crtačke tehnike. Šablone su uobičajen način likovnog izraza djeteta koji se javlja uslijed poučavanja djece od strane odraslih o tome kako bi djeca trebala crtati. Analiza dječjeg crteža provodi se na temelju radova učenika prvog i četvrtog razreda osnovne škole. U kontekstu poticanja dječjeg likovnog stvaralaštva u razrednoj nastavi učiteljeva uloga je vrlo važna jer učitelj kroz dobro okruženje, kvalitetne materijale i poticaje utječe na razvoj dječjeg likovnog izražavanja.

Interes za ovu temu proizašao je iz vrlo zanimljivih predavanja na fakultetu i moje želje za dodatnim proširivanjem spoznaje o dječjem crtežu. Kolegiji koji su se odnosili na metodiku likovne kulture poprilično su me zainteresirali jer sam na njima slušala o razvoju dječjeg crteža, fazama dječjeg likovnog izražavanja, šablonama i kreativnosti. Spoznaje koje sam stekla kroz te kolegije željela sam dodatno teorijski i praktično proširiti.

2. Kreativnost

Kreativnost je sposobnost koja može biti osobina darovitog pojedinca. Hrvatska riječ za kreativnost je stvaralaštvo. Do nedavno se smatrala procesom kojim samo određeni pojedinci stvaraju djela koja imaju veliku vrijednost, a sada se smatra općim ljudskim potencijalom (Grgurić, Jakubin, 1996). Kao osobine kreativnosti uzimaju se dva elementa. Jedan element je taj da kreativni pojedinac uočava, vidi, doživljava, kombinira stvari i pojave na nov, neuobičajen način, a drugi element je taj da kreativni pojedinac proizvodi nove, drugačije ideje i djela (Huzjak, 2008). Škrbina (2013) navodi kako se radi o procesu koji se odlikuje otvorenosću duha, željom za promjenom, maštom. Iz toga proizlazi da mnogi smatraju da je kreativan pojedinac koji proizvodi, a ne samo uočava iz čega proizlazi da je kreativnost zapravo stvaralaštvo, dok drugi misle kako je sposobnost uočavanja neobičnog barem znak kreativnosti pri čemu je kreativnost osobina (Huzjak, 2008). Županić BeniĆ i Vidović (2018) navode da su u kontekstu obrazovanja i razvoja kreativnosti kreativni izrazi jedinstveni za svaku osobu i da djeca imaju beskrajn kreativni potencijal. Škrbina (2013) navodi da kreativnost nije jednoznačna pojava koja se može precizno definirati. Svaka osoba posjeduje kreativni potencijal rođenjem, no hoće li se ono aktualizirati ovisi o brojnim činiteljima kreativnosti i prema tome sve osobe su kreativne na određenoj razini (Solomanji i Bognar, 2008). Huzjak i Županić BeniĆ (2017) navode kako postoje aktivnosti kojima se može potaknuti kreativnost kod učenika. Neke od tih aktivnosti su posjećivanje muzeja, umjetničkih galerija i sličnih mjesta, kao i poticanje učenika da svojim radovima sudjeluju na likovnim natjecanjima .

Balić Šimrak i suradnici (2011a) navode da škola treba omogućiti razvoj svih potencijala djeteta - emocionalnih, intelektualnih i kreativnih. Huzjak (2008) navodi kako postoji razlika između kreativnosti s „velikim K“ i s „malim k“:

U pokušajima rasvjetljavanja pojma kreativnosti, načinjena je i podjela na kreativnost s „velikim K“ i s „malim k“ (Winner, 2005, str. 221): „kreativna“ (malo k) jesu ona djeca koja samostalno otkrivaju pravila i tehničke vještine određenog područja, uz minimalno vodstvo odraslih, i izmišljaju neobične strategije za rješavanje problema. (Huzjak, 2008, str. 31)

Solomanji i Bognar (2008) navode da kreativnost podrazumijeva kreativni potencijal osobe, ali i daljnje razvijanje i uvježbavanje. Pretpostavke razvoja trebaju trajati i nakon završetka spontana likovnog izražavanja kako bi trajalo daljnje motiviranje za aktivno likovno stvaralaštvo (Grgurić i Jakubin, 1996). Kada govorimo o „Kreativnosti“ (veliko K) podrazumijevamo veliku bazu znanja i iskustva te podrazumijevamo istežanje, mijenjanje ili

transformiranje područja (Huzjak, 2008). Smatra se da djeca ne mogu biti kreativna na taj način te je to pokušao pojasniti Irving Taylor kroz pet stupnjeva razvoja kreativnosti. Prvi stupanj je stupanj spontane aktivnosti u kojem je djetetov izraz samostalan i spontan, drugi stupanj je kreativnost usmjerene aktivnosti kroz koju dijete nastoji postići sličnost sa stvarnim objektom, treći stupanj je kreativnost invencije gdje dijete opaža i izražava nove likovne odnose, četvrti stupanj je kreativnost inovacije gdje se događaju značajne promjene u likovnom izrazu korištenjem likovno-jezičnih i tehničkih mogućnosti, a peti stupanj je kreativnost stvaranja kroz koji se stvaraju novi likovni stilovi (Grgurić i Jakubin, 1996).

„Proučavanje pojma kreativnosti javlja se sredinom dvadesetog stoljeća pod vodstvom psihologa Joy Paul Guilforda kada se spoznaje važna podjela ljudskog mišljenja na divergentno i konvergentno“ (Solomanji, Bognar, 2008, str. 88). Huzjak (2008) pojašnjava kako se konvergentno mišljenje odnosi na logičko zaključivanje i pronalaženje ispravnog rješenja, dok se divergentno mišljenje odnosi na pronalaženje što većeg broja ispravnih rješenja. Likovno izražavanje u sebi sadrži elemente učenja, ali u još većoj mjeri elemente stvaranja (Herceg i sur., 2010). Općenito se smatra da što osoba ima razvijenije divergentno mišljenje to je osoba kreativnija. Stvaranje novih rješenja uz pomoć divergentnog mišljenja pridonosi izražavanju mašte i originalnosti, stoga se može zaključiti da je divergentno mišljenje preduvjet za kreativnost (Škrbina, 2013). Guilford utvrđuje nekoliko faktora divergentnog mišljenja, a to su fleksibilnost, fluentnost, originalnost i elaborativnost (Huzjak, 2008). Škrbina (2013) pojašnjava kako je originalnost temeljni kriterij, fluentnost se odnosi na raspolaganje velikim brojem ideja, fleksibilnost se odnosi na prilagodbu, a elaboracija se oslanja na razradu i poboljšanje ideje. Divergentno mišljenje često se poistovjećuje sa kreativnošću, za kreativnost je potrebno i konvergentno i divergentno mišljenje kako bi se od brojnih osmišljenih alternativa odabralo najbolje rješenje (Balić Šimrak i sur., 2011a).

U odgojno-obrazovnom procesu za poticanje kreativnosti važni su učitelji i njihova stručnost. Somolanji i Bognar (2008) navode kako je važno obrazovanje budućih učitelja pri čemu se mora razvijati u njima svjesnost i važnost, a samim time i određeni programi stručnog usavršavanja koji se moraju prilagoditi posebnostima svakog učitelja jer iako je prepoznato kao potrebno i primjenjivo, ne nudi potpuno obrazovanje na području kreativnosti. Škrbina (2013) navodi kako školski sustav utječe na razvoj kreativnosti kod djece tako što se kreativnost u dobi između pet i sedam godina smanjuje za četrdeset posto jer se tada od djece zahtijeva logika, točnost i preciznost mišljenja. Huzjak i Županić Benić (2017) zaključuju da se kroz inventivnost

u stvaranju likovnih zadataka i podizanje javne svijesti o problemu štetnosti stereotipnog likovnog izraza može pozitivno utjecati na razvoj kreativnosti kod učenika.

2.1. Poticanje razvoja kreativnosti

Mnogi istraživači koji su se bavili proučavanjem kreativnosti zaključili su da se može utjecati na razvoj i povećanje kreativnosti. Škrbina (2013) navodi kako će pojedinci kreativno izražavati uvijek kada im se omogući da budu ono što jesu te da imaju pravo na svoje individualno izražavanje i stvaranje. Proces razvoja dječje kreativnosti treba svjesno organizirati, usmjeravati i poticati da se ne bi interferiralo s njegovim prirodnim, spontanom tokom, a da bi se osigurali dovoljni poticaji osjetilnog i pojmovno-iskustvenog sadržaja (Grgurić, Jakubin, 1996). „U provođenju likovnih aktivnosti s djecom nema mjesta pravilima, zakonitostima i kritici jer su oni momentalni zagušivači kreativnosti, slobode, samopouzdanja i radoznalosti“ (Balić Šimrak, 2010, str. 6).

Kreativnost se može poticati usmjeravanjem opažaja, aktiviranjem sjećanja, maštanjem i ilustracijama, zamišljanjem te potvrđivanjem (Škrbina, 2013). James J. Gibson opažaj dijeli u dvije skupine. Shematski opažaj je zapravo površna razina kojom utvrđujemo koja je funkcija predmeta, odnosno vidimo što znamo i takav opažaj je promijeniv zbog složenosti značenja, dok s druge strane postoji doslovni opažaj koji je na dubljoj razini gdje je važno kako predmet izgleda te je takav opažaj univerzalan i u potpunoj neovisnosti od poznavanja funkcije promatranog predmeta (Huzjak, 2008). Peić (1987) ističe kako je za razvoj opažaja važan način na koji se promatra određeno likovno djelo: „Zato pri promatranju likovnog djela treba naglasiti kao osnovno i bitno: Okom treba očistiti sliku i kip od svega što nije likovni tekst i usmjeriti pogled isključivo i samo na govor crte, boje i oblika“ (Peić, 1987, str. 229). Aktiviranjem sjećanja kod učenika čuva se bogatstvo doživljavanja i znanja te radovi koje djeca rade prema sjećanju puni su značenja i odnosa među oblicima i prikazuju širinu i cjelovitost događaja (Škrbina, 2013). Bodulić (1982) navodi da slikovno pamćenje omogućuje formiranje jasnije i potpunije predodžbe. Balić Šimrak (2010) navodi kako su djeca u predškolskom razdoblju usmjerena na razvoj lijeve hemisfere mozga (zadužena za logiku, analizu, riječi i brojke), no kroz likovne aktivnosti i umjetničke djelatnosti utječe se na razvoj desne hemisfere mozga (zadužena za maštu, sintezu i slike) i pruža ravnotežu u cjelokupnom odgojno-obrazovnom procesu. Maštanje se u kreativnom izrazu najčešće vidi u stvaranju novih varijanti i kreativnih uradaka na osnovi već poznatih događaja ili pojava kao što su ilustriranje

priča, bajki, pjesama, događaja iz prošlosti ili budućnosti (Škrbina, 2013). Bodulić (1982) navodi da dijete može na osnovi mišljenja, oslanjajući se na svoje slikovno pamćenje, slobodno formirati svoje neobične vizije koje ostvaruje svojim likovnim izrazom kao odrazom svoje stvaralačke mašte. Važno je i zamišljanje. „Viša razina kreativnog stvaranja ili imaginacije jest sposobnost djece da različite predodžbe i pojmove iz sfera nevidljive stvarnosti transponiraju u likovni izraz, trodimenzionalne oblike, simbolizaciju tijelom, glazbenu improvizaciju ili neki drugi ekspresivni/kreativni medij“ (Škrbina, 2013). Shapiro (1997) navodi kako dijete može naučiti kako zamišljati i da mu to zamišljanje može koristiti da se lakše suoči s raznim situacijama. Vrlo korisno je koristiti i potvrđivanje za razvoj dječje kreativnosti. Grgurić i Jakubin (1996) navode kako učitelj treba poticati, odnosno intervenirati samo onda kada učeniku treba predočiti alternativu i takva interakcija usmjerena je prema ciljevima i potrebama samog djeteta i nema značajku ocjenjivanja ni naređivanja.

Za poticanje kreativnosti među učenicima važna je edukacija učitelja na području kreativnosti. „Obrazovanje budućih učitelja mora razvijati u njima svjesnost te važnosti, a samim time i programi stručnog usavršavanja moraju se djelomično prilagoditi posebnostima svakog učitelja jer iako većinom prepoznato kao prijeko potrebno i primjenjivo nudi dodatno obrazovanje na području kreativnosti“ (Solomanji i Bognar, 2008, str. 92). Huzjak i Županić Benić (2017) navode da učitelji moraju biti kreativni i kompetentni u vizualnim umjetnostima kako bi mogli poticati kreativnost izražavanje u učionici likovne kulture. Učitelj mora omogućiti variranje težine zadataka u skladu s vizualno-likovnom zrelošću učenika, omogućavanja izbora likovnih sadržaja, metoda, vrsta likovno-tehničkih sredstava i likovnih tehnika putovi su omogućavanja individualnog razvojnog puta svakog učenika (Grgurić i Jakubin, 1996). Učitelji s više radnog iskustva su bolje povezani s poticanjem kreativnosti u nastavi likovne kulture. Moguće je da je iskustvo povezano s razvojem nastavničkih kompetencija u umjetnosti, a to je povezano s njihovim stilovima podučavanja i njihovim prepoznavanjem važnosti razvijanja kreativnosti u obrazovanju (Županić Benić i Vidović, 2018).

2.2. Ometanje razvoja kreativnosti

Postoje razni čimbenici koji mogu ometati razvoj kreativnosti, a mnogi čimbenici proizlaze iz okoline u kojoj se dijete nalazi. Belamarić (1987) navodi dvije skupine ometanja razvoja kreativnosti pri čemu prvu skupinu čine svi oblici izravnog miješanja i interveniranja odraslih u dječje kreativne radove, a to su crtanje ili izrađivanje kreativnog produkta djeci,

ispravljanje dječjih uradaka, predlošci (slikovnice) za bojanje te izlaganje dječjih uradaka i širenje shematskih oblika među djecom, dok drugu skupinu čine odgojni postupci i stavovi odraslih kao što su vrednovanje i procjenjivanje dječjih kreativnih radova, komentiranje i prigovaranje, prenamaglašavanje vrijednosti i urednost i preciznost.

Škrbina (2013) navodi kako odrasli često čine veliku podršku kada podučavaju djecu kako nešto nacrtati jer na taj način se ne razvija interes za kreativno izražavanje već dijete prelazi na više ili manje uspješno oponašanje ponuđenih shematskih predložaka. Grgurić i Jakubin (1996) navode da je irelevantno, nekorisno i štetno učiti djecu bilo kakvoj vrsti precrtavanja. Crtanje djeci je najdrastičniji primjer negativnog uplitanja u razvoj dječjih likovnih sposobnosti jer se njime ugrožava i prekida prirodni i svrhoviti način opažanja, shvaćanja i stvaranja oblika čime se djecu ne potiče na razmišljanje i samostalno zaključivanje i na taj način navikava ih se na pasivnost (Belamarić, 1987). Prema Škrbina (2013) ispravljanje dječjih uradaka uzrokuje manjak samopouzdanja, osjećaj nemoći i nesigurnosti čime dijete može razviti otpor prema daljnjim kreativnim aktivnostima. Upotrebom slikovnica, odnosno predloška za bojanje dijete se uvodi u svijet šablona. Huzjak (2008) navodi kako posezanje za šablonom korisnika oslobađa napora za razmišljanjem jer će se iza šablone sakriti osoba koja strahuje da bi njezina različitost od drugih mogla biti kritički obilježena. Škrbina (2013) pojašnjava kako djeca promatrajući izložene radove druge djece nesvjesno preuzimaju viđene primjere i na taj način se koči njihov autentičan kreativni izraz pri čemu takvo preuzimanje tuđih shematskih oblika kod djece dovodi do pojave uniformnih i praznih kreativnih radova, odnosno potiskivanja njihovih kreativnih potencijala.

Solomanji i Bogonar (2008) pojašnjavaju kako se u školskom okruženju poticanje kreativnosti najviše očituje kroz poticanje pozitivne atmosfere unutar razreda. Škrbina (2013) navodi kako ocjenjivanje ili uspoređivanje dječjih radova blokira njihov osjećaj slobode i spontanosti i tada se djeca mogu doživjeti kao „talentirana“ i „netalentirana“. Ako je neki djetetov rad dobro ocijenjen, dijete će tada imati želju nastaviti, ali ako je rad loše ocijenjen, djetetovo zadovoljstvo će opadati i ono će se više povlačiti i odustajati od likovnog rada (Belamarić, 1987). Grgurić i Jakubin (1996) navode kako bi učitelj morao dobro poznavati likovne faze razvitka i stvaralačke potencijale učenika kako bi mogao prema stupnju usvojenosti likovnog jezika vrednovati i ocijeniti učenikov rad. Veliki utjecaj imaju komentiranje i prigovaranje odraslih upućeno radovima učenika: „Komentar ili savjet upućen djetetu za vrijeme kreativne aktivnosti može djetetu oduzeti kreativni moment i rezultirati time da predodžba bude shvaćena kao tuđa“ (Škrbina, 2013, str. 36). Shapiro (1997) navodi da je

važno kritiku izreći optimističnim tonom i djetetu na jasan način objasniti u čemu je pogriješilo i kako to ispraviti. Iako se na prvu ne čini tako, pre naglašavanje vrijednosti negativno utječe na dječju kreativnost. Belamarić (1987) navodi da na taj način dolazi do zamjene ciljeva, odnosno dijete likovno stvara zbog pohvale, a ne zbog uživanja u likovnom stvaralaštvu što može dovesti do nezdravih odnosa među vršnjacima. Urednost i preciznost može negativno utjecati na razvoj kreativnosti jer inzistiranje na urednosti i čistoći rada koči dijete da izrazi svoje ideje. Uživanje u samoj aktivnosti radi aktivnosti pravi je primjer intrizične motiviranosti i pogrešno je odvrćati dijete od takvog zadovoljstva (Grgurić, Jakubin, 1996). Dijete ima strah od neurednosti izazvanom nespretnošću i iz tog razloga dijete umrlja i polije rad, ali važno je naglasiti da slučajne mrlje ne umanjuju vrijednost rada jer glavni cilj kod stvaranja su unutrašnji procesi i svojstva koje taj rad potiče u djetetu (Belamarić, 1987).

3. Dječje likovno izražavanje

U današnje vrijeme dječje likovno izražavanje smatra se glavnim pokazateljem dječje osobnosti i njegova emocionalnog života. Za vrijeme likovnog izražavanja dijete na vizualan način prikazuje svoje ideje i viđenje svijeta oko sebe. Likovno izražavanje uz glazbu može se smatrati najstarijim medijem ljudske komunikacije s prirodnim i nadnaravnim svijetom prema Škrbina (2013). Balić Šimrak i suradnici (2011a) navode da je stvaralaštvo spontani put u kojem na početku ne znamo kuda ćemo dospjeti te nije primarno u tom procesu stići na zadani cilj jer rezultat uvelike ovisi o spontanosti i neočekivanoj promjeni zadanog pravca. Bilić (2011) navodi da likovno izražavanje može pomoći djeci da svoje duboko potisnute probleme izraze neverbalno: linijom, bojom ili oblikom. Kroz likovno izražavanje dijete prikazuje ono što ga zanima i uzbuđuje. Također, dijete je oduševljeno materijalom kojim radi i samim procesom rada te neposrednom percepcijom i pokretima (Grgurić i Jakubin, 1996). Dakle, dijete crtežom izražava svoje osjećaje. Bilić i Balić Šimrak (2012) navode da dječji likovni radovi obiluju elementima svjesnog i nesvjesnog značenja, predstavljajući tako prozor u osjećajna stanja djeteta i pomažu djetetu prikazati ono što ne znaju izraziti riječima. Djeca likovnim izražavanjem istražuju, rješavaju probleme, daju vizualne forme svojim idejama i opservacijama svijeta oko sebe (Škrbina, 2013).

Bilić i Balić Šimrak (2012) pojašnjavaju kako je porast zanimanja za likovno izražavanje osjećajnih stanja djece aktualiziran i često se povezuje uz koncept emocionalne inteligencije, odnosno posebne skupine sposobnosti kojom se djeca uče izražavati i vrednovati emocije, razumjeti njihove izvore i posljedice te ih regulirati. Grgurić i Jakubin (1996) navode

kako postoje pogrešna tumačenja dječjeg likovnog izraza: „Dječji likovni izraz često se promatra isključivo kao pokušaj vizualne reprezentacije, a pomanjkanje sličnosti s realnim objektom tumači se motoričkom ili percepcijskom nezrelošću ili kombinacijom tih dvaju čimbenika“ (Grgurić i Jakubin, 1996, str. 27). Dječje likovno izražavanje mora se sagledati unutar šireg konteksta, a i dječji interes je raznolik. Škrbina (2013) navodi da neku djecu može najviše zanimati manipulativni aspekt likovnog izražavanja i užitak u taktilnim osjetima s likovnim medijem koji koriste, dok drugoj djeci može biti zanimljiviji vizualni aspekt, odnosno interes prema svladavanju oblika ili izboru boja. Za djecu crtanje je svakodnevni način izražavanja i većina djece uživa crtajući jer su opuštena jer rade nešto što im je poznato i uobičajeno (Samboleak i sur., 2010). Bodulić (1982) navodi da se svako dijete može likovno izraziti, da je taj izraz u razvoju i da se preko izraza može puno zaključiti o djetetu te se može odbaciti tvrdnja da postoje izabranici koji se mogu likovno izražavati.

Škrbina (2013) navodi kako su obilježja dječjeg likovnog izražavanja spontanost, harmonija, ekspresija, ritmičnost što se očituje u sjedinjavanju realnog i fantastičnog. Svi dječji likovni produkti ne sadrže likovno-estetičku i originalnu vrijednost i veći dio njih ima izvoran, neometen dječji likovni izraz i likovno-kreacijsko obilježje iz čega proizlazi da su neometana likovna djela iskrena i spontana, bez laži i izmišljanja jer dijete daje svoj stav prema onomu što izražava (Grgurić i Jakubin, 1996). Kako bi djecu potaknuli na likovno izražavanje treba dobro isplanirati likovnu aktivnost, a uz motivaciju za stvaralački postupak važno je kreirati okruženje koje treba biti dobro osmišljeno i organizirano (Balić Šimrak i sur., 2011a). Županić Benić i Krivak (2019) navode da je posrednik u odnosu između likovno-umjetničkog djela i djeteta učitelj na temelju čega se može zaključiti da je uloga učitelja u dječjem likovnom izražavanju značajna.

4. Faze razvoja likovnog izraza djece

Herceg i suradnici (2010) pojašnjavaju kako dijete u razdoblju nakon rođenja do godine i pol starosti nemaju sposobnosti ni potrebe za likovnim izražavanjem jer im predstave nisu izrazito jasne, a motorika ruke je nedovoljno razvijena. Belamarić (1987) navodi da dijete između druge i treće godine života uočava djelatnost kojom se ljudi bave, a to je crtanje: „Dijete će primijetiti da roditelji ili ostali članovi kuće po površini nekog papira pokreću, pomiču ruku u kojoj drže izduženi predmet – olovku ili nešto slično“ (Belamarić, 1987, str. 25). Grgurić i Jakubin (1996) navode da likovni izraz djeteta prolazi kroz faze uvjetovane godinama starosti, mišljenjem i pristupom okolini i da su te faze izvedene na temelju praćenja likovnog izražavanja

najučestalijim motivima kao što su ljudski lik, stol, prostor, kuća i drvo. Postoje određeni preduvjeti koji djetetu omogućuju da nacрта prepoznatljivu figuru. Nužni preduvjet za to su određeni stupanj pojmovnog znanja i perceptivnog iskustva, stupanj razvijenosti perceptivno-motoričke vještine, poznavanje tzv. grafičkih konvencija te povezivanje spomenutih elemenata u jednu cjelinu (Škrbina, 2013). U razvoju dječjeg likovnog izražavanja ističu se procesi sazrijevanja i učenja. Grgurić i Jakubin (1996) navode da je jedan od tih procesa razvoj psihomotorike ruke, šake, prstiju i ovladavanje instrumentom rada (olovka, kist), drugi je spoznavanje okoline i razvoj znanja o njoj, a treće je razvoj potreba i sposobnosti prikazivanja okoline i to od simbolizacije preko prikazivanja onoga što dijete „zna“ o okolini pa do prikazivanja svega onoga što dijete stvarno objektivno može vidjeti u okolini. Sva ta tri procesa međusobno su povezana. Razvoj dječjeg likovnog stvaralaštva može se povezati sa Piagetovom teorijom razvoja djeteta. Piaget je smatrao kako je za razvoj djeteta nužno da je ono samostalno, slobodno i da aktivno istražuje svijet oko sebe jer tako sebe izrađuje kao osobu (Balić Šimrak, 2010). Na dječjim uradcima mogu se utvrditi razvojne situacije djeteta na pojedinim područjima kao što su motorika, razvoj spoznaje, govora, emocionalni i socijalni razvoj, razvoj igre, likovnih i glazbenih sposobnosti (Herceg i sur., 2010).

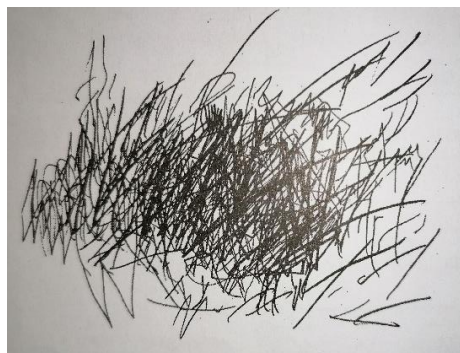
Mnogi autori bavili su se istraživanjem dječjeg likovnog stvaralaštva. Škrbina (2013) navodi kako Read (1945) razlikuje tri razvojna stupnja u likovnom izražavanju za koje smatra da su u povezanosti s djetetovim općim razvojem pri čemu navodi da je prvi stupanj oko sedme godine kada dijete upoznaje stvarnost oko sebe, drugi stupanj je period od sedme do četrnaeste godine kada dijete sa zanimanjem promatra svijet oko sebe, a treći stupanj je period od četrnaeste do dvadesete godine kada dijete shvaća likovne vrijednosti, likovne sustave i pravce. Grgurić i Jakubin (1996) navode da u većini periodizacija dječjeg likovnog izražavanja možemo uočiti osnovni Linquetov model gdje su navedene tri osnovne faze a to su faza šaranja, faza dječjeg, odnosno intelektualnog realizma i faza vizualnog realizma. U počecima dječjeg likovnog stvaralaštva javlja se šaranja. Duboko ispod površine odvijaju se prvi sređujući procesi djetetove svijesti kojima dijete uspostavlja svoja pojmove o temeljnim i sveobuhvatnim pojavama svijeta (Belamarić, 1987). Seeman (1934.), Schilder (1938.) i Bender (1938.) također su istraživali faze u razvoju dječjeg crteža i kao prvu fazu identificirali su fazu šaranja i utvrdili da početne šare kod sve djece svijeta imaju kružni oblik koji kasnije predstavlja temelj ljudskog lika te da sva djeca prolaze slične faze u svom razvitku (Škrbina, 2013).

4.1. Faza izražavanja primarnim simbolima (faza šaranja)

Vizualno-likovno izražavanje u najranijoj dobi ostvaruje se opsegom, sadržajem i onim metodama i sredstvima koji odgovaraju psihofizičkim mogućnostima djeteta od prve do treće godine života (Grgurić, Jakubin, 1996). Šaranja je u početku isključivo motorička aktivnost, bez svjesnog htijenja da se nešto konkretno prikaže (Bodulić, 1982). Šaranja je kada se u kretanjima (slika 1), vrstama i strukturama linija ne vide i ne prepoznaju konkretni oblici i sadržaji (Belamarić, 1987). Teodorović (1971) navodi da sva djeca počinju stupnjem šaranja i tim crtežima ne žele nešto izraziti već oni nastaju iz nagona za oponašanjem i radosti pri motornoj aktivnosti. Bodulić (1982) pojašnjava kako je u prvim šarama uvijek prisutan krug, dok je nemoguće pronaći pravokutnik, a to je tako zato što je krug najlakše nacrtati jer se crta savija bez prekida i kontinuirano zatvara jedan lik pri čemu taj krug predstavlja simbol kretanja, energije i zvuka. Herceg i suradnici (2010) pojašnjavaju kako pojava kruga označava početne napore da se konkretizira neki prikaz: čovjek, kuća, auto ili soba. Belamarić (1987) pojašnjava kako drugo značenje kruga u dječjim radovima je cjelovitost i postupnost. Grgurić i Jakubin (1996) navode kako je u počecima faze primarnih simbola ponekad nejasno predstavlja li crtež čovjeka ili krugove jer linije i lukovi možda slučajno nalikuju čovjeku.

Slika 1

Početno šaranja

Napomena. Preuzeto iz Vizualno-likovni odgoj i obrazovanje (str. 34)

Herceg i suradnici (2010) pojašnjavaju da je u ovoj fazi crtanje postignuće psihičke potrebe da se dijete izrazi i njegove motoričke spretnosti. Grgurić i Jakubin (1996) pojašnjavaju kako djeca šaraju u ovoj fazi govoreći kako se olovka grčevito drži među prstima, zglob se ne miče, a pokret podlaktice naprijed-natrag određuje pravac i duljinu crta pri čemu se olovka rijetko diže s papira. Herceg i suradnici (2010) pojašnjavaju kako se mijenja šaranja:

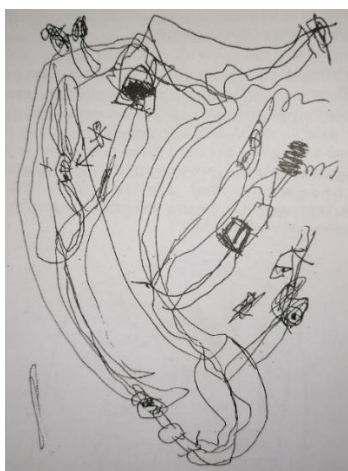
Motorika utječe na karaktere i promjene u vrsti šaranja, koje je u početku pravolinijsko a kasnije kružno, i sve preciznije s uključivanjem različitih varijanata šara kao što su sklop pravolinijskih poteza, skakutanje po podlozi, udarno šaranja te raznovrsni oblici od križa do klupka i relativno dobrog rasporeda linija. (Herceg i suradnici, 2010, str. 53)

Škrbina (2013) navodi da su črčkarije početak dječjeg shvaćanja da linije i oblici mogu dočarati ono što se registrira u okolini. Grgurić i Jakubin (1996) pojašnjavaju kako se dječji crtež može gledati kao pokušaj reprezentacije, a ne samo kao posljedica motoričke radnje pri čemu trogodišnjak, za razliku od dvogodišnjaka, može pridržavati papir slobodnom rukom i crtati dvostruko duže te je držanje olovke sličnije držanju olovke kod odraslih te se veća pozornost posvećuje rasporedu masa. Herceg i suradnici (2010) navode kako je u ovoj fazi prisutno i to da ne postoji težište pri čemu se dječje šare mogu promatrati s bilo koje strane podloge.

Početak treće godine djeca počinju davati imena onome što likovno izraze (slika 2), a to je jako važno jer djeca tada počinju shvaćati odnos između crta na papiru i objekta ili događaja iz iskustva pri čemu shvaćaju linije kao primarne simbole koji zamjenjuju oblike ili imaju obilježja slična oblicima što ih dijete poznaje (Grgurić, Jakubin, 1996). Škrbina (2013) navodi kako na taj način dijete govori o svojem viđenju i iskustvu svijeta, prenosi, prevodi i održava događanja u svojoj svijesti. Bodulić (1982) navodi kako crtanje može postati izvor misli, a misli mogu postati izvor crtanju. Drugo razdoblje u izražavanju primarnim simbolima je kontrolirano risanje gdje se ruka okreće oko ramenog zgloba, a finiji pokreti vrše se iz lakta i prstiju (Grgurić, Jakubin, 1996).

Slika 2

Imenovanje primarnih simbola – „Ulice i kuće“

Napomena. Preuzeto iz Vizualno-likovni odgoj i obrazovanje (str.38)

Herceg i suradnici (2010) navode kako u ovom razdoblju djeci treba dati mek i intenzivan grafički materijal, meku olovku, kredu i pastele, dok se u narednim fazama mogu koristiti i drugi pribori i materijali. Grgurić i Jakubin (1996) navode kako je u ovoj fazi odnos djeteta prema boji izravan i da dijete samostalno stvara paletu, bira boje i igra se s njima na papiru ukoliko mu na raspolaganje damo što više boja koje su intenzivne pri čemu se dijete koristi i kontrastom boja. U ovoj fazi dijete boju ne upotrebljava svjesno, već dijete u njoj uživa bez određenih namjera u njenom korištenju (Škrbina, 2013). Važno je da likovni pedagog zna naći izbor podloga i pribora kao i pravilan put razvoja za svako dijete te da djetetu u toj fazi da odgovarajuća sredstva i materijale za crtanje, što više različitih formata i vrsta papira (Bodulić, 1982). Na kraju ove faze spajaju se razum i oko, ruka i predmet i polagano u dječji crtež prodiru utjecaji izvanjskog svijeta pri čemu govorimo o prvim pokušajima složene simbolizacije što je karakteristično za sljedeću fazu (Grgurić i Jakubin, 1996).

4.2. Faza izražavanja složenim simbolima (faza sheme)

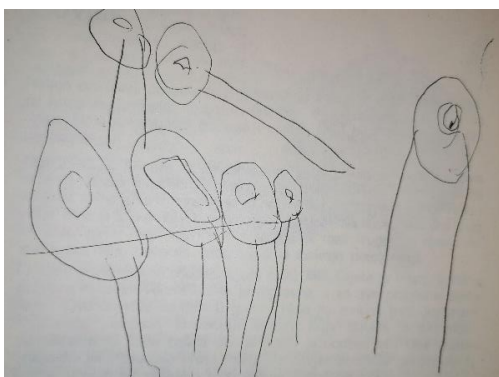
Herceg i suradnici (2010) navode kako ova faza traje od treće godine pa sve do pete godine života gdje djeca u ovoj fazi prikazuju prepoznatljive figure i objekte s najjednostavnijim elementima. Grgurić i Jakubin (1996) pojašnjavaju koja je razlika između prve dvije faze gdje se u prvoj fazi likovnu aktivnost pokreće misao, a u drugoj fazi misao pokreće likovnu aktivnost. Bodulić (1982) navodi kako dijete u ovoj fazi ne doživljava samo oblik, već istovremeno doživljava kretanje, zvukove, osjeća miris, svjetlo, hladnoću, toplinu i vjetar. Glavna razvojna oznaka u ovom periodu stvaralaštva je sposobnost da se ono što je dijete nacrtalo poveže s okolnim svijetom (Škrbina, 2013). „U ovoj fazi prepoznajemo u dječjim crtežima njihovu namjeru da nešto prikažu, ali je taj prikaz relativno oskudan, što je posljedica dječjih predodžbi o figurama i objektima i znak da je ono što prikazuje važno za dijete“ (Herceg i sur., 2010, str. 53).

Škrbina (2013) navodi kako u ovoj fazi nastaju i složenije strukture kao što su različiti kružni oblici, dizajni i uzorci, kombinacija osnovnih oblika kao što su trokuti, krugovi, križevi, kvadrati i pravokutnici. Grgurić i Jakubin (1996) pojašnjavaju kako figure koje djeca nacrtaju u ovoj fazi smještene su uz rub papira koji simbolizira liniju tla gdje figure stoje, odnosno više ne lebde u zraku i imaju uspravni položaj. Bodulić (1982) navodi kako se prvi crtani lik čovjeka naziva glavonošcem (slika 3). Na ljudskom liku dijete obavezno prikazuje lice s očima i ustima (kasnije uši, kosu i nos), a udovi su često bez oblika tijela (Herceg i sur., 2010). Grgurić i Jakubin (1996) pojašnjavaju prikaz ljudskog lika u smislu glava-noge gdje je glava važan dio

tijela jer se u njoj zbivaju važni događaji kao što su jelo i govor, a ako glavi dodamo noge, onda je glava pokretljiva te ako joj dodamo ruke za hranjenje ili hvatanje tada djeca nacrtaju funkcionalno biće.

Slika 3

Ljudski lik – glavonožac

Napomena. Preuzeto iz Dijete i oblik (str. 56)

Posebnu važnost u ovoj fazi ima dječji osjećaj i koncepcija prostora kojeg dijete doživljava primarno vezano uz sebe i svoje tijelo (Škrbina, 2013). Grgurić i Jakubin (1996) navode da se uz ljudski lik na prvim crtežima pojavljuju i stvari koje su bliske djetetu, a to su najčešće životinje-ljubimci, kuća, drveće i cvijeće koje je dijete nekad dodirivalo. Bodulić (1982) navodi kako dijete često spontano objašnjavajući svoje crteže otkriva svoj širi spektar doživljenog pri čemu ponekad zna nacrtati apstraktan pojam i to treba podržati. Crteži ove faze razvoja djetetove likovnosti ispunjeni su složenim simbolima koji se ne odnose na konkretne objekte, nego na njihove značajke ili akciju, kao što su žurba, skakanje, plesanje, zvukovi, nevrijeme, oluja (Grgurić i Jakubin, 1996).

U ovoj fazi može se uočiti princip glavnog pravca kojim se ljudska figura prikazuje u vertikalni, a životinja u horizontalni (Herceg i sur., 2010). Grgurić i Jakubin (1996) navode da dijete ponekad zarotira papir kako bi prazan prostor bio pristupačniji za crtanje, pa gotov crtež može prikazati ljude kako stoje na glavi. Korištenje boje u ovoj fazi je subjektivnog karaktera, iako neka djeca počinju povezivati boju na svojim crtežima s onim što percipiraju u okolini, kao što je žuto sunce ili zeleno lišće (Škrbina, 2013). Grgurić i Jakubin (1996) navode kako dijete u ovoj fazi ne koristi lokalnu boju predmeta, najčešće rade čistim bojama i prvo zapažaju kontrastne odnose boja, a potom tonske vrijednosti. U ovoj fazi može doći do pojave šablona. Huzjak (2008) navodi kako šablone oslobađaju korisnika od potrebe za razmišljanjem. Grgurić

i Jakubin (1996) navode kako su one u likovnom smislu negativne jer koče stvaralački čin djeteta.

4.3.Faza intelektualnog realizma

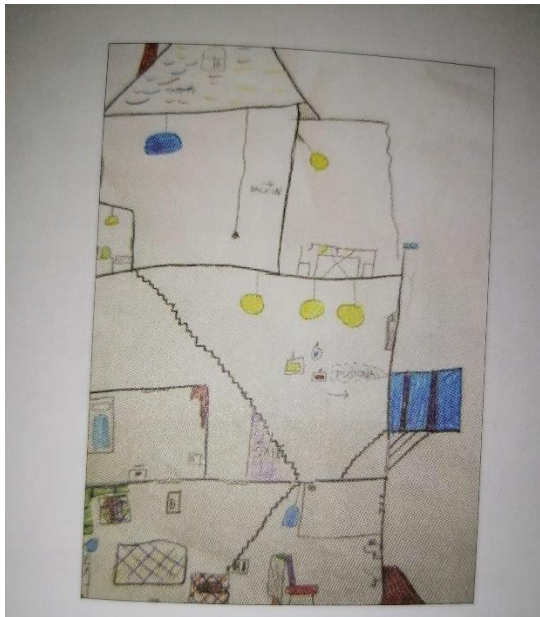
Ova faza odnosi se na period kada dijete pohađa razrednu nastavu. Doba kasnog djetinjstva (6-11 godina) u našem je odgojno-obrazovnom sustavu obuhvaćeno razdobljem razredne nastave (Grgurić i Jakubin, 1996). Djeca od šeste do devete godine života brzo napreduju na umjetničkom području te se razvijaju vizualni simboli i prave vizualne sheme objekata iz okoline (Škrbina, 2013). U ovoj fazi pojavljuju se počeci apstraktnog mišljenja, djetetov verbalni izraz je bogatiji a sposobnosti likovnog izražavanja su puno veće (Grgurić i Jakubin, 1996). Herceg i suradnici (2010) navode kako ova faza označava bogatije predodžbe djetetova svijeta koje stječe promatranjem pri čemu se osim potpunijeg prikaza figura i objekta javljaju elementi prikaza pokreta figura što počinje prikazom profila i prostora. Analitičnost djetetu omogućava da radi složene komponente, cjelinu gradi na hijerarhiji detalja, što otkriva sposobnost djetinjeg percipiranja okoline (Grgurić i Jakubin, 1996).

U toj dobi, odnosno u ovoj fazi djeca otkrivaju da se oblik može promatrati s više strana i da su te strane međusobno različite (Belamarić, 1986). Grgurić i Jakubin (1996) navode kako se u ljudskom obliku pojavljuje profil, pokret i sve veća vizualna objektivnost u prikazu životnih sadržaja. Ljudska figura koju je ranije predstavljao „punoglavac“ sada je zamijenjena figurom koja ima glavu, trup i dodatne detalje kao što su kosa, ruke i noge (Škrbina, 2013). „Možemo razlikovati neke načine likovnog izražavanja kao transparentnost prikaza (Röntgenski prikaz), prikaz akcije u fazama kretanja (vremenska dimenzija), emocijska proporcija, rasklapanje oblika, prevaljivanje oblika, vertikalna i obrnuta perspektiva i poliperspektiva“ (Grgurić i Jakubin, 1996, str. 61).

Transparentni prikaz je često korišten u ovoj fazi. Herceg i suradnici (2010) navode kako se može uočiti i pratiti sve veće zanimanje djeteta za pojave iz vanjskog svijeta što dovodi do određenih predodžbi u njegovoj svijesti, a time i do likovnih rješenja koja se smatraju tipičnim za dječji likovni izraz te se nazivaju karakteristikama dječjeg likovnog izražavanja. Bodulić (1982) pojašnjava da je Rendgenski prikaz prostora specifičan način prikazivanja prostora gdje dijete crtajući kuću nacrtalo sve što se u njoj nalazi i navodi da je to još jedan dokaz da je djetetov likovni izraz u fazi intelektualnog realizma jer je dijete nacrtalo sve što zna da u kući ima bez obzira na to što se sve s vanjske strane kuće može vidjeti (slika 4).

Slika 4

Transparentni prikaz

Napomena. Preuzeto iz *Art terapija i kreativnost* (str. 83)

Prikaz akcije u fazama kretanja još se naziva dinamičnost crteža. Ova pojava nastaje u dječjem crtežu zbog njihove nesposobnosti prikazivanja pokreta osobito ljudske figure kada žele objasniti neku njihovu radnju (Herceg i sur., 2010). Dobar primjer je kada dijete crta igru loptom, onda će dijete prikazati kako uzima loptu (slika 5), udara je, a potom lopta pada preko ograde čime dijete prikazuje vremenski slijed (Grgurić i Jakubin, 1996).

Slika 5

Prikaz akcije u fazama kretanja

Napomena. Preuzeto iz *Vizualno-likovni odgoj i obrazovanje* (str. 63)

Emocijska proporcija jedna je od važnih značajki dječjih crteža ove faze. Dječje crtanje je odraz dječje emocije, mašte, memorije, ekspresije i stvaralački je čin (Bodulić, 1982). Belamarić (1986) navodi kako djetetu zbog nečega jedan dio tijela može biti osobito važan i tada dijete taj dio tijela može postati veoma povećan i predimenzioniran. Grgurić i Jakubin (1996) pojašnjavaju će dijete znatno povećati i neke likove (slika 6), dok će ostale napraviti manje bez obzira na njihovu veličinu. Bodulić (1982) pojašnjava da je to rezultat emocionalne privrženosti ili pridavanja većeg značenja nekom liku.

Slika 6

Emotivna proporcija

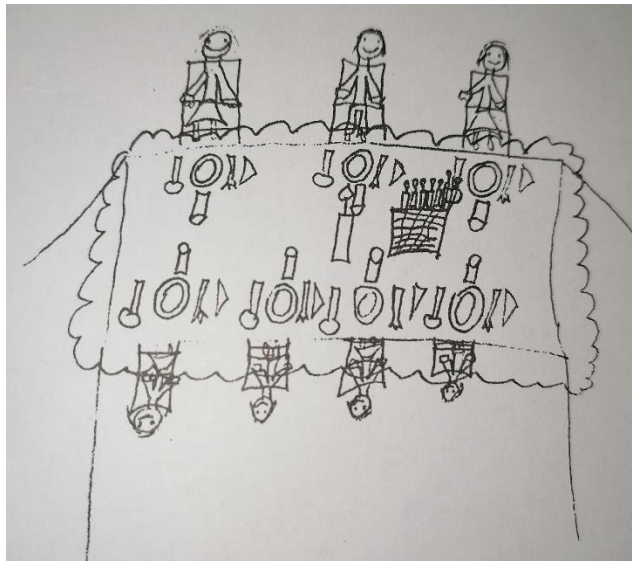

Napomena. Preuzeto iz Vizualno-likovni odgoj i obrazovanje (str.64)

Još jedna značajka dječjeg crteža je prevaljivanje oblika koja se odnosi na prikazivanje prostora. Djeca najjednostavnije drugi plan prikazuju na paralelnoj liniji koja je iznad prvog plana i tim postupkom pokušavaju objasniti prostorne relacije podizanjem razine zemlje (Herceg i sur., 2010). Djeca te dobi postaju svjesnija da na plohi nedostaje još jedan smjer koji postoji u prostoru, pa ako žele nacrtati nešto što zahtijeva tri smjera, moraju se snaći i prilagoditi onome što omogućuje ploha papira (Belamarić, 1987).

Slika 7

Prevaljivanje oblika

Napomena. Preuzeto iz *Vizualno-likovni odgoj i obrazovanje* (str. 65)

S druge strane, postoji pojava u dječjem crtežu koja se naziva rasklapanje oblika. Grgurić i Jakubin (1996) navode kako je takav prikaz čest kod kuća gdje pojedinu kuću dijete sagledava s prednje (slika 8), zadnje i s bočnih strana što se događa zato što dijete tada još nije sposobno zauzeti objektivni stav.

Slika 8

Rasklapanje oblika

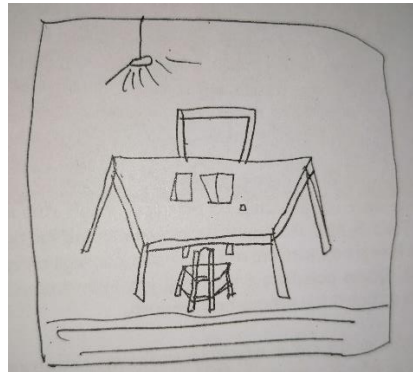
Napomena. Preuzeto iz *Vizualno-likovni odgoj i obrazovanje* (str. 66)

U ovoj fazi djeca često koriste obrnutu i vertikalnu perspektivu te poliperspektivu. Bodulić (1982) pojašnjava obrnutu perspektivu navodeći kako je dijete sklono uočiti prividno

sužavanje paralelnih pravaca (slika 9), na primjer kada promatra ulicu ili zid kuće, ali ne zna uzročnost takve pojave, niti pozna nacrtanu perspektivu i tada dijete polazi od proizvoljne interpretacije što je razumljivo jer je perspektivno prikazivanje za dijete psihološki neprihvatljivo.

Slika 9

Obrnuta perspektiva

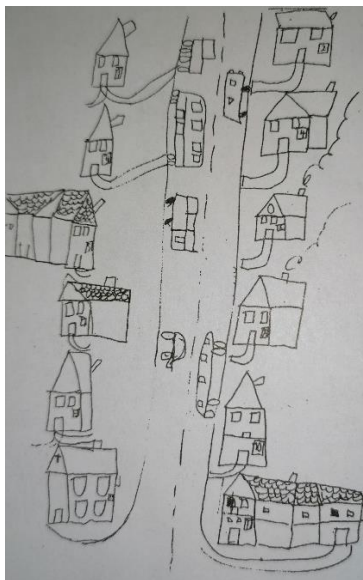
Napomena. Preuzeto iz Vizualno-likovni odgoj i obrazovanje (str. 67)

Vertikalna perspektiva može se pojasniti tako da dijete izražava prostor nizanjem oblika tako da se ono što je bilo u prvom planu nalazi u donjem dijelu slike (slika 10), a što je prostorno dalje, nalazi se iznad ovog pri čemu se oblici nižu okomito jedan iznad drugog (Grgurić i Jakubin, 1996). Bodulić (1982) pojašnjava vertikalnu perspektivu govoreći kako dijete prikazuje prostor u slojevima – nizovima, uvijek jedno iznad drugog.

Slika 10

Vertikalna perspektiva

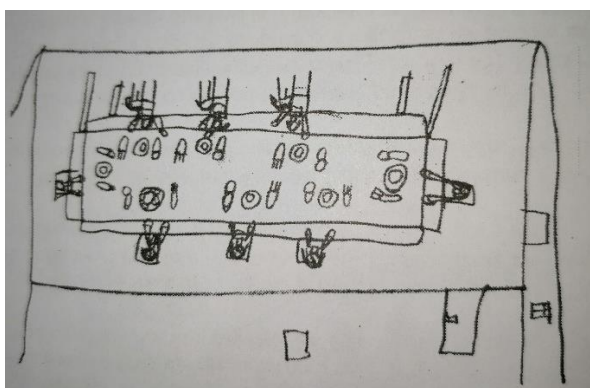

Napomena. Preuzeto iz *Vizualno-likovni odgoj i obrazovanje* (str. 66)

Poliperspektiva je prikaz prostora takav da dijete promatra objekt i izražava ga istodobno s raznih strana (slika 11), raznih kutova gledanja, raznih očista i stajališta što znači da se na prikazu mogu pojaviti predmeti i likovi gledani odozgo, a drugi frontalno ili sa strane čime crtež dobiva u likovnom izrazu obilježja djetetove nadrealne fantazije i sna (Grgurić i Jakubin, 1996).

Slika 11

Poliperspektiva

Napomena. Preuzeto iz *Vizualno-likovni odgoj i obrazovanje* (str. 66)

Promjene u dječjem likovnom izražavanju u ovoj fazi su vezane i uz korištenje boje. Belamarić (1986) navodi kako djeca u ovoj dobi počinju unositi pojedine boje kao stalne i određene znakove za neke pojave kao što je smeđa boja za debela drveća. Grgurić i Jakubin (1996) navode da se u ovoj fazi učenike postupno usmjeruje uočavanju lokalnih boja i njihovih kromatskih i tonkih vrijednosti te slikaju plošno i nema privida volumena uporabom svjetla i sjene tonskom modelacijom ili kolorističkom modulacijom, ali se pojavljuju crtačke, slikarske i plastičke strukture i tekture kojima se izražava građa predmeta ili karakter površine.

Škrbina (2013) navodi da djeca u svojim radovima žele postići što realniji dojam; raste kompleksnost upotrebe linije, oblika i detalja, počinju prvi pokušaji crtanja u perspektivi, a ljudska figura poprima detaljnije i raznolikije elemente. Zbog velikog napretka u ovoj fazi autori Grgurić i Jakubin (1996) ovo razdoblje u dječjem likovnom izražavanju nazivaju zlatnim dobom dječjeg likovnog izražavanja i stvaranja: „Iskustvo što ga je dijete dosad steklo, lagani prijelaz apstraktnom načinu razmišljanja, postepena likovno-tehnička zrelost, prilagodljivost različitim uvjetima, omogućuje da na ovom stupnju ono postigne izvanredna i zanimljiva likovna ostvarenja, pod pretpostavkom pravilna vodstva od strane pedagoga“ (Grgurić i Jakubin, 1996, str. 73).

4.4. Faza vizualnog realizma

U ovom razdoblju karakteristično za dječje likovno izražavanje je realističnije izražavanje objekata, bogatstvo detalja, skladnije proporcije kod figura i prostornim odnosima (Grgurić i Jakubin, 1996). Škrbina (2013) pojašnjava ovu fazu:

Većina djece i odraslih nikad ne dosegne ovu fazu, ali oni koji nastave već su u dobi od trinaest i četrnaest godina u stanju jasnije i efektivnije koristiti perspektivu, uključuju veći broj detalja u svoje radove, povećava im se kritička percepcija okoline, spretnije rukuju raznim materijalima, posvećuju sve više pažnje boji i dizajnu i postaju sposobni stvarati apstraktne slike. (Škrbina, 2013, str. 85)

Ružić (1959) navodi kako se djeca razlikuju i načinom rada, vještinom, kako upotrebljavaju sredstva za crtanje, razvijenim osjećajem za ljepotu, kao i količinom zapažanja. U prethodnoj fazi gotovo će sva djeca crtati po svojoj misaonoj slici, napamet, a ne po stvarnoj slici predmeta u realnom prostoru, no djetetovo vizualno obuhvaćanje predmeta postupno se obogaćuje i tako dijete uvodi u vizualni realizam (Bodulić, 1982). U ovoj fazi prevladani su elementi prethodnih faza pri čemu se sada slika gradi kao cjelina, ne nastaje iz pojedinačno sastavljenih dijelova, koristi se geometrijska, zračna i koloristička perspektiva, gubi se spontani plošni izraz, a

zamjenjuje ga svjesno izražavanje svjetla i sjene, dok se privid volumena na plohi ostvaruje tonskom modelacijom i kolorističkom modulacijom (Grgurić i Jakubin, 1996). Herceg i suradnici (2010) navode kako se na određen način mogu pratiti razvojne pojave u dječjem likovnom izražavanju i upotreba raznih likovnih područja kao što su slikarstvo, kiparstvo, grafičko izražavanje i dizajn. Škrbina (2013) navodi kako radovi adolescenata često odišu određenom atmosferom i doimaju se kao vrlo osoban izražaj.

Interes za likovnu umjetnost u ovoj dobi ne bi trebao opadati i zadatak je likovnih pedagoga da svoj rad na taj način organiziraju, odnosno da učenike od njihove trinaeste godine pripreme da s potrebnim znanjem i iskustvom uđu u pubertet kako bi im se mašta angažirala i na području likovnog izražavanja (Grgurić i Jakubin, 1996). Ružić (1959) navodi kako je likovni odgoj djece i omladine postavljen na posve nove principe, u smislu suvremene pedagogije, a cilj joj je razvijanje svestrane ličnosti. Belamarić (1987) navodi kako će se djeca uvijek stvaralački izražavati i stvaralački oblikovati uvijek kada im je dana sloboda da budu ono što jesu, da vide na svoj način, da poimaju i misle svojom logikom, odnosno da imaju pravo na svoje individualno izražavanje i stvaranje u punom smislu riječi.

5. Dječji crtež

„Crtež je nesumnjivo prepoznat kao važan način kojim pojedinac može izraziti sebe te kao takav može pružiti informacije o razvoju, emocionalnom i kognitivnom funkcioniranju, skrivenim i potisnutim traumama, prenositi i dvosmislene ili kontradiktorne osjećaje i percepcije“ (Škrbina, 2013, str. 109). Teodorović (1971) navodi da je dječji crtež rezultat aktivnosti djeteta u njegovu sukobljavanju i upoznavanju sa sredinom, a uvjetovana je kao svaka druga djelatnost djeteta nizom unutarnjih i vanjskih čimbenika. Peić (1987) navodi kako je u svim likovnim umjetnostima temelj crtež i prvi je način kojim dijete započinje likovni govor. Bodulić (1982) navodi kako se crtanje ne uči jer se stvaralački ne može izraziti na osnovi neke „gramatike ili pravopisa crtanja“, već na osnovi vlastite interpretacije. Crtanje je aktivnost prilikom koje se koriste različita osjetila kao što su kinestetička, vizualna, taktilna osjetila, ali bez verbalnog aspekta (Škrbina, 2013). Ružić (1959) navodi kako je važna sama priprema za crtanje jer se na taj način djecu potiče na crtanje mnogih podataka kojih se sami možda ni ne bi sjetili. Kada djeca nacrtaju crtež treba ih pažljivo poticati pitanjima o crtežu, a pritom ih se pita o njihovim osjećajima i doživljaju nacrtanog kako bi se smanjili otpori i povećala mogućnost slobodnog izražavanja (Kondić i Dulčić, 2009).

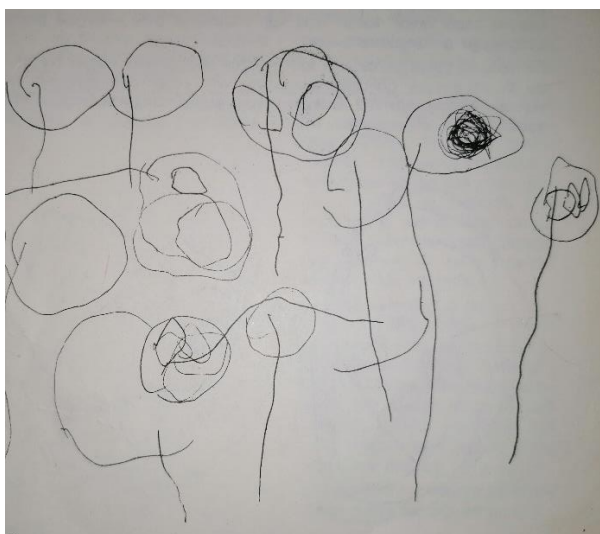
Kojić i suradnici (2013) navode kako se crtež pokazao kao pouzdano i prediktivno dijagnostičko sredstvo i terapijski medij posebice kod djece koja zbog inhibiranih psihičkih procesa i poteškoća u verbalnoj komunikaciji pokazuju neadaptibilnost u socijalnoj sredini i neadekvatno ponašanje. Crtež i slika su informacije o unutarnjim sadržajima pacijenta, a terapeut postavljanjem pitanja i razgovorom o crtežu otkriva, rasvjetljuje i tumači simbolično značenje crteža i njegove osjećaje vezane uz njih (Kondić i Dulčić, 2009). Pomoću crteža može se utvrditi je li neko dijete zlostavljano. Zlostavljana djeca imaju problema s verbaliziranjem unutarnjih emocionalnih stanja i iskustava zbog straha, srama, obnavljanja traume i poteškoća memorije, njima likovno izražavanje putem simbola može pomoći da spoznaju teško razumljiva iskustva eksternaliziraju i na taj način umanje simptome traume i osjećaje nemoći (Bilić, 2011). Djeci se obično kaže da nacrtaju što žele ili im se ponudi neka tema, a kad nacrtaju crtež pažnju treba obratiti na značenje, veličinu likova, njihov položaj, odnose između dijelova crteža, način crtanja nekog lika i povezanost dijelova crteža i njihov odnos u stvarnosti (Kondić i Dulčić, 2009).

5.1. Crtež ljudske figure

Crtež ljudske figure ima važnu ulogu pri procjenjivanju ličnosti, emocionalne prilagođenosti i intelektualnoga funkcioniranja, posebice ako je verbalna komunikacija kod djeteta oslabljena ili potisnuta (Samboleak i sur., 2010). Crtež ljudske figure u fazi izražavanja primarnim simbolima je specifičan. Belamarić (1986) navodi kako neka djeca svoje poimanje živih bića sastavljaju od jedne linije i niza krugova uz nju ili od dvije približno paralelne linije i nizom krugova između njih i ove obje varijante dijete primjenjuje da prikaže sebe i majku. Dijete ne pokušava stvoriti kopiju sebe (slika 12), ono koristi prikaz glava-noge kao simbol i ljudski lik prikazuje u obliku jednostavnog sklopa kruga, ovala i ravnih linija (Grgurić i Jakubin, 1996). Na kraju ove faze pojavi se svjesna namjera da dijete iz svog misaonog repertoara nacrti, onda je to uvijek čovjek što nije slučajno jer dijete prvo dolazi u kontakt sa svojim roditeljima (Bodulić, 1982).

Slika 12

Prikaz glava-noge

Napomena. Preuzeto iz Dijete i oblik (str. 55)

U fazi izražavanja složenim simbolima dječji crtež ljudske figure se mijenja i napreduje. Herceg i suradnici (2010) navode kako se prvi crtež koji djeca nacrtaju naziva glavonožac. Grgurić i Jakubin (1996) navode da crteži glava-noge koji su simboli za ljudski lik znače korak dalje od zatvorenih formi u napretku djetetova procesa spoznaje. Još jedna velika promjena koju djeca u ovoj fazi koriste na svom crtežu su detalji, odnosno naznaka razlike u spolu. Belamarić (1986) navodi kako djeca razliku u spolu naznačuju kosom pa tako djed ima nacrtanu kratku kosu, a baka i unuka kosu koja visi ispod ušiju. Najveća promjena u prikazu ljudskog lika je ta da se pojavljuje tijelo (slika 13), ruke izlaze iz njega, a ne iz glave i završavaju prstima, dok su noge uglavnom naznačene dvostrukom crtom s naznakama stopala i pojavljuje se kosa i naznaka odjeće (Grgurić i Jakubin, 1996).

Slika 13

Prikaz tijela

Napomena. Preuzeto iz Vizualno-likovni odgoj i obrazovanje (str. 46)

Kroz fazu intelektualnog realizma dječji crtež doživljava nove promjene. Djeca rijetko prikazuju figuru u pokretu, a najvažnije je da djeca sama prije likovnog izražavanja dožive pokret (Bodulić, 1982). U ljudskom liku pojavljuje se profil, polagano i pokret te sve veća vizualna objektivnost u prikazu životnih sadržaja (Grgurić i Jakubin, 1996). Važna promjena kod prikaza ljudske figure je emotivna proporcija. Međusobni odnosi veličina likova često su proizvoljni, ali su rezultat i emocionalne privrženosti ili pridavanja većeg značenja nekom liku (Bodulić, 1982).

U fazi vizualnog realizma dolazi do najveće razvijenosti prikaza ljudskog lika. Dok se mlađa djeca usmjeravaju na crtanje ljudi, životinja i okoliša, adolescenti koriste različite elemente namjerno ih simbolizirajući i koristeći kao način prenošenja mišljenja o određenim problemima kao demonstraciju vlastite filozofije i samih sebe (Škrbina, 2013). Grgurić i Jakubin (1996) navode kako se u ovom razdoblju realističnije prikazuju objekti i figure, proporcije su skladnije i s više detalja.

5.2.Boje u dječjem crtežu

U spektru boja mogu se uočiti devet boja s postepenim prijelazima, a to su crvena, narančasta, žuta, žutozelena, zelena, zeleno-plava, plava, indigo i ljubičasta (Jakubin, 1989). Boje proučavaju i definiraju različite discipline pa je tako za fizičare boja svjetlosna pojava, za psihologe subjektivan osjećaj izazvan čovjekovim fiziološkim i kognitivnim reakcijama na

djelovanje svjetlosti, a za umjetnike estetski doživljaj ili sredstvo izražavanja (Škrbina, 2013). Kada se dijete igra bojama ono obično ne misli kakvu boju koristi, pa će stoga kad crta niz ljudi svi biti različitih boja, a da to nema baš nikakvo značenje osim što pokazuje da je dijete radilo bojama (Belamarić, 1987). Škrbina (2013) navodi kako upotrebna vrijednost boja koje dijete koristi za svoje crteže otkriva puno o djetetovom karakteru i emocijama. Belamarić (1987) navodi kako je važan aspekt likovnog izražavanja djece igra i komponiranje bojama čime djecu oslobađamo podložnosti konkretnim sadržajima i potičemo na vlastitu organizaciju i komponiranje boja.

Svaka boja ima svoje značenje. Kondić i Dulčić (2009) navode kako plavu boju koriste najčešće svi i ona ostavlja najjači dojam, a asocira na mir, vječnost i ravnotežu, dok se plava boja u dječjim crtežima tumači kao izraz potrebe za druženjem. Važno je napomenuti kako se na temelju vrsta boja učenici uče prepoznavati boje, dok boje kao pojavni fenomen ili izražajno sredstvo nemaju nikakvu važnost u njihovom likovnom izražavanju (Belamarić, 1987). Crvena boja je boja borbenosti i strast, ali pretjerana upotreba crvene boje može biti znak uznemirenosti i prikrivene agresivnosti (Kondić i Dulčić, 2009). Likovni izraz djeteta koje iskazuje agresivno ponašanje temelji se na tome da dijete koristi one oblike, boje i druge likovne elemente koji sa svojim značenjem, simbolikom i sadržajem imaju neprijatno i uznemirujuće značenje s namjerom da vizualna poruka u crtežu bude plašenje prema onome tko će crtež promatrati (Kojić i sur., 2015). Žuto – zeleno ili asocijacija žute i zelene za srednjovjekovni je senzibilitet boja nereda, razuzdanosti (Škrbina, 2013). Kondić i Dulčić (2009) navode kako je zelena boja smiruje, no u dječjem crtežu može se procjenjivati kao znak potiskivanja emocija i njihova skrivanja. Škrbina (2013) navodi kako djeca sretne prizore prikazuju narančastom, žutom, zelenom i plavom, dok tužne prizore prikazuju smeđom, crnom i crvenom bojom. Toplim bojama se smatraju žuta, narančasta i crvena sa svojim nijansama, a hladnim zelena, plava i ljubičasta sa svojim tonovima (Jakubin, 1989). Žuta boja je boja aktivnosti i živahnosti, a za djecu koja koriste žutu boju smatra se da su djetinjasta i sretna (Kondić i Dulčić, 2009). Škrbina (2013) navodi da djeca za likove okarakterizirane kao loše češće koriste crnu i smeđu boju, dok su za dobre likove koristila svjetlije boje. Kako navode Kondić i Dulčić (2009) smeđa boja svjedoči o pretjeranim higijenskim zahtjevima ukoliko je dominantna. Škrbina (2013) navodi kako dječaci imaju pozitivnije reakcije na tamne boje od djevojčica, čije su emocionalne reakcije na tamne boje uglavnom negativne. Jakubin (1989) navodi kako je najjači izraz svjetlo-tamno između crno-bijelih odnosa. Crna boja je oznaka depresije i žalosti, ali i dostojanstva i

elegancije, no ukoliko je djeca koriste u svom crtežu to može biti znak straha koji utječe na prigušivanje ostalih emocija (Kondić i Dulčić, 2009).

5.3. Emocije u dječjem crtežu

Riječ emocija vodi svoje podrijetlo od latinske riječi *emovere*, što znači poticati, voditi naprijed, uzbuditi (Bodulić, 1982). Škrbina (2013) navodi da se pomoću emocionalnih indikatora u crtežu procjenjuje djetetova emocionalna prilagođenost. Izraz lica je jedna od karakteristika crteža koja se može procjenjivati sa znatnom sigurnošću jer pacijent nesvjesno u svom crtežu lica može izraziti mržnju, strah, zbunjenost, agresivnost, buntovnost ili pokornost (Kondić i Dulčić, 2009). Bodulić (1982) navodi kako će dječji crtež uvijek biti odraz zatečenog stanja emocionalnog intenziteta, interesa, intelektualne razine, karaktera i razvoja dječje psihe u cijelosti. Grgurić i Jakubin (1996) navode kako je u dječjem crtežu za neku djecu najvažniji simbol kuća ili majka čime izraz postaje reprezentant određenog zbivanja ili serije zbivanja i pokazuje emocijski angažman. Postoji projektivna metoda u suvremenoj psihologiji gdje se djeci zadaju da crtaju neke motive putem kojih će djeca najbolje iskazivati, posve spontano, emocionalnu privrženost prema nekome ili nečemu (Bodulić, 1982). Zanimljiv je način na koji dijete crta vlastiti lik. Kondić i Dulčić (2009) navode kako premali vlastiti lik može ukazati na osjećaj manje vrijednosti, dok će preveliki lik biti izraz kompenzacije za neko osjećanje ili izraz samodopadljivosti, dok će izostavljanje nekog dijela tijela ukazivati na strah od odnosa, agresivnost ili želju za kažnjavanjem. Nevizualni poticaji u likovno izražavanju su važni. „Nevizualni poticaji mogu otvoriti vrata prema unutarnjem svijetu i potaknuti veću kreativnost te pružiti bolju mogućnost djetetu da otkriva i prepoznaje emocije i iskaže ih vizualnim rječnikom, a u nekim situacijama na taj način ublaži i emocionalnu nelagodu“ (Bilić i Balić Šimrak, 2012, str.3). Djeca u svojim likovnim radovima mogu prikazati određeni doživljaj. Belamarić (1987) navodi kako svako intenzivno sudjelovanje u nekom događaju sudioniku i promatraču znači doživljaj te da nijedan događaj, igra, rad, opaženi oblik ili promatrana situacija koju dijete izrazi nije bez doživljaja. Kondić i Dulčić (2009) pojašnjavaju što se sve može otkriti o osobi na temelju analize crteža:

Analiza crteža dopušta zaključivanje o trenutačnom stanju pacijentove emocionalne i psihoseksualne zrelosti, anksioznosti, osjećaja krivnje, agresije i sl., ali to ne znači da će oni dovesti do patologije jer normalnost ovisi o razini energije, stupnju kontrole, razvijenoj sposobnosti za integraciju iskustava i spremnosti za suočavanje s vlastitim problemima, nedostacima i oštećenjima. (Kondić i Dulčić, 2009, str. 8)

Belamarić (1987) navodi kako s djeca svjesna onoga što se u njima događa, kao da to pomalo promatraju i analiziraju sa strane. Škrbina (2013) pojašnjava kako djeca imaju potrebu nacrtati neki lik osobe iz njihove okoline uz koju trenutno vežu neke pozitivne emocije. Tako će dijete koje je ljuto na svog brata, nacrtati upravo brata. Što su djeca mlađa, emocije se sve više nameću kao uvjet za postizanje uspjeha u likovnom izražavanju (Bodulić, 1982). Kada djeca žele izraziti više aspekte osjećanja, posežu za linijama i točkama koje su najudaljenije od konkretnosti materijalnih oblika i time se donekle približuju suptilnosti (Belamarić, 1987). Kondić i Dulčić (2009) navode da crte otkrivaju smjer i stupanj samokontrole i stupanj ovladavanja realnošću pri čemu tanke i isprekidane crte ukazuju na neprilagodljivu djecu, zakrivljene crte svjedoče o nježnoj i skromnoj prirodi, a izdužene crte znak su agresivnosti. Škrbina (2013) navodi kako procjena potencijalnih emocionalnih problema prisutnih kod djece treba biti rezultat analize crteža tijekom nekog određenog vremena i u različitim situacijama.

5.4. Crtačke tehnike u dječjem crtežu

Jakubin (1989) navodi da su crtačke tehnike olovka, kreda, ugljen, kemijska olovka, flomaster, tuš-pero, tuš-drvice, tuš-trska, tuš-kist i lavirani tuš te se te tehnike mogu podijeliti na suhe i mokre. Suhe tehnike su olovka, kreda, ugljen i kemijska olovka, a mokre su flomaster i sve tehnike rada tušem i ostalim tekućim sredstvima. Bodulić (1982) navodi da je za vješto rukovanje crtačkim sredstvima i upotrebu materijala potrebno na početku izvesti barem po jednu vježbu za svaku tehniku posebno.

Olovka

Olovka je jedna od crtačkih tehnika. Crtanje olovkom vrlo je važno u dječjem razvoju, povezivanju osjećaja, percepcije i finih pokreta rukom i zato je dobro da se na početku isključe drvene bojice, flomasteri i paste (Jurković i sur., 2010). Olovke s oznakom B od broja 3 do 6 su mekše, dok olovke s oznakom H su tvrde i prikladne za tehničko crtanje jer se manje troše pa je crta uvijek jednako debela (Bodulić, 1982). Jakubin (1989) navodi da veći broj ispred oznake pokazuje i veću tvrdoću, a tvrdoća je postignuta određenim omjerom smjese grafita i gline, stoga ako ima više grafita, olovka je mekanija i ostavlja masniji i tamniji trag, a ako ima više gline, olovka je tvrđa i ostavlja tanji i svjetliji trag.

Slika 14

Ingres: Autoportret (olovka)

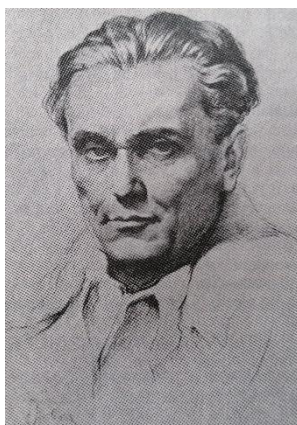
Napomena. Preuzeto iz Pristup likovnom djelu (str. 21)

Kreda

Peić (1987) navodi da je kreda crtački instrument između ugljena i olovke jer nezašiljena ostavlja trag kao ugljen, prašan i maglovit, a zašiljena jasno i oštro iscertava obrise predmeta poput olovke. Često se upotrebljava crvenkastosmeđa kreda koja se naziva sangvina i posebice je zahvalna za crtanje ljudskog tijela jer je bliska boji puti (Bodulić, 1982).

Slika 15

Božidar Jakac: Maršal Tito (crvena kreda)

Napomena. Preuzeto iz Osnove likovnog jezika i likovne tehnike (str. 86)

Ugljen

Ugljen je specifičan materijal zbog čije se prašnjave strukture i posebne mekoće mogu izvlačiti crte različite debljine i intenziteta čime se stvara prikaz plastičnosti prostora (Jurković i sur., 2010). Ugljen se može koristiti na nekoliko načina, Jakubin (1989) pojašnjava kako će se crtanjem pomoću šiljka ugljena postići maksimum crtačke jasnoće i upotrijebit će se linija kao vidljivi izražajni element, a ako se želi dobiti niz tonskih vrijednosti plohe, atmosferu, mekoću i baršunastu površinu, tada se treba usmjeriti na prah ugljena koji će sipiti po papiru iz ugljena položenog na podlogu svojom širinom, odnosno debljinom ugljenog štapića. Bodulić (1982) ističe važnost fiksira, odnosno raspršivača, pomoću kojeg špricamo fiksativ, odnosno učvršćivač pri čemu kao fiksativ može poslužiti lak za kosu ili neka druga ljepljiva tekućina.

Slika 16

Matisse: Portret (ugljen)

Napomena. Preuzeto iz Pristup likovnom djelu (str. 26)

Kemijska olovka

Kemijska olovka je crtačka tehnika koja je slična tehnici olovke. Jakubin (1989) ističe kako se kemijskom olovkom može ostaviti tanak jednoličan trag, ali se ipak slabijim ili jačim pritiskom mogu graditi linije od svjetlije i prozračnije do zgusnutije i tamnije, dok se širina olovke tek minimalno mijenja s obzirom na pritisak ruke.

Flomaster

Flomaster je tehnika koja se danas često koristi u dječjim vrtićima i školama. Bodulić (1982) navodi kako crtež flomasterom ima manje mogućnosti u variranju debljine crta nego pero i crtež flomasterom djeluje tvrdo i hladno.

Pero

Peić (1987) navodi da se kod crtanja perom guske, gavrana ili labuda treba zašiljiti pero i umočiti ga u tuš pri čemu je moguće stvoriti linije koje su tanke poput vlasi, ali ako pritisnemo pero ono će tada raširiti svoj tvrdi oštri šiljak i dobit ćemo meku debelu crtu. Danas se u školama i dječjim vrtićima češće upotrebljava metalno pero. Metalna pera ostavljaju oštar i jasan trag pri čemu crteži djeluju čvrsto, oštri su, jasni, kristalno čisti i puni crtačke napetosti i kontrasta (Jakubin, 1989).

Slika 17

Dufy: Žitno polje (metalno pero)

Napomena, Preuzeto iz Pristup likovnom djelu (str. 33)

Tuš i trstika / tuš i drvce

Tehnika tuša i trstike te tuša i drvca su jako slične. Bodulić (1982) navodi da tehnike trstike i drvca ne dopuštaju finu obradu sitnog detalja i da crte nastale trstikom ne omogućuju dočaravanje blagih prijelaza tonova, a pogotovo pojavu sfumata što je moguće dobiti ugljenom. Peić (1982) navodi da je zašiljena bambusova stabljika, umočena u tuš bila omiljena tehnika slikara van Gogha.

Slika 18

Van Gogh: Sijač (trska)

Napomena. Preuzeto iz Pristup likovnom djelu (str. 40)

Kist

Postoji nekoliko načina za crtanje kistom. Ako se sa kistom jedva dotiče podloga na kojoj se crta, dobit će se tanka, nježna, mekana i elastična linija, a ako se kist jače pritisne uz podlogu, dobit će se debela, puna, sočna i nježna linija (Jakubin, 1989). Bodulić (1982) pojašnjava kako tehnika kista omogućuje posve mokri ili prosuhi namaz kista, kistom se mogu premazati i veće površine pa se na taj način crtača još brže tjera na način crtanja sličan krokiju.

Slika 19

Rembrandt: Djevojka spava (kist)

Napomena. Preuzeto iz Pristup likovnom djelu (str. 38)

Lavirani tuš

Jurković i suradnici (2010) opisuju kako djeca u vrtiću mogu koristiti lavirani tuš na način da prvo nacrtaju štapićem ili perom željeni motiv s tušem, a nakon toga, preko njega dok je još mokr, mekanim kistom umočenim u vodu prelazi se preko površina koje se žele obojiti. „Ako se na čistom linearnom crtežu perom ili kistom želi ostvariti privid plastičnosti oblika i tonske vrijednosti crteža upotrebljavaju se tuš ili boja razrijeđeni vodom, koji se na podlogu nanose akvarel-kistom“ (Jakubin, 1989, str. 93). Bodulić (1982) pojašnjava kako se u ovoj tehnici razrjeđivanjem tinte, tuša, bajca ili boje može varirati od najsuptilnijeg akvarelnog tona do najtamnije dubokog i crnog.

Slika 20

De Segonzac: Glava J. Romainsa (lavirani tuš)

Napomena. Preuzeto iz Pristup likovnom djelu (str. 35)

6. Šablone

Huzjak (2008) navodi da je šablona plastično ili drveno pomagalo s pomoću kojeg se može postići da različiti ljudi dobe istovjetan crtež što znači da ti crteži u sebi ne izražavaju originalnost ni individualnost autora koji se njime koristi već upotrebljava opće pretpostavljen i nepromišljen način komunikacije. Škrbina (2013) navodi da se izbjegavanjem šablonskog izražavanja, odnosno imitacije kod djeteta potiče samostalan, specifičan pristup koji će dijete dovesti do originalnog likovnog izraza. Bodulić (1982) navodi da će likovne umjetnike oduševiti originalnost i optički čar koji u sebi nosi originalno stvaralačko likovno oblikovanje. Korištenje šablona može biti štetno. Belamarić (1986) navodi kako one negativno djeluju na razvoj perceptivnih, predodžbenih i misaonih sposobnosti djeteta. Izbjegavanjem imitacije, kod

djeteta stimuliramo samostalni, specifični pristup, koji će dovesti do originalnog djela (Grgurić i Jakubin 1996). Šablone nas odvajaju od vlastite prave osobnosti i uranjaju nas u mirnu stajaćicu prosječnosti u kojoj smo parolama o ne talentu zaštićeni od mogućih zahtjeva za ulaganjem napora istraživačkog, kognitivnog karaktera (Huzjak, 2008). Belamarić (1987) navodi kako plastičnost dječje svijesti omogućuje da izvježbavanjem i drilanjem dijete usvoji, imitira stvari koje ne razumije, a koje zamagljuju njegovo vlastito viđenje, odnosno vlastite sposobnosti.

Balić Šimrak i suradnici (2011b) navode kako je učestalo mišljenje da su simboli poput sunca sa zrakama, srce i kuća s trokutastim krovom, cvijet s pet latica i kružnicom u sredini rezultat siromašnog likovnog izraza, sklonosti kopiranju vršnjaka i odraslih te je to nešto što se pod svaku cijenu treba izbjeći ili zabraniti jer je štetno (slika 23). Huzjak (2008) navodi kako šablone nastaju u najranijoj dobi, oko treće do četvrte godine života, kada dijete uz nedovoljno educiranog odgojitelja ili roditelja dobiva informacije kako se što crta, primjerice šablona čovjeka, cvijet-tratinčica, ptica u dva luka, četvrtina nasmiješenog Sunca sa zrakama u kutu papira, kućica s okruglim prozorčićem nad vratim i slično. Belamarić (1987) navodi da kada dijete crta prve simbole za živa bića, tada se u svijesti djeteta pokreću nama nepoznata, potpuno zaboravljena viđenja pri čemu u djetetu i za njega nastaje svijet u svojim najvećim i općim obrisima bez konkretnih predmeta, pojedinosti i detalja. Ako djeci dajemo slobodnu temu, većina učenika će početi i završiti crtež kućom, dimnjakom, puteljkom i ženskom figurom, a to je majka (Ružić, 1959). Shema Sunca potječe iz ilustracija u kojim je Sunce personificirano pa je dobilo lice i takvo Sunce u ilustracijama ima opravdanje jer proistječe iz sadržaja određene priče ili pjesme (Belamarić, 1987). Ružić (1959) navodi kako treba izbjegavati sve što je djeci poznato iz ilustracija. Slučaj djeteta koje shemu kuće uvijek crta naglavce, a kada završi okrene papir u odgovarajući položaj je dobar primjer šablone, a tome je tako jer majka, koja ga uči crtati obično sjedi nasuprot njemu i crta mu (Belamarić, 1987).

Slika 21

Šablonski prikaz

Napomena. Preuzeto iz Komunikacija putem slikovnih simbola i njezina pojavnost u dječjim likovnim radovima (str. 160)

7. Uloga učitelja

Uloga učitelja u razvoju dječjeg likovnog izražavanja je vrlo važna. Učitelj mora biti likovno obrazovan da tolerira i ispravno vrednuje djetetov individualni likovni izraz jer inače postoji opasnost od sugeriranja, što koči i blokira izvornost dječjeg likovnog izraza (Grgurić i Jakubin, 1996). Bodulić (1982) navodi kako individualne sposobnosti svakog djeteta nisu jednako zahvalne za postizanje odgojno-obrazovnih zadataka jer nije svako dijete jednako plastično. Učitelj mora paziti da odabire primjerene sadržaje i metode. Škrbina (2013) navodi je tijekom likovne aktivnosti s djecom potrebno poštovati dječje faze razvoja pa sukladno tome treba prilagoditi programe, postupke i zahtjeve s mogućnostima djece. Grgurić i Jakubin (1996) navode da pri odabiru poticaja učitelj treba voditi brigu o psihofizičkom razvoju djece, o likovnim tehnikama i likovno-tehničkim sredstvima koja odgovaraju pojedinoj razvojnoj fazi likovnog izraza i zadacima pojedinog likovnog područja. Dijete mora razvijati aktivan odnos prema okolini. Dijete treba što je više moguće aktivirati svoja osjetila, pamćenje, motoriku i emociju kako bi na taj način bolje spoznalo i izrazilo objektivnu stvarnost (Bodulić, 1982). Djeca aktivno traže i primaju informacije iz svoje okoline svim svojim osjetilima (taktilnim, gustativnim, auditivnim, olfaktornim, vestibularnim, proprioceptivnim) (Škrbina, 2013). Županić Benić i Krivak (2019) ističu važnost likovno-umjetničkih djela u školi jer potiču razvoj svih osjetila, kreativnosti te kritičkog i apstraktnog mišljenja što pridonosi holističkom razvoju djeteta. Učitelj bi djeci morao omogućiti primjenu stečenih iskustava tijekom likovnih

aktivnosti. Pokret, zvuk, miris, svjetlo, boje i oblici izazivaju i zadržavaju dječju pažnju (Bodulić, 1982). Škrbina (2013) navodi da je najvažnije da se djeci osigura mogućnost da likovno izraze doživljaj svoje okoline unutar svojih mogućnosti, čak i onda kada njihov likovni izraz odraslima nije razumljiv. Važno je da učitelj koristi igru kao metodu i stav. Bodulić (1982) navodi kako igre koje djeca najviše vole mogu postati sadržaj i za njihov likovni izraz. „U motivacijskom smislu igrom se pobuđuje zanimanje i užitak u likovnom istraživanju, otkriću i samoj aktivnosti, što dovodi do perzistiranja u aktivnosti i razvijanja djetetovog trajnog interesa za likovnu aktivnost“ (Škrbina, 2013, str. 65). Herceg i suradnici (2010) navode da predškolska djeca jako puno uče kroz igru, stoga je vrlo značajan pozitivan odnos prema sadržaju koji se uči. Vrlo je važno da je dijete oslobođeno od uzora prilikom likovnog izražavanja. Bodulić (1982) navodi da organizirana i artikulirana likovna aktivnost treba svakom djetetu omogućiti originalno, nekonvencionalno i stvaralačko ponašanje i mišljenje u toku crtanja. Škrbina (2013) navodi da naglasak mora biti na razmišljanju i eksperimentu što će u konačnici i uroditi izvornim djelom svakog djeteta. Za likovno izražavanje važna je motivacija djeteta. Djeca mogu biti motivirana intrizično i ekstrizično. Postepeno izgrađivanje svijesti o cilju uz naglašavanje užitka u samoj aktivnosti i povećanje tog užitka zbog zadovoljstva postignutim ciljem u osnovi je pronalaženje ravnoteže između intrizične i ekstrizične motiviranosti (Škrbina, 2013). Bilić i Balić Šimrak (2012) pojašnjavaju da prirodnu želju djece za stjecanjem novih iskustava odgajatelji trebaju poticati novim mogućnostima izražavanja i novim mogućnostima istraživanja i otkrivanja. Bodulić (1982) navodi primjer kako motivacija za crtanje lišća može biti dječji ples i uživanje s lišćem koje pleše na vjetru. U likovnom izražavanju važno je da učitelj potiče dječju individualnost. Učitelj u likovnom procesu mora osjetiti kakve su izražajne mogućnosti i kako će usmjeriti učenikov individualni način izražavanja (Grgurić i Jakubin, 1996). Bodulić (1982) navodi kako nastavnik treba preko dječjeg crtanja upoznati zatečene prevladavajuće sposobnosti ili zapreke u izražavanju i individualnim pristupom što više aktivirati one predispozicije koje još nisu dovoljno razvijene, pa nisu došle do izražaja.

8. Metodologija istraživanja

Za potrebe diplomskog rada održala sam dva nastavna sata iz Likovne kulture. Jedan sat sam održala u prvom razredu, a drugi sat sam održala u četvrtom razredu osnovne škole Ivana Grandje u Soblincu, u Gradu Zagrebu. Cilj istraživanja bio je analizirati likovne radove učenika prvog i četvrtog razreda.

Zadaci istraživanja:

Prvi zadatak je analizirati dječje likovne radove učenika prvog razreda s obzirom na fazu dječjeg likovnog izražavanja.

Drugi zadatak je analizirati dječje likovne radove učenika četvrtog razreda s obzirom na fazu dječjeg likovnog izražavanja.

Treći zadatak je usporediti dječje likovne radove učenika prvog i četvrtog razreda s obzirom na fazu dječjeg likovnog izražavanja.

Uzorak istraživanja

U ovome istraživanju sudjelovali su učenici prvog i četvrtog razreda Osnovne škole Ivana Grande iz Soblinca, Grad Zagreb. U 1.a razredu je 27 učenika, 14 djevojčica i 13 dječaka. Jedna učenica se školuje uz individualizirani pristup i ima pomoćnika u nastavi. U 4.b razredu ima 24 učenika, 15 dječaka i 9 djevojčica. Jedan učenik se školuje uz individualizirani pristup. Oba sata sam održala isti dan, 21. travnja 2023.

Postupak provedbe istraživanja

NASTAVNI SAT U PRVOM RAZREDU

Likovno područje kojim samo se bavili je crtanje i likovna tehnika koju su učenici koristili na tom satu je flomaster. Likovni pojam kojim su se učenici bavili na tom satu je točka i crte po toku i karakteru. Motiv koji su učenici morali prikazati je vizualni, a to je Moja obitelj. Reprodukcijska koju sam koristila je Wassily Kandinsky, Untitled (drawing of Diagram 17).

1. **UVODNI DIO** (priprema): U uvodnom dijelu sata pomogla sam učenicima pripremiti materijal koji im je potreban za rad flomasterom. Demonstrirala sam učenicima rad flomasterom i pojasnila sve što bi morali znati o flomasteru.
2. **SREDNJI DIO** (motivacija): U središnjem dijelu sata učenicima sam pojašnjavala razliku između točke i crte. Crte i točku sam uspoređivala sa snježnom grudom koja se kotrlja niz padinu. Nakon toga, pojasnila sam učenicima kakve crte mogu biti po toku, a kakve mogu biti po karakteru. Tok crta sam usporedila s rijekom koja teče. Zatim smo promatrali reprodukciju i uočavali kakve crte su prikazane na reprodukciji. Na sat sam donijela konop pomoću kojeg smo prikazivali različite crte po toku i karakteru. Za najavu motiva koristila sam videozapis o Obitelji Prstić, a zatim sam razgovarala s učenicima o pogledanom videozapisu i njihovoj obitelji.

NAJAVA ZADATKA I REALIZACIJA: Najavila sam zadatak: Danas ćemo tehnikom flomastera crtati moju obitelj koristeći točke i crte po toku i karakteru. Jedan učenik je ponovio zadatak i tada su učenici počeli s radom.

3. ZAVRŠNI DIO (analiza i vrednovanje): U završnom dijelu sata provela sam analizu i vrednovanje na način da sam učeničke radove postavila na ploču. Razgovarali smo o obavljenom zadatku, uspješnosti i maštovitosti radova.

NASTAVNI SAT U ČETVRTOM RAZREDU

Likovno područje kojim smo se bavili je crtanje, a likovna tehnika kojom su radili učenici četvrtog razreda također je flomaster. Likovni pojmovi kojima su se učenici bavili na satu je kompozicija i smještaj u format. Motiv koji su učenici prikazivali je vizualni, Moja obitelj. Reprodukcijsku koju sam prikazala na ovom satu je Piet Mondrian: „Kompozicija“, 1921. i Henri Matisse: „Ples“, 1910.

1. UVODNI DIO (priprema): U uvodnom dijelu sata pomogla sam učenicima pripremiti materijal koji im je potreban za rad flomasterom. Demonstrirala sam učenicima rad flomasterom i pojasnila sve što bi morali znati o tehnici flomasteru.
2. SREDNJI DIO: U središnjem dijelu sata pojasnila sam učenicima pojam kompozicije. Pojam kompozicije sam objašnjavala na temelju riječi od kojih su učenici morali složiti rečenicu, dakle elemente (riječi) su povezivali u cjelinu (rečenicu). Kompoziciju sam učenicima objasnila na temelju kompozicije vlaka i vagona te učionice. Pojasnila sam učenicima da na umjetničkom djelu također možemo vidjeti kompoziciju. Kompoziciju sam objasnila na reprodukciji Piet Mondrian: „Kompozicija“, 1921. Zatim sam učenicima pojasnila kako postoji nekoliko vrsta kompozicije koje sam učenicima prikazala na prezentaciji. Učenicima sam objasnila pojam formata, odnosno to je prostor u koji smještavamo kompoziciju. Na primjeru reprodukcije Henri Matisse: „Ples“, 1910. s učenicima sam promatrala format i kompoziciju tog djela. Za najavu motiva koristila sam priču o obitelji Ježić. Priču sam pročitala učenicima, a nakon toga smo razgovarali o priči i učeničkim obiteljima.

NAJAVA ZADATKA I REALIZACIJA: Najavila sam zadatak: Tehnikom flomastera crtamo Moju obitelj koristeći kompoziciju i smještaj u format. Jedan učenik ponavlja zadatak i učenici crtaju.

3. ZAVRŠNI DIO (analiza i vrednovanje): U završnom dijelu sata provedena je analiza i vrednovanje. Učeničke radove postavili smo na ploču i promatrali ih i razgovarali o njima.

8.1. Analiza dječjih crteža učenika prvog razreda osnovne škole s obzirom na fazu dječjeg likovnog izražavanja

Prvi crtež (slika 22) koji ću analizirati je nacrtala učenica koja polazi prvi razred osnovne škole. Na crtežu vidimo njenu obitelj koju čine mama, tata, Emili i Mateo. Na ovom crtežu možemo uočiti skladne proporcije i prikaz detalja. Učenica je razradila detalje. Na licima se mogu uočiti trepavice, obrve, nos, usta. Likovi imaju nacrtane uši. Na liku majke nema nacrtanih uši jer ih prekriva duga kosa. Može se uočiti kako oči, nos i usta radi šablonski jer svaki lik ima iste oči, nos i usta. Zanimljivo je to što je učenica muškom liku, ocu, nacrtala bradu. Na temelju ovog crteža možemo govoriti o emocijama koje je djevojčica prikazala. Svi likovi su nasmiješeni. Posebno veseo je prizor na kojem djevojčica drži svog brata na leđima. Na crtežu se vidi kako je učenica razradila prste i prikazala stopala. Važna značajka ovog crteža je prikaz pokreta. Bodulić (1982) navodi da djeca moraju iskusiti pokret kako bi ga znala prikazati na crtežu. Učenica je na ovom crtežu htjela prikazati kako svog brata drži na leđima, a on joj je dva prsta stavio iznad glave kako bi joj „držao rogove“. Na crtežu nije prisutna emotivna proporcija, već su likovi proizvoljno prikazani. Može se uočiti kako je učenica svjesna da su roditelji veći nego djeca i iz tog razloga je prikazala likove roditelja veće, a djecu manju. Kako bi naznačila razliku u spolu, učenica je muške likove prikazala odjevene u hlače i majicu, dok su ženski likovi odjeveni u haljinu. Zanimljivi su uzorci koje je djevojčica nacrtala na odjeći. Svaki lik ima drugačiji uzorak na odjeći. Može se uočiti kako učenica ovdje nije koristila dno papira kao liniju tla. Sve navedeno su upućuje na to da se učenica nalazi u fazi intelektualnog realizma.

Slika 22

Moja obitelj 1

Izvor: OŠ Ivana Grande, 1.a razred

Drugi crtež (slika 23) je nacrtao učenik prvog razreda osnovne škole. Ono što je prvo uočljivo je boja kojom je nacrtao crtež. Crtež je nacrtao narančastim flomasterom. Učenik se odlučio za narančastu boju jer je njome htio prikazati sretan prizor, odnosno događaj iz svoje obitelji. Može se uočiti da su na crtežu četiri lika; mama, tata, učenik i njegov mlađi brat. Cijela obitelj igra nogomet. I na ovome crtežu učenik prikazuje pokret što je važna značajka da je dijete napredovalo iz faze izražavanja složenim simbolima u fazu intelektualnog realizma. Učenik je prikazao kako majka i otac međusobno dodaju loptu jedan drugome, a dva dječaka vježbaju dodavanje lopte glavom. Vidljivo je da je očeva noga dosta izdužena kako bi mogla dodatknuti loptu. Bodulić (1982) navodi da kada neko dijete želi nacrtati hvatanje lopte, a lopta je nacrtana daleko od tijela, ono će toliko produžiti ruku (u ovom slučaju nogu) dok ona ne dodirne loptu. Važan detalj koji je učenik prikazao na ovom crtežu je odjeća i svi likovi imaju jednaku odjeću bez obzira na spol. Svi likovi su odjeveni kratke majice i hlače. Može se uočiti da je učenik na odjeći likova nacrtao mnogo detalja linijama. Neki likovi imaju majice bez ikakvih detalja čime upućuje na to da likovi nose bijele majice što je uobičajeno za sportaše koji uglavnom nose bijele majice. Učenik nije prikazao puno detalja na ljudskom licu. Ovdje se također može uočiti kako učenik šablonski prikazuje ljudsko lice koristeći jednu polukružnu liniju za nasmiješena usta i dvije točke za dva oka. Nos uopće nije prikazan na ovome crtežu. Učenik je razradio šaku prikazujući dlan i prste. Svi likovi imaju prikazana stopala. Zanimljiv je način na koji je učenik nacrtao stopala. Položaj stopala na ovome crtežu uvjetovan je položajem tijela likova. Jedini detalj kojom učenik želi prikazati razliku između muškog i ženskog lika je duga kosa nacrtana kod majke. Učenik koristi dno papira kao liniju tla po kojoj

je rasporedio likove. Učenik je na ovome crtežu dodao loptu i gol što upućuje na to da su mu ti predmeti važni iz svakodnevnog života i želio ih je likovno prikazati.

Slika 23

Moja obitelj 2

Izvor: OŠ Ivana Grande, 1.a razred

Treći crtež (slika 24) je prikazala učenica koja ima govorne teškoće i sudjeluje na nastavi uz pomoć svoje asistentice. Ljudski likovi su prikazani šablonski. Na crtežu se može uočiti petero likova. Kako bi nacrtala ljudski lik koristi dva kruga. Jedan krug predstavlja trup, a drugi krug predstavlja glavu. Na jednom liku djevojčica nije iskoristila krug, već trokut kako bi prikazala trup ženskog lika. Belamarić (1987) navodi na nakon kruga i uglatog oblika djeca otkrivaju trokut kao simbol za trup. Učenica ne prikazuje vrat na crtežima. Glava je jednostavno postavljena na trup lika. Na licima ponovno se pojavljuje šablonski prikaz gdje su usta prikazana polukružnom linijom koja predstavlja nasmiješeno lice. Za prikaz očiju koristi dvije polukružne linije koje su usmjerene suprotno od linije usta. Na liniji oka nacrtane su linije koje predstavljaju trepavice. Može se uočiti da svi likovi imaju trepavice bez obzira na spol. Učenica naznačuje razliku muških i ženskih likovi crtajući kosu. Ženski likovi imaju dužu kosu, dok svi muški likovi imaju kratku kosu nacrtanu na isti način. Učenica ne koristi dvije linije kako tijelu dodala volumen, već ruke i noge crta koristeći jednu liniju. Također, nacrtala je prste, ali i ovdje se može vidjeti da koristi samo jednu liniju za svaki prst bez pokušaja crtanja volumena. Svi likovi imaju stopala nacrtana u obliku kruga. Može se zaključiti na temelju svega toga da je učenica još u fazi izražavanja složenim simbolima jer ljudski lik prikazuje kombinacijom raznih oblika, nema volumena tijela, detalja na licu i slaba je naznaka razlike u spolu. Učenica koristi žutu boju na svom crtežu što upućuje na to da je vesela, djetinjasta i sretna.

Slika 24

Moja obitelj 3

Izvor: OŠ Ivana Grandić, 1.a

Četvrti crtež (slika 25) je nacrtao učenik prvog razreda. Na crtežu je četvero likova koji su raspoređeni po formatu papira. Prvo što se može uočiti je to da učenik koristi emotivnu proporciju jer je ženski lik, odnosno majka nacrtana najveća. Možemo zaključiti da je učenik vezan za svoju majku. Učenik ne prikazuje puno detalja na licima. Sva lica imaju šablonski prikaz usta jednom polukružnom linijom, osim prvog lika skroz desno koji za usta ima nacrtane dvije linije. Svi likovi imaju nos prikazan jednom vodoravnom linijom, dok su obrve prikazane dvjema linijama. Neki likovi imaju nacrtane oči poput ispunjenog kruga, dok neki likovi imaju oči u kojima se nalaze dvije točke. Učenik na različite načine povezuje glavu i vrat. Na nekim likovima glava i vrat su povezani jednom linijom, dok na nekim likovima vrat proizlazi iz glave. Svi likovi imaju razrađene šake s prstima. Razlika u spolu na ovom crtežu prikazana je tako da ženski lik ima dužu kosu, a muški likovi imaju kraću kosu. Učenik prikazuje vrat, ruke i noge koristeći dvije linije kako bi prikazao volumen tijela. Trup likova je prikazan na šablonski način, odnosno trup je prikazan poput kvadrata iz koje izlaze ruke i noge. Jedino ženski lik ima trup koji pomalo nalikuje trokutu, no i iz njega izlaze ruke i noge. Zanimljiva su rješenja uzoraka na odjeći. Učenik je odjeću ukrasio vodoravnim crtama i točkama. Noge na prva dva lika s lijeve strane su prikazana kao da su odjevena u dodatnu odjeću, odnosno hlače ili najlonke. To zaključujem na temelju linija koje je učenik nacrtao na nogama. Boja kojom je učenik nacrtao ovaj crtež je crna, no to ne upućuje nužno na to da je dijete depresivno, već dijete je odabralo

crnu boju jer je smatralo da će se na taj način najjednostavnije izraziti. Može se zaključiti da je učenik u fazi intelektualnog realizma.

Slika 25

Moja obitelj 4

Izvor: OŠ Ivana Grande, 1.a

Peti crtež (slika 26) je nacrtala učenica prvog razreda osnovne škole. Na crtežu su vidljiva tri lika, a to su majka, kćer i otac. Majka i otac su prikazani kao veći likovi u odnosu na dijete, a to je tako zato što je učenica svjesna da su odrasli veći od djece. Svi likovi imaju dijelove lica prikazane na šablonski način. Usta su prikazana kao dvije povezane polukružne linije, nos je prikazan poput trokuta, a oči kao dva kruga u kojima se nalaze dvije točke. Majčin lik ima najviše detalja na licu. Učenica je nacrtala trepavice, obrve i zube na majčinom liku. Iako učenica nije nacrtala majku kao najveći lik čime bi se moglo govoriti o emotivnoj proporciji, na ovome crtežu je vidljivo da je učenica vezana uz majku na temelju toga što je na njenom licu nacrtala najviše detalja. Učenica je nacrtala uši na nekim likovima. Na majčinom liku zanimljiv je prikaz ušiju. Majčin lik s jedne strane glave nema prikazano uho čime učenica sugerira da majčina kosa pada preko uha i na taj način ga prekriva. Drugo uho je prikazano tako da je jasno uočljivo. Svi likovi imaju vrat, razrađenu šaku s prstima i stopala. Razlika u ženskim i muškim likovima na ovom crtežu naznačena je na nekoliko načina. Ženski likovi imaju dužu kosu, a muški kraću. Ženski likovi odjeveni su u haljine, a muški lik u majicu i hlače. Obuća koja je nacrtana na likovima se razlikuje na način da su ženski likovi obučeni u cipele s potpeticama, a muški lik nema pretjerane naznake obuće jer je ovdje djevojčica primarno željela prikazati stopala. Učenica je razliku u spolu željela prikazati pomoću boje. Ženski likovi su nacrtani kao da su odjeveni u odjeću koja je ružičaste i ljubičaste boje, dok je muški lik nacrtan odjeven u plavu majicu i zelene hlače. Grgurić i Jakubin (1996) navodi da su djeca slobodna u

odabiru boja u fazi intelektualnog realizma. Učenica je valovitim linijama nacrtala ukrase na ženskoj odjeći, dok muški lik nema ukrasa na odjeći. Svi likovi su nacrtani veseli i nasmiješeni. Na crtežu je vidljivo da je djevojčica u središtu, odnosno između oca i majke što upućuje na to da je djevojčica vezana za oba roditelja. Učenica je na ovome crtežu koristila i olovku što nije bio zadatak, no vidljivo je da je olovku koristila za crtanje detalja (šaka i zubi) jer je još pomalo nesigurna u crtanju detalja i boji se pogreške. Na temelju analize ovog crteža može se zaključiti da je učenica u fazi intelektualnog realizma.

Slika 26

Moja obitelj 5

Izvor: OŠ Ivana Grande, 1.a

Šesti crtež (slika 27) je nacrtao učenik prvog razreda osnovne škole. Na crtežu je prikazano pet likova. Zanimljiv je raspored likova. Učenik je rasporedio likove ovim redom: dijete-otac-dijete-majka-dijete. Možemo zaključiti da su roditelji glavni likovi koji povezuju djecu međusobno. Učenik je razliku između muških i ženskih likova napravio na temelju boje koju je koristio. Prvi lik s lijeve strane je ženski lik, a to se može zaključiti na temelju toga što je taj lik nacrtan odjeven u ružičasto. Može se zaključiti da prvi lik prikazuje bebu jer je nacrtana vrlo sićušno. Majčin lik prepoznamo po dužoj kosi i majici koja je ukrašena crvenim linijama. Likovi koji dominiraju svojom veličinom su likovi majke i oca. Djeca su prikazana manja te to upućuje da je učenik svjestan da su u stvarnom životu djeca manja od roditelja. Belamarić (1987) navodi da veličine dječjih oblika rijetko odgovaraju stvarnim vizualnim mjerama i odnosima. Likovi imaju lica puna detalja. Nos je vrlo detaljno razrađen s nosnicama. Usta su prikazana kao da se likovi smiju. Usta su načinjena od usnica i zubi. Neki dijelovi lica prikazani su šablonski. Primjerice, oči su prikazane kao dvije točke iz kojih proizlaze gornje i donje trepavice. Svi likovi bez obzira na spol imaju nacrtane trepavice. Likovi imaju uši, razrađene

šake s prstima i stopala. Proporcije tijela su skladne. Na ovom crtežu je neobičan način na koji je učenik crtao vrat. Vrat se nadovezuje na glavu i poprilično je izdužen. Na drugom liku s lijeve strane vrat kao da lebdi u zraku jer nije vezan za trup. Na prvom i drugom liku s desne strane vrat se sastoji od dva dijela što je pomalo neobično. Svi likovi su odjeveni u kratke majice i hlače. Obuća je prikazana ukrašena s detaljima. Učenik nije crtao položaj tijela likova na jedinstven, šablonski način. Svaki lik ima ruke u različitim položajima čime se može uočiti da učenik sugerira crtanje pokreta. Linije kojima je učenik ukrasio odjeću su raznolike, a mogu se čak uočiti i brojevi. Boje koje je učenik upotrebljavao su raznolike i šarene. Sve već navedeno i opisano upućuje na to da se učenik nalazi u fazi intelektualnog realizma.

Slika 27

Moja obitelj 6

Izvor: OŠ Ivana Grande, 1.a

Sedmi crtež (slika 28) je nacrtala učenica prvog razreda osnovne škole. Na crtežu je sedam likova. Prva dva lika su nešto veća u odnosu na ostale likove i na temelju toga možemo zaključiti da je riječ o roditeljima. Na crtežu se nalaze četiri ženska lika i tri muška lika. Ženske likove prepoznajemo po dužoj kosi i odjeći koja je nacrtana. Muški likovi imaju kratku kosu. Drugi lik s lijeve strane je prikazan odjeven u haljinu, a drugi ženski likovi su odjeveni u majicu i hlače. Likovi nemaju detalja na licu. Na licu su nacrtane oči vrlo jednostavno. Oči su napravljene od dvije točke, a usta su napravljena od jedne polukružne linije. Na temelju izraza lica koji imaju svi likovi može se zaključiti da su likovi nasmiješeni i sretni. Nemaju svi likovi vrat kao što je to uočljivo na drugom liku s desne strane. Taj lik nema niti stopala, a trup mu je kružnog oblika i postavljen je odmah ispod glave. Nemaju svi likovi stopala kao što su posljednja tri lika gledano s lijeve strane. Ruke su prikazane jednom linijom, dakle nema

naznake volumena tijela. Iz takvih ruku ne proizlaze šake niti prsti. Zanimljivo je to da je učenica svim likovima prikazala ruke u različitim položajima što ukazuje na pokušaj prikaza pokreta tijela. Učenici te dobi pokazuju poseban interes za pokrete udova ljudi i to se odražava u njihovim likovnim radovima (Belamarić, 1987). Na odjeći se mogu uočiti detalji koje je učenica nacrtala koristeći različite linije. Učenica je koristila i različite boje kako bi ukasila odjeću. Vidljivo je da je učenica na jednom liku nacrtala uši. Na temelju svega navedenog može se zaključiti da je učenica u prijelaznoj fazi između faze izražavanja složenim simbolima i faze intelektualnog realizma. Nedostaju detalji lica, šake, prsti, volumen tijela dobiven crtanjem pomoću dvije linije i stopala na nekim likovima kako bi se moglo reći da je učenica u fazi intelektualnog realizma i zato se može zaključiti da je učenica još uvijek u fazi izražavanja složenim simbolima. S druge strane, pokušaj prikaza pokreta rukama i detalji na odjeći mogu upućivati na to da će učenica postepeno preći u fazu intelektualnog realizma.

Slika 28

Moja obitelj 7

Izvor: OŠ Ivana Grandić, 1.a

Osmi crtež (slika 29) je nacrtala učenica prvog razreda osnovne škole. Na crtežu su prikazana tri lika. Sva tri lika su ženski likovi, a nema niti jednog muškog lika (otac). Sva tri lika su ženski likovi, a to je moguće zaključiti na temelju toga što je učenica likovima nacrtala dugačku kosu i haljinu. Zanimljivo je to što je učenica puno pažnje usmjerila na crtanje kose, odnosno kosa je na svakom liku drugačije nacrtana. Prvi lik ima nacrtanu kosu pomoću dvije linije, drugi lik ima nacrtanu kosu pomoću nekoliko valovitih linija, a treći lik ima nacrtanu kosu pomoću linija između kojih je učenica obojala prostor te time prikazala puninu kose. Likovi imaju glavu koja je vratom povezana s trupom. Trup sva tri lika je trokutastog oblika

čime se dobiva iluzija da su svi likovi odjeveni u haljine. Iz trupa izlaze ruke koje imaju nacrtane šake, no na tim šakama nema prikaza detalja, odnosno prstiju. Iz trupa izlaze i noge koje se protežu sve do ruba papira. Na taj način učenica je izbjegla crtanje stopala. Lica likova nemaju mnogo detalja i prisutan je šablonski prikaz. Na svakom licu može se uočiti da su usta nacrtana polukružnom linijom okrenutom prema gore čime učenica poručuje da su svi likovi sretni i nasmiješeni. Svi likovi imaju nacrtane oči kao točke i iz njih proizlazi nekoliko linija što predstavlja trepavice. Treći lik gledano s lijeve strane ima nacrtan nos. Nos je nacrtan na zanimljiv način, korištenjem jedne savinute linije. Taj lik ima i nacrtane uši. Može se uočiti da je taj lik nacrtan najveći i može se zaključiti da je riječ o majci. Upravo je ovdje prisutna emotivna proporcija gdje učenica majku doživljava kao najvažnijeg člana obitelji. Na crtežu je pokušala prikazati pokret što je vidljivo na prvom liku gdje je jedna ruka usmjerena prema gore, a druga ruka prema dolje. Učenica je na ovom crtežu koristila nekoliko boja. Prisutna je plava, ljubičasta, smeđa, zelena, narančasta i žuta boja. Škrbina (2013) navodi da djeca sretne prizore prikazuju plavom, žutom, zelenom i narančastom bojom, a upravo to je vidljivo i na ovom crtežu. Učenica je na vrlo zanimljiv način prikazala ukrase na odjeći. Vidljivo je da je učenica koristila krivulje, točke i crte. Učenica je na prijelazu dviju faza dječjeg likovnog izražavanja. Može se zaključiti da je učenica u fazi intelektualnog realizma jer prikazuje pokret, prisutne su dvije linije za prikaz volumena tijela i emotivna proporcija. No, postoje neke naznake faze izražavanja složenim simbolima jer se učenica koristi dnom papira kao linijom tla i likovi nemaju mnogo detalja (prsti, stopala, detalji lica).

Slika 29

Moja obitelj 8

Izvor: OŠ Ivana Grande, 1.a

Deveti crtež (slika 30) nacrtao je učenik prvog razreda osnovne škole. Na crtežu se mogu uočiti četiri lika. Prvi lik s lijeve strane je muški lik, drugi je ženski lik i treći i četvrti lik su muški likovi. Prva dva lika su roditelji, majka i otac. Druga dva lika su djeca, odnosno dva dječaka. Može se zaključiti da su prva dva lika roditelji jer su svojom veličinom veća u odnosu na druga dva lika. Ženski lik razlikujemo od muškog jer ima dužu kosu i odjeven je u haljinu i cipele na petu. Svi likovi imaju glavu nacrtanu poput kruga koja se vratom veže za trup. Na trup se nadovezuju ruke i noge. Ruke završavaju prstima, a noge stopalima. Kosa muških likova je drugačije nacrtana na svakom liku. Prvi lik ima nacrtanu bujnu kosu koja pomalo djeluje kao šešir. Taj lik jedini ima nacrtane uši. Lice tog lika bogato je ukrašeno detaljima. Vidljivo je da je učenik nacrtao na licu obrve, oči, nos, usta, brkove i madeže. Odjeća tog lika ukrašena je točkama koje predstavljaju gumbe na košulji. Ženski lik ima kosu nacrtanu kombinacijom kratkih i dugačkih linija. Ženski lik na licu ima nacrtane obrve, nos koji je drugačiji nego što je na prethodnom liku i usta koja se slabo mogu razaznati. Odjeća tog lika nema mnogo ukrasa. Likovi koji predstavljaju djecu, odnosno dva dječaka su slično nacrtana. Glava, trup, udovi i prsti likova su nacrtani gotovo na identičan način. Treći lik gledano s lijeve strane ima kosu nacrtanu pomoću jedne linije čime je učenik htio prikazati kako je ona bujna. Četvrti lik ima manje kose i to je učenik prikazao crtanjem nekoliko kratkih linija. Detalji lica ta oba lika su ista, ali na četvrtom liku možemo uočiti da se smije. Još jedan detalj koji se može uočiti na četvrtom liku je obuća. Učenik je nacrtao lika koji je odjeven u kopačke i ima loptu pored sebe te igra nogomet. Boja koja prevladava na ovom crtežu je crna. Kondić i Dulčić (2009) navode da korištenje crne boje može upućivati na to da dijete zbog straha ima prigušene ostale emocije. Na kosi prvog lika pojavljuje se malo smeđe boje, no to je učenik nadopunio korištenjem crne boje. Na temelju svega navedenog može se zaključiti kako je učenik u fazi intelektualnog realizma.

Slika 30

Moja obitelj 9

Izvor: OŠ Ivana Grande, 1.a

Deseti crtež (slika 31) nacrtala je učenica prvog razreda osnovne škole. Na crtežu se može uočiti pet likova. Svih pet likova su ženski likovi. Na temelju crteža zaključujem da je učenica u fazi intelektualnog realizma. Prvi lik je bogat detaljima. Odjeća tog lika nacrtana je korištenjem crne i plave boje. Kako bi ukrašila odjeću likova, učenica je koristila različite linije po toku i karakteru. Na glavi prvog lika nalazi se kosa koja je zavezana u punđu. Kosa je ukrašena crnom i plavom bojom, dok je punđa ukrašena ljubičastim i crvenim flomasterom. Ostali likovi imaju nacrtanu kosu na različite načine. Belamarić (1987) navodi da kratka kosa i hlače obilježavaju dječake, a duga kosa u obliku debelog sloja koji lebdi iznad glave pokazuje da je riječ o djevojčicama. Drugi lik ima nacrtanu kosu poput dva repa koja su ukrašena linijama. Treći lik ima raspuštenu kosu koja je nacrtana korištenjem dugih linija. Četvrti lik ima ravnu kosu nacrtanu korištenjem dugačkih linija. Peti lik ima dugu i bujnu kosu nacrtanu korištenjem dugačkih valovitih linija. Obrve, oči, nos i usta uglavnom su na svim likovima nacrtane šablonski. Obrve su nacrtane pomoću dvije polukružne linije. Oči su nacrtane kao dvije točke iz kojih izlaze crte koje predstavljaju trepavice. Zanimljiv detalj lica koji je učenica prikazala na svim likovima su obrazi. Nos je prikazan u obliku slova L, a usta su nacrtana jednom polukružnom linijom okrenutom prema gore čime učenica poručuje da su svi likovi sretni. Svi likovi imaju glavu u obliku kruga na koju se nadovezuje vrat i trup. Trup likova je uglavnom kvadratnog oblika. Iz trupa proizlaze noge koje završavaju stopalima i ruke koje završavaju prstima. Prvi i treći lik gledano s lijeve strane su odjeveni u hlače, dok su ostali likovi odjeveni u haljine. Nemaju svi likovi ista stopala. Prvi i četvrti lik imaju stopala usmjerena u lijevu stranu, dok drugi, treći i peti lik imaju stopala koja su prikazana izduženo (poput balerinih). Peti lik ima nacrtan zanimljiv detalj na glavi, a to je kruna. Boje koje

prevladavaju na ovome crtežu su crvena, ljubičasta, plava, zelena i crna. Na temelju boja koje je učenica koristila može se zaključiti da je učenica vesela i sretna.

Slika 31

Moja obitelj 10

Izvor: OŠ Ivana Grande, 1.a

Jedanaesti crtež (slika 32) nacrtala je učenica prvog razreda osnovne škole. Na crtežu su prikazana četiri lika. Prvi i treći lik su muški likovi, a to zaključujem na temelju kratke kose i boje kojom je učenica ukasila odjeću likova. Drugi i četvrti lik su ženski likovi, a to zaključujem na temelju kratke kose i boje odjeće. Muški likovi imaju odjeću obojenu tamnoplavom i svijetloplavom bojom. Kosa im je obojena smeđom bojom. Ženski likovi imaju odjeću obojenu nijansama ružičaste boje i plavom bojom. Kosa ženskih likova nacrtana je smeđom bojom, ali vidljivo je da drugi lik ima dodanu i crvenu boju kose što upućuje da ta osoba u stvarnom životu ima crvenu kosu. Glava je nacrtana poput kruga, a na glavu se nastavlja vrat. Ispod vrata nalazi se trup. Svi likovi su odjeveni u kratke majice iz kojih proizlazi jedna linija koja predstavlja ruku. Ruka završava s nekoliko razgranatih linija što predstavlja prste. Vidljivo je da učenica za prikaz udova ne koristi dvije linije već samo jednu. Noge ne završavaju stopalima. Na licu nema mnogo detalja, već je prisutan šablonski prikaz. Oči su prikazane kao dvije točke, a usta jednom polukružnom linijom na temelju koje možemo zaključiti da su svi likovi sretni. Belamarić (1987) navodi da su glave s nasmiješenim ustima tipičan primjer podučavanja djece. Učenica je pokušala prikazati likove u pokretu i to je vidljivo iz različitih položaja ruku. Učenica je trećem liku obojala lice narančastom bojom, iako to nije bio zadatak. Na temelju ove analize može se zaključiti da je učenica u fazi izražavanja složenim simbolima jer nedostaje prikaza detalja lica i stopala, veličina likova je svugdje jednaka, nedostaje volumen tijela...

Slika 32

Moja obitelj 11

Izvor: OŠ Ivana Grande, 1.a

Dvanaesti crtež (slika 33) nacrtala je učenica prvog razreda osnovne škole. Na crtežu je nacrtano šest likova. Svaki lik je nacrtan određenom bojom. Učenica je imenovala svaki lik i to je zabilježila olovkom. Ženski likovi imaju dužu kosu i nacrtani su odjeveni u haljinu. Prvi lik ima nacrtanu kosu dvjema linijama koje završavaju zavijutcima. Drugi lik ima dvije valovite linije koje čine dugu kosu. Muški lik ima kratku kosu. Četvrti lik gledano s lijeve strane ima kosu zavezanu u rep i taj rep je nacrtan korištenjem jedne linije. Peti lik s lijeve strane ima dvije linije kojom je nacrtana kosa, a posljednji lik ima kosu nacrtanu jednom linijom koja prati liniju glave. Likovi su nacrtani vrlo jednostavno: glava je kružnog oblika i na glavu se nadovezuje trup koji je uglavnom trokutastog oblika kod ženskih likova, a kvadratnog kod muških likova. Iz trupa izlaze ruke i noge koje su nacrtane korištenjem jedne linije. Vidljivo je da učenica ne koristi dvije linije kako bi nacrtala volumen ruku ili nogu. Vrat, stopala i prsti nisu prikazani. Detalja nema mnogo. Na licu su usta prikazana na šablonski način, korištenjem jedne polukružne linije koja upućuje na to da su likovi nasmiješeni i sretni. Oči likova se razlikuju. Većina likova ima oči prikazane kao dva kruga u kojem se nalaze još dva kruga. Drugi lik s lijeve strane ima oči prikazane kao dvije zakrivljene linije usmjerene prema dolje. Treći lik ima jedno oko prikazano kao polegnuto slovo V što upućuje na to da taj lik „namiguje“. Likovi su smješteni uz gornji rub papira. Svi likovi su jednake veličine, osim posljednjeg lika koji je nacrtan kao najmanji lik što znači da je riječ o najmlađem djetetu u obitelji. Učenica je sebe nacrtala korištenjem žutog flomastera, a žuta boja upućuje na to da je učenica djetinjasta i sretna (Kondić i Dulčić, 2009). Učenica se nalazi u fazi izražavanja složenim simbolima. To je

moгуće zaključiti na temelju toga što učenica likove smještava uz rub papira, nema mnogo detalja lica, volumena udova i prstiju.

Slika 33

Moja obitelj 12

Izvor: OŠ Ivana Grandić, 1.a

Trinaesti crtež (slika 34) je nacrtao učenik prvog razreda osnovne škole. Na crtežu se mogu uočiti četiri lika. Prvi lik je muški lik i to je prepoznatljivo po tome što ima kratku kosu. Drugi lik je majka. Majka je prepoznatljiva po tome što stoji uz oca i gotovo je jednake veličine kao otac te ima dugu kosu. Treći lik je sestra koja ima dugu kosu i nalazi se pored majke. Pored sestre nalazi se učenik koji je nacrtao ovaj crtež i vidljivo je kako je on nacrtan najmanji u odnosu na ostale likove. Duga kosa ženskih likova nacrtana je korištenjem valovitih linija. Kosa oca nacrtana je korištenjem više kraćih linija. Kosa učenika nacrtana je tako da prati rub glave. Likovi imaju glavu koja je vratom vezana za trup. Na trup se nastavljaju udovi, odnosno ruke i noge. Iz ruku izlaze prsti koje je učenik obojao. Noge se protežu do donjeg ruba papira što simbolizira liniju tla. Stopala nisu u potpunosti vidljiva, no vidljivo je da je učenik nacrtao stopala. Na licima likova mogu se uočiti svi dijelovi lica (obrve, oči, nos, usta), no prikazani su na šablonski način. Obrve su prikazane kao dvije polukružne linije okrenute prema dolje, oči su bademastog oblika i u njima su nacrtane dvije točke, nos je nacrtan u obliku slova L, a usta su prikazana polukružnom linijom koja upućuje na to da su likovi nasmiješeni. Likovi su raspoređeni jedan blizu drugog i učenik je ovdje prikazao transparentnost. Vidljivo je da drugi lik ima ruku smještenu iza ruke trećeg lika i učenik je to na vrlo zanimljiv način prikazao na svom crtežu. Transparentni prikaz nastaje na temelju znanja i predodžbe (Grgurić i Jakubin, 1996). Učenik je koristio razne boje za crtanje ovog crteža. Koristio je smeđu, crvenu, zelenu,

narančastu, plavu, ljubičastu i žutu. Na temelju svega navedenog može se zaključiti da se učenik nalazi u fazi intelektualnog realizma.

Slika 34

Moja obitelj 13

Izvor: OŠ Ivana Grande, 1.a

8.2. Analiza dječjih crteža učenika četvrtog razreda osnovne škole s obzirom na fazu dječjeg likovnog izražavanja

Četrnaesti crtež (slika 35) koji ću analizirati je nacrtao učenik koji polazi četvrti razred osnovne škole. Na crtežu možemo uočiti pet likova. Učenik je koristio šablonske elemente na licu. Usta su prikazana polukružnom linijom okrenutom prema gore što ukazuje da su likovi sretni. Na prvom licu s lijeve strane vidljiva je pojava nosa, dok na drugim likovima nema nosa. Oči likova su prikazane uglavnom kružno, osim na prvom liku gdje su oči više bademastog oblika. Može se uočiti da je učenik na drugom liku s lijeve strane pokušao napraviti naočale kao dodatni detalj na licu. Drugi lik s lijeve strane ima drugačija usta nego što to imaju drugi likovi. Za fazu intelektualnog realizma značajna je upotreba detalja. Na ovom crtežu možemo uočiti da je učenik crtao pjegice, naočale i bradu. Razliku u spolu ovdje je učenik naznačio crtanjem duge kose ženskom liku. Svi likovi su odjeveni i učenik je njihovu odjeću obojao različitim bojama. Iako se crvena i ružičasta često vežu uz ženske likove, na ovome radu možemo uočiti da je učenik muške likove prikazao odjevenim u crvenu i ružičastu majjicu. Likovi imaju odjeću različitih dužina, pa tako neki lik ima kraće hlače ispod kojih se nalaze čizme (drugi lik s lijeve strane), a neki ima hlače kojima nogavice padaju preko cipela sve do poda (četvrti lik s lijeve strane). Prikaz pokreta je važna značajka faze intelektualnog realizma. Na tom crtežu jasno je uočljivo da je učenik prikazao kako se likovi međusobno drže za ruke,

odnosno pokušavaju jedni druge uhvatiti. Učenik je na tom crtežu pokušao prikazati likove iz profila, no nije u potpunosti uspio. Belamarić (1987) navodi da se ljude može promatrati i zamišljati s leđa, a ne samo iz profila. Položaj tijela likova sugerira da su oni okrenuti u desnu stranu. To zaključujem na temelju stopala koja su okrenuta u desnu stranu i ruka koje su prikazane na način koji ih vidimo kada osobu gledamo s boka. Vidljivo je da prvi lik ima samo jednu ruku jer se druga ne vidi zato što je lik okrenut bočno u desnu stranu. Na žalost, učenik nije uspio prikazati lica likova iz profila što je važna značajka faze intelektualnog realizma. Svi likovi imaju vrat, kosu, prste i stopala. Zaključujem da se dijete nalazi u fazi intelektualnog realizma.

Slika 35

Moja obitelj 14

Izvor: OŠ Ivana Grandje, 4.b

Petnaesti crtež (slika 36) je nacrtao učenik četvrtog razreda osnovne škole. Na crtežu je prikazano sedmero likova. Crtež je bogat detaljima. I na ovome crtežu prisutan je šablonski prikaz dijelova lica. Vidljivo je da učenik oči i obrve na svim likovima prikazuje na isti način. Nos je uglavnom isti na svim likovima, ali je različito usmjeren. Usta su prikazana različito. Može se uočiti da neki likovi imaju punije usne, neki više kružne, izdužene... Drugi lik s desne strane ima dodatne detalje na licu, odnosno učenik je prikazao naočale i bradu na tom liku. Uočljivo je da svaki lik na ovome crtežu ima drugačiju kosu pri čemu ženski likovi imaju dužu kosu, a muški likovi kraću. Prva tri lika imaju još jedan detalj, a to je prikaz kapuljače na majici. Učenik je pored vrata svakog od ta tri lika nacrtao dva polukruga koji upućuju na kapuljaču. Odjeća koju je učenik nacrtao na likovima je bogato ukrašena različitim linijama i točkama. Učenik je na nekim likovima nacrtao ilustracije na njihovim majicama. Boje koje prevladavaju su crna, zelena, plava, ljubičasta i žuta. Proporcije tijela likova su skladne. Svi likovi imaju

razrađeni dlan s prstima i stopala na kojima je učenik prikazao da su svi likovi obuveni u tenisice ili cipele. Ono što je jasno uočljivo je to da su likovi prikazani u pokretu i međusobno se drže za ruke čime je učenik htio naznačiti njihovu međusobnu povezanost. Zanimljivo je to što je učenik prikazao likove u neobičnim položajima i profilu. U toj dobi djeca obično otkrivaju da se oblik može promatrati s više strana i da su te strane međusobno različite (Belamarić, 1987). Lice i položaj tijela sugerira da je učenik prikazao drugi lik s desne strane u polu profilu. Njegove noge su skvrčene. Prvi lik s desne strane također je prikazan u pokretu gdje je jedna noga ženskog lika skvrčena. Četvrti lik s lijeve strane prikazan je također u pokretu jer je jedna njegova noga ispružena. Na temelju bogatstva detalja, položaja tijela, prikaza pokreta, bočnog prikaza lika, skladnih proporcija, realističnog prikaza likova mogu zaključiti da se ovaj učenik nalazi u zadnjoj fazi razvoja dječjeg likovnog izražavanja, u fazi vizualnog realizma.

Slika 36

Moja obitelj 15

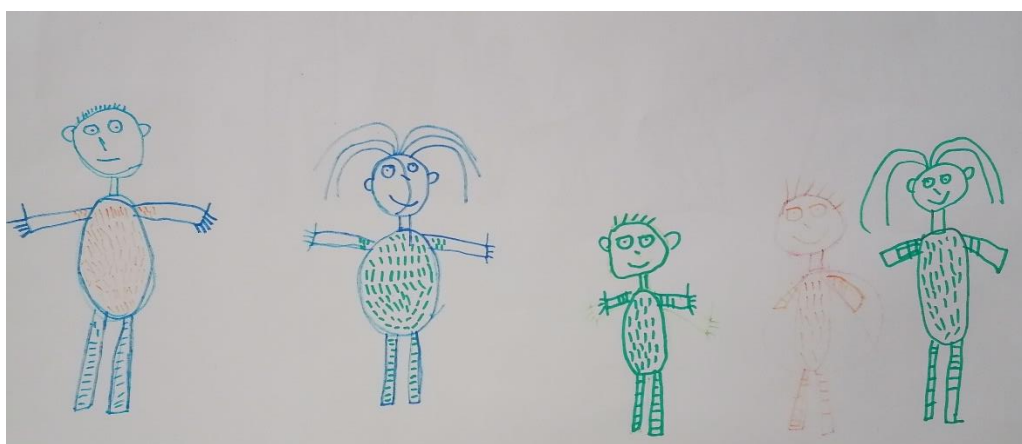
Izvor: OŠ Ivana Grande, 4.b

Šesnaesti crtež (slika 37) koji ću analizirati nacrtala je učenica četvrtog razreda osnovne škole. Crtež gotovo da nema detalja. Svi likovi su prikazani šablonski, odnosno tijelo likova napravljeno je od dva kruga, jedan krug je trup, a drugi krug je glava. Belamarić (1987) navodi da pojava detalja lica, shematskih ili bilo kakvih u likovnim radovima djece te dobi pokazuje da netko stariji nameće svoje oblike i shvaćanja. Glava i trup povezani su vratom. Iz trupa izlaze ruke i noge, a ruke su prikazane na svakom liku u vodoravnom položaju. Dijelovi lica su prikazani šablonski. Učenica oči prikazuje kao dva kruga sa točkom u sredini. Nos je prikazan jednom linijom koja je na likovima uglavnom nacrtana okomito, dok su usta prikazana

polukružnom linijom. Učenica nije nacrtala stopala, a dlanove ruku je izostavila. Prikaz prstiju je slab jer je prste prikazala koristeći jednostavne linije. Jedan detalj se pojavljuje na likovima, a to su uši. Svaki lik ima nacrtane uši na isti način. Ženski likovi imaju dugu kosu, a muški kratku kosu. Učenica si je pomogla u razmještanju likova tako da je dno papira uzela kao liniju tla po kojoj je raspodijelila likove. Boje koje je učenica koristila za crtanje ovog crteža su plava, zelena i narančasta. Iako je učenica već četvrti razred i trebala bi biti sada već u fazi vizualnog realizma, na temelju svega navedenog može se zaključiti da je učenica još uvijek u fazi izražavanja složenim simbolima.

Slika 37

Moja obitelj 16

Izvor: OŠ Ivana Grande, 4.b

Sedamnaesti crtež (slika 38) je nacrtao učenik četvrtog razreda osnovne škole. Na crtežu se nalazi petero likova od čega je četvero muških i jedan ženski lik. Učenik je jasno naznačio razliku između muškog i ženskog lika. Ženski lik je nacrtan odjeven u haljinu i s dugom kosom. Muški likovi imaju kratku kosu i jedan muški lik ima nacrtanu bradu. Ono što je zanimljivo i neobično je to što je učenik nacrtao muški spol na svim muškim likovima. Učenik je između nogu svakog muškog lika nacrtao liniju kako bi naznačio muški spol. Kod ženskog lika je prisutan transparentni prikaz jer se ispod ženske haljine mogu uočiti noge. Veće životno iskustvo i veće likovno-tehničke mogućnosti osiguravaju učenicima rješavanje složenijih likovnih problema (Grgurić i Jakubin, 1996). Lice likova je nacrtano bez puno detalja. Nijedan lik nema nos, a svi likovi imaju dvije točke koje predstavljaju oči i polukružnu liniju koja predstavlja nasmiješena usta. Samboleik i suradnici (2010) navode da kod djece koja ne crtaju nos na crtežima ljudske figure prevladava sramežljivo i povučeno ponašanje te izostaje

agresivnost, a također se javljaju i poteškoće u razvoju samopouzdanja. Likovi imaju obrve i može se uočiti da su obrve nacrtane jednom linijom, no uočava se da je učenik pokušao svakom liku nacrtati drugačije obrve. Likovi se međusobno drže za ruke i na nekim likovima su slabo razrađeni prsti, no to je shvatljivo jer je učenik prikazao kako se šake likova spajaju prilikom držanja za ruke. Svi likovi imaju trup koji je kvadratnog ili pravokutnog oblika i iz tog trupa izlazi vrat, ruke i noge. Stopala likova su prisutna i vidljivo je da učenik želi prikazati stopala usmjerena u različitim položajima. Učenik je koristio crvenu, plavu, zelenu, žutu, narančastu, ružičastu, zelenu i crnu boju tako da cjelokupni crtež djeluje šareno. Na temelju svega navedenog može se zaključiti da je učenik u fazi vizualnog realizma.

Slika 38

Moja obitelj 17

Izvor: OŠ Ivana Grandić, 4.b

Osamnaesti crtež (slika 39) je nacrtao učenik četvrtog razreda osnovne škole. Na crtežu su prikazana tri lika. Ženski lik je prepoznatljiv po dugoj kosi, haljini i boji odjeće. Ženski lik ima dugu crvenu kosu koja je nacrtana korištenjem linija. Jedan muški lik ima zelenu bujnu kosu, a drugi muški lik ima kosu nacrtanu korištenjem kraćih linija. Zanimljiv je raspored likova. Budući da je u četvrtom razredu likovni problem bila kompozicija i format, uočljivo je da je učenik likove rasporedio tako da čine piramidalnu kompoziciju. Svi likovi imaju glavu nacrtanu poput kruga, no niti jedan lik nema nacrtan vrat koji bi povezivao glavu i trup. Trup je nacrtan odmah ispod glave i iz njega izlaze ruke i noge. Vidljivo je kako muški likovi imaju trup pravokutnog oblika, dok ženski lik ima trup trokutastog oblika čime je učenik htio prikazati da je taj lik odjeven u haljinu. Trup čak i na muškim likovima djeluje poput haljine. Ruke završavaju šakama i prstima, a noge završavaju stopalima. Učenik je prikazao točan broj prstiju likova na svakoj ruci. Stopala su na svim likovima jednako usmjerena. Lijevo stopalo je usmjereno na lijevu stranu, a desno stopalo na desnu stranu. Učenik je ukrasio stopala linijama

i točkama i prema tome je moguće zaključiti kako je učenik na taj način htio prikazati obuću. Lica likova su šablonski prikazana, odnosno svaki lik ima oči, nos i usta prikazana na isti način. Belamarić (1987) navodi da djeca u najranijoj dobi obično crtaju sva lica na isti način i uglavnom imaju oči, usta, nos što ne potječe uvijek iz njihovog vlastitog opažanja. Oči su prikazane kao dva obojena kruga u kojima su dodatno nacrtane dvije točke. Nos likova je poput obrnutog slova T. Usta svih likova su nacrtana jednom zakrivljenom linijom okrenutom prema gore što upućuje na to da su likovi sretni. Položaj ruku likova (ruke podignute prema gore) može upućivati na to da su likovi sretni i radosni. Učenik je na zanimljiv način ukrasio odjeću likova. Koristio je više kraćih linija kako bi ukrasio odjeću i time je dobio na punini odjeće. Učenikov crtež je vrlo šarolik, a tome pridonose boje koje je koristio. Koristio je žutu, crvenu, ljubičastu, crnu, zelenu, narančastu i plavu. Na temelju svega navedenog moguće je zaključiti da se učenik nalazi u fazi intelektualnog realizma.

Slika 39

Moja obitelj 18

Izvor: OŠ Ivana Grandić, 4.b

Devetnaesti crtež (slika 40) nacrtala je učenica četvrtog razreda osnovne škole. Na crtežu su prikazana četiri lika. Prvi lik je prikazan kao najmanji i vjerojatno predstavlja najmlađe dijete u obitelji. Sitni oblici pojavljuju se kod nesigurne i uplašene djece i ti su oblici slabije razvijeni (Belamarić, 1987). Pretpostavljam da ovdje nije riječ o nesigurnom djetetu, već je učenica prvi lik nacrtala najmanji jer je htjela prikazati da je to dijete najmlađe i najmanje. Sljedeći lik je lik oca. Otac je nacrtan najveći na ovome crtežu i ovdje je prisutna emotivna proporcija. Pomalo je neobično što je lik oca nacrtan najveći jer većina djece crta majku kao

najveći lik jer su najviše vezani uz majku. Na temelju takvog prikaza oca moguće je zaključiti da je učenica najviše emotivno vezana za svog oca. Treći i četvrti lik s desne strane su ženski likovi. Ženske likove prepoznajemo po dugačkoj kosi i odjevene su u haljine. Lica likova imaju detalje, no neki su prikazani na šablonski način. Svi likovi imaju obrve. Obrve su iznutra ispunjene kratkim linijama. Ispod obrva se nalaze oči koje su bademastog oblika i imaju nacrtanu zjenicu. Na očima je učenica nacrtala gornje i donje trepavice korištenjem kratkih linija. Nos je na svim likovima isti, odnosno ima oblik obrnutog slova J. Usta su prikazana tako da je moguće uočiti i gornju i donju usnicu. Lik oca ima drugačija usta, odnosno mogu se vidjeti zubi. Prvi lik nema nacrtana usta i nos, ali to je vjerojatno zato što učenica nije imala dovoljno vremena kako bi dovršila crtež do kraja. Bilić (2011) navodi da se nedostatak usta na crtežu ili ravna usta povezuju s tajnim okolnostima zlostavljanja, čuvanjem tajne ili upućuju na ljude koji ne mogu ništa reći. Prvom liku nedostaju i šake i stopala. Lik oca ima madež i bradu nacrtanu na licu, a treći lik ima nacrtani madež na nosu. Lik oca ima nacrtane uši. Može se zaključiti da najviše detalja ima lik oca. Učenica je na dva načina povezala glavu i trup. Primjerice, na prvom liku s lijeve strane vidljivo je da je učenica povezala glavu s trupom pomoću vrata i za to je koristila jednu liniju. Na drugom liku, liku ocu, vidljivo je da je učenica prvo nacrtala glavu u obliku kruga i ispod nje je nacrtan vrat koji se dalje nastavlja trupom. Iz trupa izlaze ruke i noge. Učenica koristi dvije linije za prikaz volumena tijela. Ruke završavaju prstima, a noge završavaju stopalima. Učenica je ukasila odjeću likova. Lik oca ima majicu na kojoj je nacrtana palma i sunce, traperice i sandale. Uočljivo je da je učenica nacrtala sandale jer se vide nožni prsti i nacrtane su vezice. Ženski likovi odjeveni su u haljine. Treći lik gledano s lijeve strane ima haljinu ukrašenu vodoravnim i okomitim linijama, a posljednji lik ima haljinu ukrašenu zelenim kratkim i dugim linijama. Ispod haljine posljednjeg lika može se uočiti nacrtana podstava haljine. Ženski likovi su obuveni i imaju ukrašenu obuću. Prvi lik ima odjeću ukrašenu ravnim linijama. Boje koje je učenica koristila su plava, crna, narančasta, zelena, smeđa i žuta. Učenica se nalazi u fazi intelektualnog realizma. Na crtežu je prisutan prikaz detalja, šake, stopala, razlika muškog i ženskog spola, emotivna proporcija, stoga je moguće odrediti da se učenica nalazi baš u toj fazi likovnog izražavanja.

Slika 40

Moja obitelj 19

Izvor: OŠ Ivana Grande, 4.b

Dvadeseti crtež (slika 41) je nacrtala učenica četvrtog razreda osnovne škole. Na crtežu se nalazi petero likova. Lik oca se nalazi u sredini crteža i to je jedini muški lik na ovome crtežu. Odmah je uočljiv odnos među tim likovima. Likovi su nacrtani međusobno jedni blizu drugima i neki od njih se drže za ruke. Na crtežu ima puno detalja. Ženski likovi imaju dugu kosu koja je na svakom liku prikazana drugačije. Prvi ženski lik ima kraću kosu s vidljivim razdjeljkom ukrašenu linijama. Drugi ženski lik ima dužu kosu gdje je učenica koristila različite nijanse zelene, tako da su određene linije izraženije u odnosu na druge. Grgurić i Jakubin (1996) navode da dijete ne upotrebljava lokalnu boju predmeta, već predmet boji slobodnim odabirom boja. Kosa oca je prikazana kao kratka i kovrčava. Četvrti lik ima kosu nacrtanu do ramena te je i ovdje učenica koristila linije kojima je ukrašila kosu. Peti lik ima kraću kosu koja je ukrašena zaobljenim linijama koja su usmjerene vodoravno. Glava likova je kružnog oblika i ispod nje je nacrtan vrat ispod kojeg je nacrtan trup. Na nekim glavama nacrtane su uši, a na nekim likovima nisu prikazane uši jer je učenica htjela prikazati kako kosa prekriva uši. Na svim licima su obrve, nos i usta nacrtana na isti način. Obrve su nacrtane kao dvije vodoravne linije, nos je nacrtan kao dvije točke, a usta kao jedna polukružna linija okrenuta prema gore. Na temelju tog je jasno da je riječ o šablonskom prikazu obrva, nosa i usta. Oči likova su uglavnom bademastog oblika i na njima su nacrtane kratke linije koje predstavljaju trepavice. Samo ženski likovi imaju trepavice, dok muški lik nema. Drugi i peti lik gledano s lijeve strane imaju zatvorene oči. Iz trupa izlaze ruke i noge. Ruke završavaju prstima, a noge stopalima. Stopala svih likova usmjerena su u desnu stranu. Učenica je bogato ukrašila odjeću likova. Prvi lik ima haljinu

ukrašenu cvjetovima i srcima. Ovdje su prisutne šablone jer je vidljivo da je cvijet nacrtan korištenjem samo pet latica. Srce je također prikazano šablonski. Drugi lik ima košulju ukrašenu okomitim i vodoravnim linijama te točkama. Taj lik ima nacrtane hlače koje su ukrašene vijugavim linijama i neobičnim oblicima. Muški lik ima majicu na kojoj piše otac. Ovdje je prisutna transparentnost. Učenica je ispod hlača nacrtala majicu, odnosno poručuje nam kako je donji dio majice uguran u hlače. Četvrti lik je odjeven u haljinu koja je ukrašena valovitim vodoravnim i okomitim linijama. Posljednji lik je učenica koja je crtala ovaj crtež. Odjevena je u majicu i hlače. Na njevoj majci piše me što prevedeno s engleskog znači ja. Prisutni su neobični oblici na odjeći, šablonski prikaz srca i izlomljene linije. Taj lik je obuven u cipele na petu. Učenica je na likovima nacrtala još jedan detalj, a to je nakit. Likovi imaju na sebi narukvice ili ogrlice. Boja koja prevladava na ovome crtežu je zelena, a prisutne su još i ružičasta, smeđa, plava i narančasta. Zbog prisutne transparentnosti, razrađenih detalja, šablonskih prikaza i skladnih proporcija može se zaključiti da se učenica nalazi u fazi intelektualnog realizma, no postoje naznake i sljedeće faze, faze vizualnog realizma. Zbog realističnog prikaza, skladnih proporcija i bogatstva ideja može se zaključiti da učenica postepeno prelazi u fazu vizualnog realizma.

Slika 41

Moja obitelj 20

Izvor: OŠ Ivana Grande, 4.b

Dvadeset i prvi rad (slika 42) je nacrtao učenik četvrtog razreda osnovne škole. Na crtežu su nacrtana četiri lika. Učenik je koristio crnu boju flomastera, a vidljivo je da je krenuo bojati lice narančastom bojom na prvom liku. Odabrao je narančastu jer je ona slična stvarnoj

boji kože. Muški likovi imaju kratku kosu, a ženski likovi imaju dugu kosu. Likovi imaju glavu kružnog oblika ispod koje se nadovezuje vrat. Ispod vrata nacrtan je trup, a iz trupa izlaze ruke i noge. Za prikaz volumena tijela učenik je koristio dvije linije, osim kod prikaza prstiju. Ruke završavaju prstima, a kako bi prikazao prste učenik je koristio jednu liniju za prikaz svakog pojedinog prsta. Trup likova je pravokutnog lika, osim kod posljednjeg lika koji ima trup trokutastog oblika. Posljednji lik ima trup trokutastog lika zato što je učenik želio prikazati taj lik odjeven u haljinu. Odjeća likova ukrašena je raznim linijama, točkama i kružnim oblicima. Bodulić (1982) navodi da prve crte koje učenici koriste u svom crtežu su ravne i mogu se ponavljati te mijenjati smjer. Stopala likova su pravokutnog oblika bez detalja, osim kod posljednjeg lika gdje su nacrtane točke. Učenik je na svim likovima nacrtao uši. Oči su prikazane kao dva kruga unutar kojih su nacrtane zjenice. Obrve su nacrtane kao dvije vodoravne linije. Nos je nacrtan kao točka ili kratka okomita linija. Usta su i na ovom crtežu nacrtana polukružnom linijom koja upućuje na to da su likovi nasmiješeni. Kosa muških likova nacrtana je korištenjem kratkih linija, dok je kosa ženskih likova nacrtana korištenjem polukružnih linija između kojih je prostor ispunjen kraćim linijama. Jedini detalj lica koji je učenik dodatno naglasio je brada na muškim likovima. Budući da na ovome crtežu nedostaju detalji, prikaz volumena prstiju i prikaz pokreta možemo zaključiti da učenik još nije u fazi intelektualnog realizma, već u fazi izražavanja složenim simbolima.

Slika 42

Moja obitelj 21

Izvor: OŠ Ivana Grande, 4.b

Dvadeset i drugi crtež (slika 43) nacrtala je učenica četvrtog razreda osnovne škole. Na crtežu se nalazi petero likova. Svi likovi imaju glavu kružnog oblika. Glavu i trup likova

povezuje vrat. Iz trupa izlaze ruke i noge. Ruke završavaju prstima, a noge stopalima. Stopala su na svim likovima usmjerena na isti način: lijevo stopalo je usmjereno na lijevu stranu, a desno stopalo je usmjereno na desnu stranu. Položaj ruku svih likova je jednak, odnosno ruke su podignute i u vodoravnom su položaju. Ukočenost figura, kratke i nepomične ruke pokazuju da djeca ne žive kroz te oblike, nego ih nezainteresirano ponavljaju (Belamarić, 1987). Učenica nije puno pažnje obraćala na broj prstiju pa tako na nekim rukama učenica je nacrtala samo četiri prsta. Proporcije tijela nisu u potpunosti ispravne. Primjerice, prvi lik ima poprilično veliku glavu u odnosu na ostatak tijela. Ženski likovi imaju dugu kosu, dok muški likovi imaju kratku kosu. Prikaz ženske kose nije jednak na svim likovima. Drugi lik ima kosu obojenu iznutra, dok peti lik ima nacrtani obris kose. Muški likovi imaju kosu nacrtanu pomoću linija koje su gusto raspoređene jedna pored druge. Na licima likova mogu se uočiti neki detalji. Svi likovi imaju nacrtane obrve kao dvije linije. Oči su poput dva kruga unutar kojih je nacrtana točka. Drugi, četvrti i peti lik gledano s lijeve strane imaju nacrtane naočale. Svi likovi imaju nacrtani nos na jednak način, no vidljivo je da je na prikazu nosa učenik prikazao obje nosnice. Usta likova prikazana su tako da su svi likovi nasmiješeni i vide im se zubi. Odjeća likova bogato je ukrašena različitim točkama, linijama i bojama. Svi likovi odjeveni su u kratku majicu i hlače. Boje koje učenica koristi na crtežu su zelena, crvena, žuta, narančasta, zelena, plava i ružičasta. Učenica koristi boje bez obzira na spol. Dakle, ružičasta boja koju neka djeca smatraju „ženskom“ bojom je prisutna na majici muškog lika. Na temelju svega navedenog može se zaključiti da se učenica nalazi u fazi intelektualnog realizma.

Slika 43

Moja obitelj 22

Izvor: OŠ Ivana Grandić, 4.b

Dvadeset i treći crtež (slika 44) je nacrtala učenica četvrtog razreda osnovne škole. Na crtežu su prikazana četiri lika. Prvi lik gledano s lijeve strane je ženski lik, drugi lik je muški, treći i četvrti likovi su ženski. Može se zaključiti da su prvi i drugi lik gledano s lijeve strane roditelji jer su nacrtani veći u odnosu na druga dva lika. Roditelji su nacrtani veći jer su u stvarnom životu odrasli veći od djece. Svi likovi imaju glavu kružnog oblika. Ispod glave nema vrata kojim bi se povezala glava i trup. Ispod glave nastavlja se trup. Iz trupa izlaze ruke i noge. Ruke završavaju prstima, a noge stopalima. Može se uočiti da broj prstiju ne odgovara stvarnom broju prstiju ruke. Ženski likovi imaju dužu kosu koja je na svim likovima nacrtana do ramena, ali se razlikuje po tome što imaju drugačije nacrtane šiške. Prvi lik ima duže i razdvojene šiške, treći lik ima rijetke šiške, a četvrti lik ima ravne šiške. Kosa je nacrtana korištenjem gusto raspoređenih linija. Ženska kosa je nacrtana smeđom bojom, a muška crnom bojom. Kosa muškog lika je nacrtana jednom gustom izlomljenom linijom. Lica likova su prikazana na šablonski način. Svi likovi imaju nacrtane obrve dvjema polukružnim linijama, a nos u obliku slova L. Svi likovi imaju uši nacrtane na isti način. Usta likova su različita. Prvi lik s lijeve strane ima nacrtane obje usnice, a muški lik ima usta nacrtana jednom polukružnom linijom. Treći lik gledano s lijeve strane ima nacrtane obje usnice, dok posljednji lik ima nacrtan samo obris usana. Oči likova su prikazane na isti način. Kako bi prikazala oči, učenica je koristila dvije polukružne linije okrenute prema dolje i stoga oči djeluju kao da su zatvorene. Ženski likovi imaju nacrtane linije na očima što upućuje na to da je učenica prikazala trepavice, a muški lik nema trepavica. Na licu su prikazani detalji. Muški lik ima nacrtanu bradu smeđom bojom. Treći lik gledano s lijeve strane ima nacrtane pjegice, a četvrti lik ima nacrtani madež. Ženski likovi odjeveni su u haljine. Trup je trokutastog oblika i zbog toga daje dojam haljine. Donja linija trupa je valovita čime je učenica htjela prikazati nabore na haljini. Muški lik ima trup polukružnog oblika. Ženski likovi su obučeni u papuče ili sandale, dok je muški lik obuven u papuče ili cipele. Učenica je na muškom liku nacrtala i čarape. Svaki lik ima odjeću ukrašenu na jedinstven način. Prvi lik ima kratke kose crte, drugi lik ima okomite, valovite crte, treći lik ima zavijutke, a četvrti lik ima kose, ravne linije. Učenica je koristila crnu, smeđu, ljubičastu, narančastu, zelenu i ružičastu boju. Položaj tijela likova je prikazan na šablonski način, odnosno svi stoje jednako sa spojenim gležnjevima i blago raširenim rukama. Grgurić i Jakubin (1996) navode da se djeci često nameće šablonizirani način rada zbog nepoznavanja dječjih likovnih spoznaja i mogućnosti te to negativno utječe na stvaralački razvitak dječjeg likovnog izražavanja. Učenica se nalazi u fazi intelektualnog realizma što je i očekivano s obzirom na dob učenice.

Slika 44

Moja obitelj 23

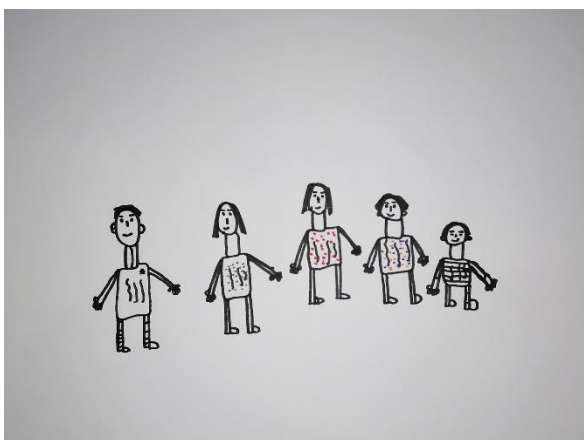

Izvor: OŠ Ivana Grande, 4.b

Dvadeset i četvrti crtež (slika 45) je nacrtao učenik četvrtog razreda osnovne škole. Na crtežu je prikazano petero likova. Ženske likove prepoznajemo po dužoj kosi, a muški likovi imaju kraću kosu. Kosa je svim likovima nacrtana crnim flomasterom i debelim linijama. Glava je kružnog oblika i trupom je povezana pomoću vrata. Zanimljivo je da je svim likovima vrat deblji i izdužen. Trup svih likova je pravokutnog oblika. Iz trupa izlaze ruke i noge. Ruke završavaju prstima, no vidljivo je da broj prstiju ne odgovara stvarnom broju prstiju na rukama. Noge završavaju stopalima i sva stopala su usmjerena u desnu stranu. Lice likova nema puno detalja. Belamarić (1987) navodi kako to izgleda kada netko uči dijete crtati ljudsko lice. Takvo lice se sastoji od shematskih očiju s trepavicama, uspravnom crtom za nos i položenom crtom za usta. Svi likovi imaju lice prikazano šablonski, odnosno obrve su prikazane kao dvije linije, oči kao dvije točke, nos jedna okomita linija, a usta zakrivljena polukružna linija. Emocije koje su vidljive na ovome crtežu su sretne, odnosno vidljivo je da su likovi sretni. Odjeća likova ukrašena je okomitim valovitim linijama i točkama različitih boja. Posljednji lik gledano s lijeve strane ima odjeću ukrašenu vodoravnim ravnim linijama i valovitim okomitim linijama. Svi likovi su u jednakom položaju. Na temelju analize ovog crteža može se zaključiti da je učenik u fazi izražavanja složenim simbolima. Nije očekivano da se učenik te dobi nalazi u toj fazi jer bi već sada trebao biti u fazi intelektualnog realizma.

Slika 45

Moja obitelj 24

Izvor: OŠ Ivana Grande, 4.b

Dvadeset i peti crtež (slika 46) nacrtala je učenica četvrtog razreda osnovne škole. Na crtežu je prikazano petero likova. Prva dva lika su roditelji, a to je moguće zaključiti na temelju toga što su prikazani veći nego djeca. Prvi i posljednji lik gledano s lijeve strane su muški likovi, a to je moguće zaključiti na temelju kratke kose. Ženski likovi imaju dugu kosu. Glava je kružnog oblika, a ispod glave nacrtan je vrat. Na vrat se nadovezuje trup. Iz trupa izlaze ruke i noge. Ruke završavaju prstima. Broj prstiju odgovara stvarnom broju prstiju kod ljudi. Zanimljivo je to što je učenica nekim likovima sakrila šake, odnosno likove je nacrtala na način da su njihove šake spremljene u džepove. Kod djece koja ne crtaju šake na crtežima ljudske figure čest je osjećaj krivnje zbog neuspjeha (Sambolek i sur., 2010). Noge završavaju stopalima. Muški likovi imaju na glavi nacrtane uši. Ženski likovi nemaju nacrtane uši, a to je tako zato što kosa prekriva uši. Prvi muški lik gledano s lijeve strane ima nacrtane obrve, oči bademastog oblika s zjenicama, nos u obliku slova J i usta kao dvije spojene polukružne linije. Ženski likovi imaju oči nacrtane polukružnom linijom okrenutom prema dolje i na njima se nalaze nacrtane trepavice. Nos je prikazan kao i na muškom liku. Usta su prikazana jednom polukružnom linijom okrenutom prema gore što upućuje na to da su svi likovi sretni. Odjeća likova je ukrašena i nacrtana na zanimljiv način. Prvi lik je odjeven u ružičastu majicu i plave hlače. Majica je ukrašena kosim, ružičastim linijama, a hlače plavim, vodoravnim i polukružnim linijama. Drugi lik je odjeven u tuniku ukrašenu okomitim, zelenim linijama i hlače ukrašene okomitim, narančastim linijama. Treći lik je odjeven u jaknu ukrašenu ružičastim točkama i hlače ukrašene ukrštenim linijama. Četvrti lik je odjeven u majicu ukrašenu crvenim, vodoravnim linijama i hlače ukrašene plavim, kosim, polukružnim linijama.

Najmanji lik je odjeven u smeđu majicu i hlače ukrašene crnim točkama. Prvi lik je obuven u tenisice, drugi i treći lik u žute cipele, a četvrti i peti lik nemaju obojenu obuću. Zaključujem kako se učenica nalazi u fazi intelektualnog realizma na temelju svega navedenog, ali postoje naznake da učenica prelazi u fazu vizualnog realizma. Skladne proporcije i realističnije izražavanje upućuju na to da učenica postepeno prelazi u fazu vizualnog realizma.

Slika 46

Moja obitelj 25

Izvor: OŠ Ivana Grande, 4.b

Dvadeset i šesti crtež (slika 47) nacrtala je učenica četvrtog razreda osnovne škole. Na crtežu su prikazana tri lika. Prvi lik i drugi lik gledano s lijeve strane su ženski likovi, a treći lik je muški lik. Ženski likovi imaju dužu kosu i šiške. Prvi ženski lik ima nacrtanu kosu korištenjem ravnih, plavih i crnih linija. Drugi ženski lik ima kosu nacrtanu korištenjem smeđih, valovitih linija. Muški lik ima vrlo kratku kosu i vidljivo je da je učenica prikazala kosu kako raste uz korijen vlasi. Lica likova su bogata detaljima. Belamarić (1982) navodi da lice sa svim detaljima, ušima i kosom odražava način percipiranja i mišljenje odrasle osobe. Ženski lik ima naočale i oči s nacrtanim zjenicama i nos u obliku slova L. Usta su nacrtana jednom polukružnom linijom okrenutom prema gore što upućuje na to da je ženski lik sretan. Drugi ženski lik ima nacrtane obrve, oči sa šarenicama i zjenicama te trepavicama, no oči nisu jasno vidljive zbog šiški koje padaju preko očiju čime je učenica koristila transparentni prikaz. Ispod desnog oka tog lika učenica je nacrtala madež. Nos je i kod ovog lika u obliku slova L. Usta su nacrtana crvenom bojom i nacrtane su obje usnice. Treći, odnosno muški lik ima nacrtane guste obrve i oči sa šarenicom i zjenicama. Učenica je nacrtala naočale i madež ispod desnog oka. Nos je u obliku slova L. Muški lik ima nacrtanu gustu bradu i usta jednom polukružnom linijom. Muški lik ima nacrtane uši, dok ženski nemaju zato što kosa pada preko ušiju. Glava je na svim

likovima nacrtana ovalnog oblika. Trup i glavu povezuje vrat. Vrat se jednom linijom nastavlja na trup iz kojeg izlaze ruke i noge. Ruke završavaju prstima, a noge stopalima. Odjeća likova je ukrašena na zanimljiv način. Prvi ženski lik je odjeven u crvenu haljinu. Haljina je ukrašena ravnim, crvenim linijama što podsjeća na nabore haljine. Drugi lik je odjeven u majicu i suknju. Majica je ukrašena ljubičastim, okomitim, valovitim linijama. Suknja je ukrašena valovitim linijama koje upućuju na nabore na suknji. Muški lik je odjeven u kratku majicu s natpisom i hlače s vezicama. Svi likovi su obučeni. Na nekim likovima učenica je na obući nacrtala vezice. Vidljivo je kako je učenica ženske likove nacrtala koristeći crvenu i ljubičastu, a muški lik je nacrtan plavom bojom. Proporcije tijela su skladne, a likovi roditelja su veći u odnosu na dijete. Na temelju analize ovog crteža zaključujem da se učenica nalazi u fazi vizualnog realizma.

Slika 47

Moja obitelj 26

Izvor: OŠ Ivana Grandje, 4.b

8.3. Usporedba dječjih likovnih radova učenika prvog i četvrtog razreda s obzirom na fazu dječjeg likovnog izražavanja

Usporedit ću radove učenika prvog razreda i četvrtog razreda (slika 48). Crtež učenika prvog razreda nalazi se s lijeve strane, a crtež učenika četvrtog razreda nalazi se s lijeve strane. Na crtežu učenika prvog razreda prikazano je četvero likova, a na crtežu učenika četvrtog razreda prikazano je petero likova. Na oba crteža uočava se prikaz pokreta. Učenik četvrtog razreda pokret je prikazao različitim položajem ruku likova, dok je učenik prvog razreda pokret prikazao različitim položajem ruku, ali i nogu likova. Vidljivo je da učenik prvog razreda prikazuje stopala likova u različitim položajima, dok na crtežu učenika četvrtog razreda svi

likovi imaju jednak položaj stopala. Može se zaključiti kako je učenik prvog razreda ovdje spretnije prikazao pokret. Oba učenika su naznačili razliku u spolu pomoću kose, odnosno ženski likovi imaju dužu kosu, dok svi muški likovi imaju kraću kosu. Zanimljivo je to što su oba učenika sve likove, bez obzira na spol, nacrtali odjevene u kratku majicu i hlače. Oba učenika glavu crtaju u obliku kruga. Belamarić (1987) navodi da djeca najčešće počinju crtati od glave. Na glavu se nadovezuje vrat koji je povezan s trupom. Iz trupa izlaze ruke i noge. Ruke kod oba učenika završavaju prstima, no vidljivo je da je učenik prvog razreda na ljepši način nacrtao prste. Učenik prvog razreda nacrtao je cijeli dlan koji se dalje razvija u prste. Učenik četvrtog razreda nacrtao je ruke koje završavaju prstima, odnosno nema prikaza dlana i broj prstiju na tom crtežu ne odgovara stvarnom broju prstiju jedne ruke. Oba učenika šablonski prikazuju dijelove lica kao što su usta i oči. Vidljivo je kako oba učenika uglavnom ne crtaju nos, obrve i uši. Učenik četvrtog razreda je samo na jednom liku nacrtao nos, odnosno na prvom liku gledano s lijeve strane. Učenici prvog i četvrtog razreda usta prikazuju jednom polukružnom linijom okrenutom prema gore što upućuje na to da su likovi sretni. Učenik četvrtog razreda drugom liku gledano s lijeve strane je nacrtao usta tako da mu se vide zubi, dakle prisutan je odmak od šablona. Učenik četvrtog razreda prikazao je više detalja na licu likova kao što su naočale, pjegice i brada. Učenik četvrtog razreda je više razvio osjetljivost za detalje. Proporcije tijela likova su uglavnom skladne. Uočljivo je da su na oba crteža noge nekih likova izdužene, dok je kod nekih likova više izduženiji trup. Učenik četvrtog razreda koristio je više boja u svom crtežu, a to su crna, crvena, zelena, plava, smeđa, ružičasta i siva. Učenik prvog razreda koristio je samo jednu boju prilikom crtanja, a to je narančasta. Narančasta boja djeluje ugrijavajuće, povjerljivo, svečano i veselo (Jakubin, 1990). Učenik prvog razreda koristio je dno papira kao liniju tla i prikazao je kako cijela obitelj zajedno igra nogomet. Učenik četvrtog razreda prikazao je kako se likovi žele uhvatiti za ruke čime je naglašena povezanost među likovima. Na tom crtežu učenik je htio prikazati likove iz profila, no vidljivo je da to nije u potpunosti uspio jer su likovi prikazani u poluprofilu. Odjeća likova na oba crteža je bogato ukrašena linijama. Na temelju svega navedenog i opisanog može se zaključiti kako se učenici nalaze u fazi intelektualnog realizma bez obzira na njihovu kronološku dob. Upravo to je i očekivano jer faza intelektualnog realizma obuhvaća učenike razredne nastave.

Slika 48

Usporedba crteža učenika 1. i 4. razreda (1)

Izvor: OŠ Ivana Grande, 1.a i 4.b

Na slijedećim fotografijama (slika 49) prikazani su crteži učenice prvog razreda i učenika četvrtog razreda. Crtež učenice prvog razreda nalazi se s lijeve strane, a crtež učenika četvrtog razreda nalazi se s desne strane. Prvo što se uočava na oba crteža je to da su oba crteža nacrtana korištenjem raznih boja. Učenica prvog razreda koristila je crnu, plavu, crvenu, ljubičastu, crvenu i zelenu. Učenik četvrtog razreda koristio je iste boje, no dodao je još žutu i narančastu. Učenik četvrtog razreda prikazao je tri lika, a učenica prvog razreda petero likova. Oba učenika glavu crtaju poput kruga. Učenik četvrtog razreda nije nacrtao vrat likovima, dok je učenica prvog razreda svim likovima nacrtala vrat. Na oba crteža likovi imaju trup nacrtan kvadratnog oblika. Na crtežu učenika četvrtog razreda muški likovi imaju trup nacrtan kvadratnog oblika, dok ženski lik ima trup nacrtan trokutastog oblika što upućuje na to da je taj lik odjeven u haljinu. Na crtežu učenice prvog razreda većina likova ima trup kvadratnog oblika, osim drugog lika gledano s lijeve strane koji ima ispod trupa nacrtanu suknu i posljednji lik koji ima trup pravokutnog oblika. Iz trupa likova izlaze ruke i noge. Oba učenika koriste šablonski prikaz položaja ruku. Kod učenika četvrtog razreda svi likovi imaju ruke podignute u vis, dok kod učenice prvog razreda svi likovi imaju ruke položene uz tijelo. Kod učenika četvrtog razreda ruke završavaju dlanovima i prstima. Na crtežu učenice prvog razreda ruke nemaju dlanove i iz tih ruku na nekim likovima izlaze prsti, no broj prstiju ne odgovara stvarnom broju prstiju na rukama. Učenik četvrtog razreda detaljnije je prikazao dlanove i prste. Na crtežu učenice prvog razreda nemaju svi likovi nacrtana stopala, a likovi koji imaju nacrtana stopala imaju stopala okrenuta u lijevu stranu. Učenik četvrtog razreda je prikazao stopala na

svim likovima na način da je desno stopalo okrenuto u desnu stranu, a lijevo stopalo u lijevu stranu. Razlika u spolu likova na oba crteža uočljiva je na temelju dužine kose i odjeće. Ženski likovi imaju dužu kosu i nacrtani su kao da su odjeveni u haljinu ili suknju. Učenik četvrtog razreda koristio je boju kako bi dodatno naglasio razliku u spolu. Ženski lik je nacrtan odjeven u ljubičastu haljinu, dok su muški likovi nacrtani odjeveni u plavu i zelenu odjeću. Oba učenika koriste šablonski prikaz dijelova lica. Oba učenika oči crtaju kao dvije točke, no postoji razlika. Učenica četvrtog razreda nekim likovima je dodatno nacrtala trepavice, dok je učenik četvrtog razreda unutar točke koja predstavlja oči nacrtao još jednu točku koja predstavlja zjenice. Nos je isto prikazan šablonski. Učenica prvog razreda nos prikazuje u obliku slova L, dok učenik prvog razreda nos prikazuje u obliku obrnutog slova T. Usta su također prikazana šablonski korištenjem jedne polukružne linije okrenute prema gore. Bilić i Balić Šimrak (2012) navode da kada djeca slijede model, često ga samo kopiraju i imaju manju mogućnost izraziti ono što sama osjećaju. Učenica prvog razreda ima više osjećaja za detalje, stoga je na licima dodatno nacrtala obraze i obrve likovima. Na crtežu učenice prvog razreda likovi imaju detaljnije ukrašenu odjeću korištenjem različitih linija i kombinacije boja. Dodatni detalj koji je učenica prvog razreda nacrtala je kruna na glavi posljednjeg lika gledano s lijeve strane. Na temelju svega opisanog moguće je zaključiti da se oba učenika nalaze u fazi intelektualnog realizma. Oba učenika koriste dvije linije za prikaz volumena tijela, detalje odjeće i lica, prikazuju razliku u spolu i uglavnom imaju nacrtane dlanove i stopala. Na žalost, ovdje nijedan učenik nije prikazao pokret.

Slika 49

Usporedba crteža učenika 1. i 4. razreda (2)

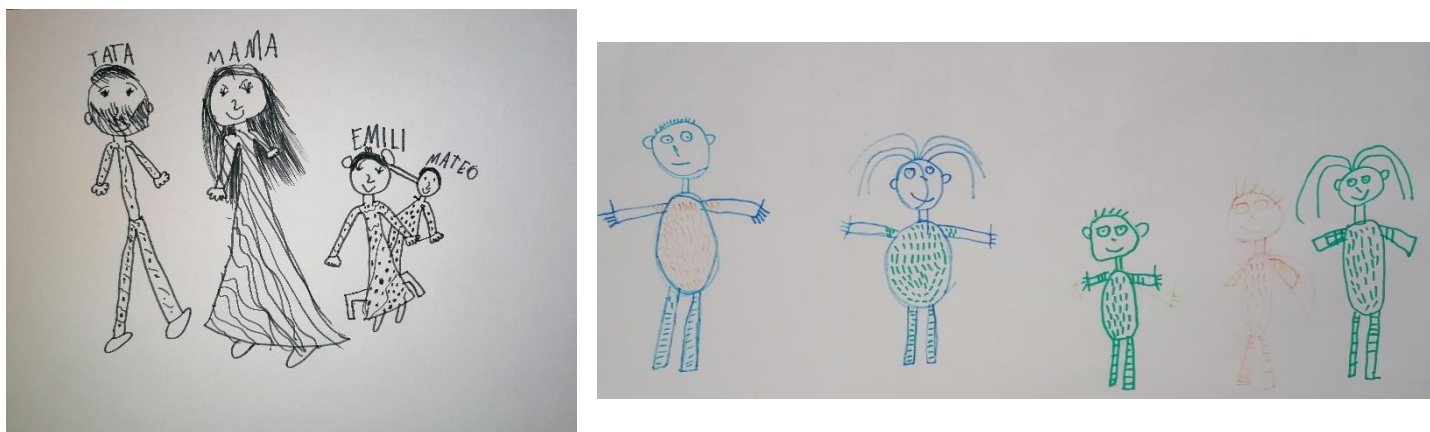

Na crtežima (slika 50) koje su nacrtale učenice prvog i četvrtog razreda prikazana su četiri lika. Crtež učenice prvog razreda nalazi se s lijeve strane, a crtež učenice nalazi se s desne strane. Na oba crteža je moguće prepoznati koji likovi predstavljaju djecu, a koji roditelje jer su roditelji prikazani malo veći nego što su to djeca. Učenice roditelje prikazuju veće jer su svjesne da su odrasli u stvarnom životu veći u odnosu na djecu. Obje učenice prikazale su glavu poput kruga, a ispod glave nalazi se vrat koji povezuje glavu i trup. Učenica prvog razreda nacrtala je likove skladnih proporcija tijela i trup iz kojeg izlaze ruke i noge. Učenica četvrtog razreda prikazala je trup likova poput ovala ili kruga iz kojeg izlaze ruke i noge. Na crtežu učenice prvog razreda vidljivo je da ruke završavaju prstima, a noge stopalima. Učenica četvrtog razreda nije nacrtala stopala likovima i njeni likovi imaju ruke koje završavaju prstima koji su nacrtani jednom linijom, odnosno bez volumena. Ruke su svim likovima nacrtane u istom položaju, u vodoravnom položaju. Obje učenice su na svojim crtežima prikazale razliku u spolu. Učenica prvog razreda je to vještije prikazala tako što ženski likovi imaju dužu kosu i odjeveni su u haljinu. Na crtežu učenice prvog razreda ženski likovi imaju dužu kosu i to je temeljna razlika u spolu. Dijelovi lica prikazani su šablonski. Učenica prvog razreda nacrtala je obrve likovima kao dvije polukružne linije, oči kao dvije točke iz kojih izlaze trepavice, nos pomoću krivulje, a usta polukružnom linijom koja upućuje na to da su svi likovi nasmiješeni. Dodatni detalj koji je učenica prvog razreda prikazala na likovima je brada na muškom liku i uši. Učenica četvrtog razreda oči je crtala kao dvije kružnice unutar kojih je nacrtala dvije točke kao zjenice, nos kao jednu okomitu ili vodoravnu liniju i usta polukružnom linijom. Jedini detalj koji je učenica prikazala na glavi su uši. Učenica prvog razreda bogato je ukasila odjeću likova koristeći različite točke i linije po toku i karakteru. Učenica četvrtog razreda nije nacrtala odjeću likova, ali linije koje je koristila kako bi ukasila odjeću upućuju na to da su likovi odjeveni. Učenica prvog razreda je na svom crtežu prikazala pokret. Vidljivo je kako sestra drži brata na leđima dok joj on „drži rogove“ pomoću dva prsta. Učenica četvrtog razreda koristi dno papira kao liniju tla. Učenica prvog razreda koristila je samo jednu boju u svom crtežu, a to je crna boja. Učenica četvrtog razreda koristila je plavu i zelenu boju za crtanje likova i narančastu za ukrašavanje odjeće prvog lika gledano s lijeve strane. Učenica prvog razreda nalazi se u fazi intelektualnog realizma što je očekivano s obzirom na dob. Učenica prikazuje detalje i pokret na svom crtežu. Učenica četvrtog razreda nalazi se još u fazi izražavanja složenim simbolima što je pomalo neobično s obzirom na dob. Bodulić (1982) navodi da dječje slikovito, konkretno mišljenje u dobi od treće do osme godine života obiluje neistinama, arhaično je i nepotpuno jer

tada dijete crta srcem, a ne umom. To je moguće zaključiti na temelju toga što učenica koristi dno papira kao liniju tla, nedostaje prikaz volumena prstiju, prisutne su šablone kod crtanja glave i trupa likova te je jedina razlika između muških i ženskih likova dužina kose. Dječji crteži se koriste u psihologiji kao indikatori intelektualnog razvoja djeteta i opće i emocionalne prilagođenosti djeteta (Sambolek i sur., 2010).

Slika 50

Usporedba crteža učenika 1. i 4. razreda (3)

Izvor: OŠ Ivana Grandje, 1.a i 4.b

9. Zaključak

Kao što je već navedeno, djeca u razdoblju razredne nastave su u fazi intelektualnog realizma, odnosno ta faza smatra se zlatnim dobom dječjeg likovnog izražavanja i stvaranja. Na temelju dječjih crteža može se zaključiti kako nisu sva djeca u toj fazi. Primjerice, neki učenici prvog razreda još uvijek pokazuju određene elemente koji upućuju na to da se dijete još uvijek nalazi u fazi izražavanja složenim simbolima, odnosno u fazi sheme. Također, kod neke djece koja polaze četvrti razred osnovne škole može se uočiti da su već u zadnjoj fazi dječjeg likovnog izražavanja, a to je faza vizualnog realizma jer njihov crtež već postepeno nalikuje crtežu odrasle osobe i svladali su emotivnu proporciju i transparentni prikaz.

Na temelju analize crteža može se zaključiti da je vrlo česta upotreba šablonskog prikaza ljudskog lika, posebice lica. Na licu učenici vrlo često crtaju jednu liniju kako bi naznačili usta. Ta linija je gotovo na svim crtežima polukružna, okrenuta prema gore i predstavlja nasmiješeno lice. Učenici često crtaju oči kao dvije točke iz kojih izlaze trepavice. Ponekad učenici nacrtaju oči koje su bademastog oblika, a unutar njih su nacrtane zjenice

dvjema točkama. Učenici često zanemaruju detaljnije crtanje nosa. Rijetki su učenici koji nacrtaju nosnice. Na temelju analize crteža može se zaključiti kako su neki učenici pokušali prikazati detalje, a neki od tih detalja su nakit, madeži, pjegice na licu, brada, obrve, vezice na odjeći i obući... Zbir detalja može u izvjesnoj mjeri opisati izgled neke osobe na neizravan i često duhovit način (Belamarić, 1987).

Razlika u duljini kose kod ženskih i muških likova je glavni detalj pomoću kojeg razlikujemo spol likova. Kroz analizu dječjih radova može se zaključiti kako ženski likovi imaju dugu košu, dok muški likovi imaju kratku kosu. Zanimljivo je to što učenici ženskim likovima ne crtaju uši, ali to je zato što žele prikazati kako kosa pada preko njihovih ušiju. Moguće je razlikovati muške i ženske likove i na temelju toga što su ženski likovi nacrtani odjeveni u haljinu, a muški u majicu i hlače. No, nisu uvijek ženski likovi odjeveni u haljinu. Ponekad su nacrtani kao da su odjeveni u jednaku odjeću kao i muški likovi.

Učenici u fazi intelektualnog realizma pokret pokazuju uglavnom pomoću položaja ruku. Učenici koji su već u fazi vizualnog realizma skloniji su složenijem prikazivanju pokreta. U toj fazi učenici prikazuju pokret tako što nacrtaju lik u određenom položaju. Primjerice, nacrtaju lik koji je u polu čučućem stavu. Rijetko koji crtež ima nacrtan lik u profilu. Uglavnom je riječ o poluprofilu i vidljivo je kako učenici pokušavaju prikazati profil, no nisu to još uvijek svladali pa nacrtaju poluprofil. Bodulić (1982) navodi da do crtanja profila lica kod djece dolazi znatno kasnije i to je pretežno rijetka pojava u dječjem crtežu.

Rijetki učenici ne koriste dvije linije za crtanje volumena tijela. Ovdje je riječ o učenicima koji su još u fazi izražavanja složenim simbolima. Većina učenika koristi dvije linije za crtanje volumena tijela, odnosno ruku i nogu. Većini učenika ruke završavaju prstima, a noge stopalima. Zanimljivo je to što ne crtaju svi učenici obuću na stopalima. Broj prstiju na rukama na većini crteža odgovara stvarnom broju prstiju jedne ruke.

Učenici glavu crtaju kružnog oblika i ispod nje nacrtaju vrat dvjema linijama koje se dalje nadovezuju na trup. Trup je nekim učenicima pravokutnog oblika, a nekima trokutastog. Češće ženski likovi imaju nacrtani trup trokutastog oblika. Učenici crtaju trokutasti trup ženskom liku kako bi lakše prikazali haljinu. Belamarić (1987) navodi da djeca nakon kruga i oblog oblika otkrivaju trokut i ugrađuju ga u svoje oblike. Učenici koji su u fazi intelektualnog i vizualnog realizma prikazuju skladne proporcije tijela likova. Učenici u fazi vizualnog realizma prikazuju realistične proporcije tijela.

Kao važna obilježja faze intelektualnog realizma ističu se transparentni prikaz i emotivna proporcija. Vidljivo je da su učenici znaju kako prikazati svoje znanje i predodžbe koje su potrebne za transparentni prikaz (Grgurić i Jakubin, 1996). Emotivna proporcija je prisutna na nekoliko crteža, a zanimljivo je to što nije uvijek majka najveći lik. Jedna učenica je nacrtala lik oca kao najveći lik u svom crtežu što znači da je privrženija ocu.

10. Literatura

Balić Šimrak, A., Šverko, I., Županić Benić, M. (2011a). U prilog holističkom pristupu kurikulumu likovne kulture u ranom odgoju i obrazovanju. U Žabčić, D., Balić Šimrak, A., Levačić, Lj., Horvat Blažinović, K. (ur.) *Umjetničko djelo u likovnom odgoju i obrazovanju*. (str. 51- 62). Zagreb: Europski centar za sustavna i napredna istraživanja i Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Balić Šimrak, A., Markulin, V., Perus, M. (2011b). Komunikacija putem slikovnih simbola i njena pojavnost u dječjim likovnim radovima. *Umjetničko djelo u likovnom odgoju i obrazovanju*. (str. 157-163). Zagreb: Učiteljski fakultet.

Balić Šimrak, A. (2010), Predškolsko dijete i likovna umjetnost. *Dijete, vrtić, obitelj: Časopis za odgoj i naobrazbu predškolske djece namijenjen stručnjacima i roditeljima*, 16-17 (62-63), str. 2-8.

Bodulić, V., (1982.) *Umjetnički i dječji crtež*. Zagreb: Školska knjiga.

Belamarić, D. (1987) *Dijete i oblik- likovni jezik predškolske djece*. Zagreb: Školska knjiga.

Bilić, V. (2011) Susret učitelja likovne kulture sa zlostavljanom djecom. *Hrvatski časopis za odgoj i obrazovanje*, 13 (4), str. 87-121.

Bilić, V., Balić Šimrak, A. (2012) Nevizualni poticaji za dječje likovno izražavanje i razvoj emocionalne pismenosti. *Dijete, vrtić i obitelj: časopis za odgoj i naobrazbu predškolske djece namijenjen stručnjacima i roditeljima*, 18 (68), str. 2-5.

Grgurić, N., Jakubin, M. (1996). *Vizualno – likovni odgoj i obrazovanje*. Zagreb: Educa.

Herceg, I. Rončević, A. i Karlavariš, B. (2010.) *Metodika likovne kulture djece rane i predškolske dobi*. Rijeka: Alfa.

Huzjak, M. (2008). *Učimo gledati 1 - 4, priručnik za učitelje*. Zagreb: Školska knjiga.

Huzjak, M., Županić Benić, M. (2017) Measuring Creativity in Visual Arts Teaching Methodology in Elementary School. *Croatian Journal of Education: Hrvatski časopis za Odgoj i obrazovanje*, 19 (3), str. 43-59.

Jakubin, M. (1989.) *Osnove likovnog jezika i likovne tehnike*. Zagreb: Institut za pedagojska istraživanja Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Kojić, M., Zeba, R. i Markov, Z. (2015) Crtež i likovni izraz u otkrivanju i suzbijanju dječje agresivnosti. *Život i škola : časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, LXI (1), str. 163- 174.

Kondić, L.J., Dulčić, a. (2009) *Crtež i slika u dijagnostici i terapiji*. Zagreb: Alineja.

Peić, M. (1968). *Pristup likovnom djelu*. Zagreb: Školska knjiga.

Ružić B. (1959). *Djeca crtaju: priručnik za učitelje, nastavnike likovnog odgoja i roditelje*. Zagreb: Školska knjiga.

Sambolek, A., Buljan Flander, G., Krmek, M. (2010) Analiza dječjih crteža ljudske figure i usporedba s roditeljskim procjenama dječjega ponašanja. *Napredak : časopis za pedagojsku teoriju i praksu*, 151 (2), str. 291- 311.

Shapiro, L. E. (1997). *Kako razviti emocionalnu inteligenciju djeteta*. Zagreb: Mozaik knjiga.

Somolanji, I., Bognar, L. (2008) Kreativnost u osnovnoškolskim uvjetima. *Life and school: journal for the theory and practice of education*, 54 (19); str. 87-94.

Škrbina, D. (2013). *Art terapija i kreativnost: multidimenzionalni pristup u odgoju, obrazovanju, dijagnostici i terapiji*. Zagreb: Veble commerce.

Teodorović, B. (1971) Vještine crtanja mentalno retardirane djece. *Defektologija*, 7 (1), str. 61-72.

Winner, E. (2005). *Darovita djeca*. Lekenik: Ostvarenje.

Županić Benić, M., Krivak, M. (2019) Odgoj za umjetnost kroz doživljaj likovno-umjetničkog djela u nastavi likovne kulture. U Županić Benić, M., Balić Šmrak, A. (Ur.) *Zbornik radova ACE Umjetnost, kreativnost, obrazovanje* (str. 101-109). Zagreb: Učiteljski fakultet.

Županić Benić, M., Vidović, B. (2018) Encouraging creativity in teaching art. U Županić Benić, M., Vidović, B. (Ur.) *ICERI2018 Proceedings 11th International Conference of Education* (str. 7051-7058). Sevilla, Španjolska: IATED Academy iated.org.

11. Prilozi

Prilog 1. Priprema za prvi razred

STUDENT: Petra Frljak UČITELJICA: Andreja Mažar	MODUL: likovni	Razred	Datum
PRIPREMA ZA IZVOĐENJE NASTAVNOG SATA LIKOVNE KULTURE		1.a	21.4. 2023.
<p>Tema: Slika, pokret, zvuk, riječ: učenik istražuje različite odnose između slike i priče proizašle iz osobnih doživljaja. Kao poticaj koristi igru, umjetnička djela, literarne i glazbene predloške (ispričati priču kombinacijama boja, kontrasta, ritam itd.).</p> <p>Vrijeme trajanja: 45 minuta</p> <p>Odgojno – obrazovni ishodi:</p> <p>OŠ LK A.1.1. Učenik prepoznaje umjetnost kao način komunikacije i odgovara na različite poticaje likovnim izražavanjem.</p> <p>OŠ LK A.1.2. Učenik demonstrira poznavanje osobitosti različitih likovnih materijala i postupaka pri likovnom izražavanju.</p> <p>OŠ LK B.1.1. Učenik razlikuje likovno i vizualno umjetničko djelo te prepoznaje osobni doživljaj, likovni jezik i tematski sadržaj djela.</p> <p>OŠ LK B.1.2. Učenik uspoređuje svoj likovni ili vizualni rad i radove drugih učenika te opisuje svoj rad i doživljaj stvaranja.</p> <p>Ciljevi sata (podishodi):</p> <p>Kognitivni: uočiti, prepoznati i razlikovati točke i crte po toku i karakteru, opažati ih u svojoj okolini i na umjetničkim djelima</p> <p>Psihomotorni: usvojiti rad tehnikom flomastera, razvijati sposobnost analitičkog opažanja i originalnosti, razvijati sposobnost divergentnog mišljenja i razvijati maštu</p> <p>Afektivni: formirati stavove i uvjerenja, razviti estetičke i radne sposobnosti, razviti pozitivan odnos prema radu, argumentirano vrednovati svoj rad i radove drugih učenika</p> <p>Povezanost s ishodima međupredmetnih tema:</p>		<p>NAČINI RADA:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. prema promatranju 2. nakon promatranja <u>3. prema siećanju</u> 4. prema zamišljanju 5. prema izmišljanju <p>OBLICI RADA:</p> <ol style="list-style-type: none"> <u>1. Frontalni</u> <u>2. Individualni</u> 3. Rad u parovima 4. Grupni <p>NASTAVNE METODE:</p> <ol style="list-style-type: none"> <u>1. Analitičko promatranje</u> <u>2. Demonstracija</u> <u>3. Razgovor</u> <u>4. Usmeno izlaganje</u> 5. Metoda scenarija 6. Rad s tekstem	

<p>osr A.1.1. Razvija sliku o sebi.</p> <p>osr A.1.3. Razvija svoje potencijale.</p> <p>uku A.1.3. Kreativno mišljenje. Učenik spontano i kreativno oblikuje i izražava svoje misli i osjećaje pri učenju i rješavanju problema.</p> <p>uku B.1.3. Prilagodba učenja. Na poticaj i uz pomoć učitelja učenik mijenja pristup učenju.</p> <p>uku. B.1.4. Samovrednovanje/samoprocjena</p> <p>Na poticaj i uz pomoć učitelja procjenjuje je li uspješno riješio zadatak ili naučio.</p> <p>Povezanost s ishodima drugih predmeta:</p>	<p><u>7. Kombiniranje</u></p> <p><u>8. Variranje</u></p> <p><u>9. Građenje</u></p> <p>10. Razlaganje</p> <p>NASTAVNA SREDSTVA I POMAGALA:</p> <p><u>1. Reprodukcijska</u></p> <p>2. Izravno umjetničko djelo</p> <p>3. Prirodni oblici</p> <p>4. Načinjeni oblici</p> <p><u>5. Power Point</u></p> <p><u>6. Tablet, PC</u></p> <p>7. Fotoaparati</p> <p>8. Fotografije</p> <p>9. Grafoskop</p> <p>10. Televizor</p> <p><u>11. Video</u></p> <p><u>12. Ploča, kreda</u></p> <p>13. Ostalo:</p>
<p style="text-align: center;">NASTAVNA JEDINICA</p> <p>Likovno područje: crtanje</p> <p>Likovni pojmovi: točka, crte po toku i karakteru</p> <p>Motiv: vizualni: Moja obitelj</p> <p>Likovni materijali i likovne tehnike: flomaster</p> <p>Digitalni alati: PowerPoint prezentacija</p> <p>Nastavno sredstvo – reprodukcija: Wassily Kandinsky, Untitled (drawing for Diagram 17)</p>	

Artikulacija nastavnog sata	
Aktivnosti učitelja i učenika	Praćenje, vrednovanje, prezentacija
<p>1. Uvodni dio:</p> <p><i>Priprema</i></p> <p>Pomažem učenicima rasporediti stolove. Pripremaju sav materijal koji im je potreban za crtanje flomasterom. Demonstriram učenicima kako se radi flomasterom. Moguće je odabrati samo jednu boju (crnu, recimo) i samo njome raditi, ili dvije boje, ili sve boje. Flomasterima proizvodimo crte. Za obrađivanje većih površina flomasterima koristiti ćemo linijske teksture. Flomaster bez obzira na pritisak daje uvijek liniju jednake debljine. Stoga, ako želimo dobiti crte različite po karakteru morat ćemo se poslužiti flomasterima različitih debljina. Flomasteri posjeduju i određenu transparentnost, zbog čega ih se može bojati jedne preko drugih.</p>	<p>Vrednovanje kao učenje i vrednovanje za učenje:</p> <p>Učenici prepoznaju i opisuju različite mogućnosti likovnog izražavanja likovnim pojmovima iz te konkretne nastavne jedinice.</p>
<p>2. Srednji dio:</p> <p><i>Motivacija</i></p> <p>Na prezentaciji pokazujem učenicima točku i crtu. Pitam učenike koja je razlika između točke i crte. Pojašnjavam učenicima kako točku i crtu možemo usporediti sa snježnom grudom koja se kotrlja niz padinu. Snježna gruda je poput točke, a trag koji gruda ostavlja na snijegu je crta. Nakon toga, pojašnjavam učenicima kakve crte mogu biti po karakteru, a kakve prema toku. Kada govorimo o karakteru linija, tada mislimo na to jesu li linije debele, tanke, dugačke, kratke, oštre, isprekidane, izlomljene, jednolične, nejednolične i slično. Primjere pokazujem učenicima na prezentaciji. Uz pomoć prezentacije pojašnjavam učenicima kakve linije mogu biti po toku. Kada govorimo o toku, misli se na putanju. Tok linija možemo usporediti sa tokom rijeka. Znamo da rijeke ne teku uvijek ravno, pa tako ni linije nisu uvijek ravne, već su različitog toka. Linije po toku mogu ravne, krivulje (koje mogu biti pravilne ili slobodne krivulje), otvorene ili zatvorene. Nakon toga promatramo reprodukciju Wassily Kandinsky, Untitled (drawing for Diagram 17) i zajedno uočavamo koje kakve se crte mogu vidjeti na toj reprodukciji. Pomoću konopa koji donosim na sat pokušamo prikazati crte po toku i karakteru.</p> <p>Kako bih najavila motiv koji ćemo danas crtati, puštam učenicima video zapis koji se zove Obitelj Prstić. Razgovaram s učenicima o tome kako se preziva ova obitelj, s čime se uspoređuje i koliko ima članova. Zatim, razgovaramo o motivu Moja obitelj. Razgovaram s učenicima o njihovoj obitelji. Tko sve čini njihovu obitelj? Tko je potreban da bismo dobili obitelj? S kim najviše pričaju iz svoje obitelji? Svađaju li se ponekad s braćom ili sestrama? Koji lijepi događaj iz njihove obitelji im je ostao u sjećanju?</p>	<p>Praćenje:</p> <p>Za vrijeme rada, učenici povremeno odgovaraju na pitanja učitelja kojima ih potiče na refleksije tijekom istraživačkog i stvaralačkog procesa te na raspravu o rezultatu rada. Učitelj prati aktivno sudjelovanje, samostalnost, samoinicijativnost, komunikacija i suradnja, toleranciju i doprinos tijekom rada.</p>

Najava zadatka: Danas ćemo tehnikom flomastera crtati Moju obitelj koristeći točke i crte po toku i karakteru. Jedan učenik ponavlja zadatak kako bi bili sigurni da su učenici razumijeli zadatak.

Realizacija: Učenici crtaju, a za to vrijeme učitelj obilazi razred i pomaže po potrebi

3. Završni dio:

Analiza i vrednovanje

Na kraju sata postavljam radove učenika na stol kako bi ih svi mogli vidjeti. Razgovaramo o današnjem zadatku. Koji je bio današnji zadatak? Jesu li svi radovi ispunili zadatak? Na kojem radu se posebno ističe točka i crte po toku i karakteru? Pokažite neke primjere. Gdje je uočljiva točka? Zamolim jednog učenika da mi pokaže koji rad je po njemu uspješno odrađen i zašto te misli li da je nešto moglo biti drugačije napravljeno, obraćajući pozornost na primjenu naučenih likovnih pojmova.

Prozivam neke učenike i ispitujem ih smatraju li neke radove osobito maštovitim, uočavaju li sličnost među pojedinim radovima.

Pohvaljujem trud i raznolikost te skrećem pažnju na pospremanje radnog mjesta i pribora.

Samovrednovanje

Učenici provode samovrednovanje likovnog uratka na razini likovnog problema, upotrebe likovnog materijala, prikaza motiva, originalnosti i uložnog truda usmeno, sudjelujući u raspravi na kraju sata.

Vršnjačko vrednovanje

Učenici provode samovrednovanje, vršnjačko vrednovanje, vrednovanje likovnih uradaka na razini likovnog problema, upotrebe likovnog materijala, prikaza motiva, originalnosti i uložnog truda usmeno i pismeno na evaluacijskom listiću (izlaznoj kartici ili slično)

Refleksija

Procjenjuje se stupanj zadovoljstva u provedenim aktivnostima, potiče se i samokritičnost u svrhu procjene što se moglo bolje načiniti.

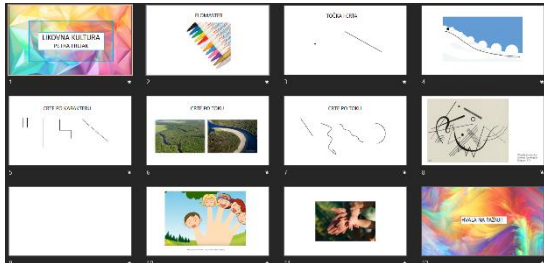
Prezentacija

Učenički uradci se mogu izložiti u učionici i u zajedničkim prostorima škole (hodnici, predvorje, itd).

Plan ploče

Slika, pokret, zvuk, riječ

	Učenički radovi	

Prilog 2. Priprema za četvrti razred

STUDENT: Petra Frljak UČITELJICA: Sanja Marasović	MODUL: likovni	Razred	Datum
PRIPREMA ZA IZVOĐENJE NASTAVNOG SATA LIKOVNE KULTURE		4.b	21.4. 2023.
<p>Tema: Slika, pokret, zvuk, riječ: učenik istražuje različite odnose između slike i priče proizašle iz osobnih doživljaja. Kao poticaj koristi igru, umjetnička djela, literarne i glazbene predloške (ispričati priču kombinacijama boja, kontrasta, ritam itd.).</p> <p>Vrijeme trajanja: 45 minuta</p> <p>Odgojno – obrazovni ishodi:</p> <p>OŠ LK A.4.1. Učenik likovnim i vizualnim izražavanjem interpretira različite sadržaje.</p> <p>OŠ LK A.4.2. Učenik demonstrira fine motoričke vještine upotrebom različitih likovnih materijala i postupaka u vlastitom likovnom izražavanju</p> <p>OŠ LK B.4.2. Učenik opisuje i uspoređuje svoj likovni ili vizualni rad i radove drugih učenika te opisuje vlastiti doživljaj stvaranja.</p> <p>OŠ LK C.4.1. Učenik objašnjava i u likovnom i vizualnom radu interpretira kako je oblikovanje vizualne okoline povezano s aktivnostima i namjenama koje se u njoj odvijaju.</p> <p>Ciljevi sata (podishodi):</p> <p>Kognitivni: uočiti, prepoznati i razlikovati elemente kompozicije i smještaj u format, opažati ih u svojoj okolini i na umjetničkim djelima</p> <p>Psihomotorni: usvojiti rad tehnikom flomastera, razvijati sposobnost analitičkog opažanja i originalnosti, razvijati sposobnost divergentnog mišljenja i razvijati maštu</p> <p>Afektivni: formirati stavove i uvjerenja, razviti estetičke i radne sposobnosti, razviti pozitivan odnos prema radu, argumentirano vrednovati svoj rad i radove drugih učenika</p> <p>Povezanost s ishodima međupredmetnih tema:</p> <p>uku B.2.2. Na poticaj učitelja učenik prati svoje učenje i napredovanje tijekom učenja.</p> <p>uku B.2.4. Na poticaj učitelja, ali i samostalno, učenik samovrednuje proces učenja i svoje rezultate te procjenjuje ostvareni napredak</p>		<p>NAČINI RADA:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. prema promatranju 2. nakon promatranja <u>3. prema siećanju</u> 4. prema zamišljanju 5. prema izmišljanju <p>OBLICI RADA:</p> <ol style="list-style-type: none"> <u>1. Frontalni</u> <u>2. Individualni</u> 3. Rad u parovima 4. Grupni <p>NASTAVNE METODE:</p> <ol style="list-style-type: none"> <u>1. Analitičko promatranje</u> <u>2. Demonstracija</u> <u>3. Razgovor</u> <u>4. Usmeno izlaganje</u> 5. Metoda scenarija <u>6. Rad s tekstem</u> 	

<p>osr A.2.4.Razvija radne navike.</p> <p>Povezanost s ishodima drugih predmeta: -</p>	<p><u>7. Kombiniranje</u></p> <p><u>8. Variranje</u></p> <p><u>9. Građenje</u></p> <p>10. Razlaganje</p>
<p>NASTAVNA JEDINICA</p> <p>Likovno područje: crtanje</p> <p>Likovni pojmovi: kompozicija, smještaj u format</p> <p>Motiv: vizualni: Moja obitelj</p> <p>Likovni materijali i likovne tehnike: flomaster</p> <p>Digitalni alati: PowerPoint prezentacija</p> <p>Nastavno sredstvo – reprodukcija: Piet Mondrian: "Kompozicija", 1921., Henri Matisse: „Ples“, 1910.</p>	<p style="text-align: center;">NASTAVNA SREDSTVA I POMAGALA:</p> <p><u>1. Reprodukcija</u></p> <p>2. Izravno umjetničko djelo</p> <p>3. Prirodni oblici</p> <p>4. Načinjeni oblici</p> <p><u>5. Power Point</u></p> <p><u>6. Tablet, PC</u></p> <p>7. Fotoaparati</p> <p>8. Fotografije</p> <p>9. Grafoskop</p> <p>10. Televizor</p> <p>11. Video</p> <p><u>12. Ploča, kreda</u></p> <p>13. Ostalo:</p>
<p>Artikulacija nastavnog sata</p>	
<p>Aktivnosti učitelja i učenika</p>	<p>Praćenje, vrednovanje, prezentacija</p>
<p>1. Uvodni dio:</p> <p><i>Priprema</i></p> <p>Pomažem učenicima rasporediti stolove. Pripremaju sav materijal koji im je potreban za crtanje tehnikom flomaster. Demonstriram učenicima kako se radi flomasterom. Moguće je odabrati samo jednu boju (crnu, recimo) i samo njome raditi, ili dvije boje, ili sve boje. Flomasterima proizvodimo crte. Za obrađivanje većih površina flomasterima koristiti ćemo linijske teksture. Flomaster bez obzira na pritisak daje uvijek liniju jednake debljine. Stoga, ako želimo dobiti crte različite po karakteru morat ćemo se poslužiti flomasterima različitih debljina. Flomasteri</p>	<p>Vrednovanje kao učenje i vrednovanje za učenje:</p> <p>Učenici prepoznaju i opisuju različite mogućnosti likovnog izražavanja likovnim pojmovima iz te konkretne nastavne jedinice.</p>

<p>posjeduju i određenu transparentnost, zbog čega ih se može bojati jedne preko drugih.</p>	
<p>2. Srednji dio:</p> <p><i>Motivacija</i></p> <p>Učenicima objašnjavam pojam kompozicije. Na prezentaciji se nalaze razbacane riječi. Pitam učenike da mi od tih riječi slože rečenicu (Četvrti dan u tjednu naziva se četvrtak.). Kada slože rečenicu, pojašnjavam im što je to kompozicija. Kompozicija je međusoban raspored likovnih elemenata unutar neke cjeline. Na prezentaciji je slika kompozicije vlaka. Razgovaramo o rasporedu elemenata unutar kompozicije vlaka (lokomotiva je prva kako bi vlakovođa vidio put kojim vozi). Kompoziciju objašnjavam na primjeru razreda - razred je jedna cjelina, elementi unutar te cjeline su klupe, stolci, ploča, ormari, prozori, učenici. Svi ti elementi su raspoređeni unutra cjeline s nekim razlogom, pa su tako klupe okrenute prema ploči kako bi učenici vidjeli na ploču, učiteljica je okrenuta u suprotnom smjeru kako bi se mogla vidjeti s učenicima, ormari su iza svih klupa kako ništa ne bi zakrivalo ploču...Pitam učenike znaju li još neki primjer kompozicije. Pojašnjavam učenicima kako se kompozicija povezuje i s likovnom umjetnošću. Raspored likovnih elemenata na umjetničkom djelu nikako nije slučajna, već je umjetnik dobro promislio gdje će koji element gdje staviti. Kompoziciju prikazujem na reprodukciji Piet Mondrian: "Kompozicija", 1921. Na prezentaciji pokazujem vrste kompozicija (vodoravna, vertikalna, dijagonalna, kružna, piramidalna i slobodna). Učenicima pojašnjavam da se prostor u koji smještavamo kompoziciju naziva format. Format je odnos visine i širine stranica podloge (papira). Na primjeru druge reprodukcije, Henri Matisse: „Ples“, 1910., pojašnjavam smještaj u format i prepoznajemo kompoziciju.</p> <p>Zatim slijedi najava motiva koji će učenici danas crtati. Učenicima čitam priču o obitelji Ježić. Priča ide ovako: Mama Jež je tiho osluhнула čuju li se glasovi malenih ježića iz sobe, no čulo se samo mirno disanje. Mama Jež je sjela u naslonjač, ušuškala se dekom, otpila gutljaj čaja i započela čitati knjigu <i>Recepti za vaše najdraže</i>. „Uf“, promrmljala je, „kako im samo ispadnu ovako dobro?“ Mama Jež je voljela kuhati za svoju obitelj, običavala je i čitati puno novih recepata. Začulo se kucanje na vratima. Mama Jež je bila malo ljuta. Ma tko je sada ometa! A tek je sjela. Bodlje su se nakostriješile, puhala je ljutito dok je odlazila prema vratima. Otvorila je vrata i osmijeh je preplavio njeno ljuto lice: „Srećo moja, napokon si stigao.“ Stigao je Tata Jež, glava obitelji. Radio je u Dalekoj Šumi, iza dvije planine. Dolazio je kući jednom mjesečno. „Brrr... hladno je vani, pada gusti snijeg. Već sam mislio da se neću probiti kroz snijeg, ali evo me. Ženo moja, sve si mi ljepša.“ Mama Jež je pocrvenila, bilo joj je srcu mило od tih riječi. Odjednom – trka po sobi, maleni koraci su se približili. Malene pojave su zagrlile Tatu Ježa i veselo viknuli: „Tatice, stigao si.“ „Rahela moja, Bartole i Vide moj, sve moje blago, napokon sam tu s vama. Ja sam sretan čovjek.“ Nakon čitanja razgovaramo o pročitanoj priči. Tko su likovi u priči? Što je mama radila? Tko se pojavio pred vratima? Kako se mama osjećala? Gdje je bio tata? Koliko djece imaju mama i tata Ježić? Nakon toga razgovaram s učenicima o njihovoj obitelji. Tko sve čini njihovu obitelj? Tko je potreban da bismo dobili obitelj? S kim najviše pričaju iz svoje obitelji? Svađaju li se ponekad s braćom ili sestrama? Koji lijepi događaj iz njihove obitelji im je ostao u sjećanju?</p>	<p>Praćenje:</p> <p>Za vrijeme rada, učenici povremeno odgovaraju na pitanja učitelja kojima ih potiče na refleksije tijekom istraživačkog i stvaralačkog procesa te na raspravu o rezultatu rada. Učitelj prati aktivno sudjelovanje, samostalnost, samoinicijativnost, komunikacija i suradnja, toleranciju i doprinos tijekom rada.</p>

Najava zadatka: Danas ćemo tehnikom flomastera crtati Moju obitelj koristeći kompoziciju i smještaj u format. Jedan učenik ponavlja zadatak kako bi bili sigurni da su učenici razumijeli zadatak.

Realizacija: Učenici crtaju, a za to vrijeme učitelj obilazi razred i pomaže po potrebi

3. Završni dio:

Analiza i vrednovanje

Na kraju sata postavljam radove učenika na stol kako bi ih svi mogli vidjeti. Razgovaramo o današnjem zadatku. Koji je bio današnji zadatak? Jesu li svi radovi ispunili zadatak? Na kojem radu se posebno ističe smještaj u format? Pokažite neke primjere. Gdje je uočljiva kompozicija? Zamolim jednog učenika da mi pokaže koji rad je po njemu uspješno odrađen i zašto te misli li da je nešto moglo biti drugačije napravljeno, obraćajući pozornost na primjenu naučenih likovnih pojmova.

Prozivam neke učenike i ispitujem ih smatraju li neke radove osobito maštovitim, uočavaju li sličnost među pojedinim radovima.

Pohvaljujem trud i raznolikost te skrećem pažnju na pospremanje radnog mjesta i pribora.

Samovrednovanje

Učenici provode samovrednovanje likovnog uratka na razini likovnog problema, upotrebe likovnog materijala, prikaza motiva, originalnosti i uložnog truda usmeno, sudjelujući u raspravi na kraju sata.

Vršnjačko vrednovanje

Učenici provode samovrednovanje, vršnjačko vrednovanje, vrednovanje likovnih uradaka na razini likovnog problema, upotrebe likovnog materijala, prikaza motiva, originalnosti i uložnog truda usmeno i pismeno na evaluacijskom listiću (izlaznoj kartici ili slično)

Refleksija

Procjenjuje se stupanj zadovoljstva u provedenim aktivnostima, potiče se i samokritičnost u svrhu procjene što se moglo bolje načiniti.

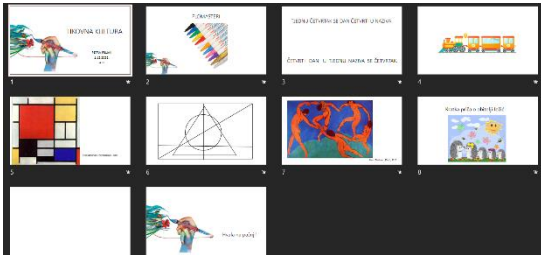
Prezentacija

Učenički uradci se mogu izložiti u učionici i u zajedničkim prostorima škole (hodnici, predvorje, itd).

Plan ploče

Slika, pokret, zvuk, riječ

	Učenički radovi	

Popis slika

Slika 1. Početno šaranje

Slika 2. Imenovanje primarnih simbola – „Ulice i kuće“

Slika 3. Ljudski lik - glavonožac

Slika 4. Transparentni prikaz

Slika 5. Prikaz akcije u fazama kretanja

Slika 6. Emotivna proporcija

Slika 7. Prevaljivanje oblika

Slika 8. Rasklapanje oblika

Slika 9. Obrnuta perspektiva

Slika 10. Vertikalna perspektiva

Slika 11. Poliperspektiva

Slika 12. Prikaz glava-noge

Slika 13. Prikaz tijela

Slika 14. Ingres: Autoportret (olovka)

Slika 15. Božidar Jakac: Maršal Tito (crvena kreda)

Slika 16. Matisse: Poretret (ugljen)

Slika 17. Dufy: Žitno polje (metalno pero)

Slika 18. Van Gogh: Sijač (trska)

Slika 19. Rembrandt: Djevojka spava (kist)

Slika 20. De Segonzac: Glava J. Romaina (lavirani tuš)

Slika 21. Šablonski prikaz

Slika 22. Moja obitelj 1

Slika 23. Moja obitelj 2

Slika 24. Moja obitelj 3

Slika 25. Moja obitelj 4

Slika 26. Moja obitelj 5

Slika 27. Moja obitelj 6

Slika 28. Moja obitelj 7

Slika 29. Moja obitelj 8

Slika 30. Moja obitelj 9

Slika 31. Moja obitelj 10

Slika 32. Moja obitelj 11

Slika 33. Moja obitelj 12

- Slika 34. Moja obitelj 13
- Slika 35. Moja obitelj 14
- Slika 36. Moja obitelj 15
- Slika 37. Moja obitelj 16
- Slika 38. Moja obitelj 17
- Slika 39. Moja obitelj 18
- Slika 40. Moja obitelj 19
- Slika 41. Moja obitelj 20
- Slika 42. Moja obitelj 21
- Slika 43. Moja obitelj 22
- Slika 44. Moja obitelj 23
- Slika 45. Moja obitelj 24
- Slika 46. Moja obitelj 25
- Slika 47. Moja obitelj 26
- Slika 48. Usporedba crteža učenika 1. i 4. razreda (1)
- Slika 49. Usporedba crteža učenika 1. i 4. razreda (2)
- Slika 50. Usporedba crteža učenika 1. i 4. razreda (3)

Izjava o izvornosti završnog rada

Izjavljujem da je moj diplomski rad izvorni rezultat mojeg rada te da se u izradi istoga nisam koristio drugim izvorima osim onih koji su u njemu navedeni.

(vlastoručni potpis studenta)